

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
O'RTA MAXSUS, KASB-HUNAR TA'LIMI MARKAZI

O. HASANBOYEVA, G. SHOMARIBXO'JAYEVA,
Sh. EGAMNAZAROVA, N. QAYUMOVA

TARBIYAVIY ISHLAR METODIKASI

Pedagogika kollejlari uchun o'quv qo'llanma

4-nashri

Toshkent — «ILM ZIYO» — 2016

UO'K: 37.012. (075)
KBK 74.200.51
T23

*Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi ilmiy-metodik
birlashmalari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi Kengash
tomonidan nashrga tavsiya etilgan.*

O'quv qo'llanmada bo'lajak tarbiyachilar va boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun tarbiyaviy ishlar mazmuni, sinf rahbarlarining jamoa ishlarini samarali tashkil etish, tarbiyaviy ishlarni tashkil etish texnologiyasi, oila bilan, mahalla bilan hamkorlik ishlari, tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda ijtimoiy tarbiyaviy tashkilotlar faoliyatiga oid masalalar yoritilgan.

O'quv qo'llanma pedagogika kolleji talabalari, boshlang'ich sinf o'qituvchilari, sinf rahbarlari, bolalar yetakchi tashkilotlari uchun mo'ljallangan.

Taqrizchilar: **F.R. QODIROVA** — pedagogika fanlari doktori, professor; **M. TOJIYEVA** — Toshkent pedagogika kasb-hunar kolleji direktori, pedagogika fanlari nomzodi.

SO‘ZBOSHI

O‘zbekiston Respublikasida olib borilayotgan islohotlar mazmuni yosh avlodni ma’naviy yetuk, intellektual salohiyatli, barkamol shaxs qilib tarbiyalashga qaratilgan. Milliy mafkura g‘oyasini hayotga tatbiq etishga qaratilgan ma’naviy-axloqiy, tarbiyaviy ishlar barkamol shaxsning shakllanishida o‘z ta’sirini o‘tkazmoqda.

«Tarbiyaviy ishlar metodikasi» ijtimoiy fanlar tizimiga kirib, amaliy va nazariy asoslarga ega. Mazkur fanni o‘rganish, o‘zlashtirish, inson kamolotining qonuniyatlarini bilish har bir tarbiyachi, o‘qituvchi uchun shartdir.

Kasb-hunar kolleji o‘quvchilari «Tarbiyaviy ishlar metodikasi» fanidan quyidagi bilim va mahoratga ega bo‘lishadi:

- tarbiyaviy ishlar mazmuni mustaqil O‘zbekistonda munosib avlodni tarbiyalash ekanligini o‘rganib, unga amal qilish;
- sinf rahbari sifatida faoliyat olib borish malakasiga ega bo‘lish;
- bolalar jamoasini tashkil etish bosqich, tamoyil va usullarini qo‘llay bilish;
- tarbiyaviy ishlar texnologiyasining hozirgi davr axborot texnologik talablari bilan uyg‘unligini ta’minlash;
- oila, maktab, jamoa, sinf va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar va bolalar yetakchi tashkilotlari bilan hamkorlikni amalga oshirish.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishning bosh mezoni yosh avlodning ma’naviy tarbiyasiga e’tibor berishdir. Barkamol avlod tarbiyasining mazmuni, shakl, tamoyillarini milliy istiqlol g‘oyalari bilan bog‘lagan holda o‘quvchilar qalbiga va ongiga yetkazish masalalari qator boblarda o‘z mujassamini topgan.

O‘quv qo‘llanma bayonida boblarning quyidagi ketma-ketligiga e’tibor qaratildi:

- mavzu nomi;
- mavzu rejasi;
- mavzu bo'yicha tayanch tushunchalar;
- mavzu bo'yicha mustaqil ish;
- foydalanish lozim bo'lgan adabiyotlar.

Mazkur o'quv qo'llanmani yaratishda tarbiyaviy ishlarning samaradorligiga qo'yilgan zamonaviy talablar hisobga olindi. Mualliflar 2009-yili A. Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyotida chop etilgan «Milliy g'oya — o'quvchi ma'naviyatining asosi» (Tuzuvchilar: J.G'. Yo'ldoshev, U.K. Musayev, H.U. Akbarov, M.Sh. Shafiyev) qo'llanmasidan foydalanishdi.

1-bob. MAKTABDAGI TARBIYAVIY ISHLARNING ASOSIY MAZMUNI VA VAZIFALARI

I. Reja.

1.1. «Tarbiyaviy ishlar metodikasi» fani, uning maqsad va vazifalari.

1.2. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasi.

II. Mavzuning maqsadi.

Mazkur mavzuning maqsadi barkamol avlodning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini tubdan isloh qilish orqali bo'lajak o'quvchilarga tarbiyachilik san'ati mazmuni va uni samarali tashkil etish mahoratini egallashga qaratilgan.

III. Mavzuning vazifalari.

1. Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning maqsadi va vazifalarini tushuntirish.

2. Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish metodikasi fanining mazmuni va unga qo'yilgan zamonaviy talablar.

3. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasini amalda qo'llashda o'quvchilarning vazifalarini ochib berish.

IV. Tayanch iboralar:

tarbiyaviy ish, faoliyat, milliy istiqlol g'oyasi, qadriyat, meros, sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasi.

1.1. «Tarbiyaviy ishlar metodikasi» fani, uning maqsad va vazifalari

Zamonaviy ta'lim muassasasi yuksak ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashni maqsad qilib qo'ymoqda, bunda har bir shaxsning tabiiy qobiliyatini rivojlantirish, bo'lajak avlodni ijtimoiy muhofaza qilish, ya'ni ruhiy kamolotini yuksaltiruvchi muhitni yaratish, buning uchun sog'lom muhit va tarbiyaviy ishlarni to'g'ri tashkil qilish muhimdir.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishning asosiy tarkibiy qismlari:

- maqsadning aniq mezonlarda ifodalanishi;
- faoliyat maqsadini amalga oshirishga xizmat qilishi;
- bolalar tarbiyasidagi faoliyatni o'qituvchi, ota-ona va jamoa hamkorligida boshqaruvini ta'minlash.

Tarbiyaviy ishlarga nisbatan zamonaviy talablar:

- har bir tarbiyaviy ish jarayonining maqsadi aniqligi va uni tashxis etish mumkinligi;
- dasturdagi mavzularga oid nazariy va amaliy masalalar, ular yechimidagi usullar;
- mavzudagi matnlar ketma-ketligi, zamonaviyligi, bosqichma-bosqich bayon etilishi;
- o'quvchilarni matnga nisbatan ijodiy fikrlash va munosabat bildirishga yo'naltirish;
- o'qituvchining o'quvchilardagi kasbiy, shaxsiy sifatlarini oshirish chora va tadbirlarini ko'ra bilishi.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishning bosh mezoni barkamol avlodning ma'naviy tarbiyasiga e'tibor qaratishdir. O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A. Karimov o'zining «Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch» asarida: «Ma'naviyatni tushunish, anglash uchun, avvalo, insonni tushunish, anglash kerak». Shu sababli har bir tarbiyaviy ishlar mazmunida: «Ma'naviy meros, madaniy boyliklar, ko'hna tarixiy yodgorliklar eng muhim omillardan biri bo'lib xizmat qiladi»¹, deb ta'kidlagan.

Yoshlarni ma'naviyatli qilib tarbiyalash, ularga xos fazilatlarni shakllantirish o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi. U insonning ona suti, ota-ona namunasi, avlodlarimizning axloq-odobiga doir o'g'itlari, tarbiyasi orqali amalga oshiriladi.

«Ma'naviyat» so'zining o'ziga xos ma'nosi bor. Dunyoda ma'no izlagan kishi ma'naviyat sari talpinib, yaxshilik va yomonlikning farqini anglab oladi. Shu sababli, mustaqil O'zbekiston yoshlarini tarbiyalashda uch manbadan foydalanish mumkin. Bu birinchi Prezidentimiz I.A. Karimovning «Istiqlol va ma'naviyat» asarida quyidagicha ko'rsatilgan:

¹I.A. Karimov. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. T., «Ma'naviyat», 2008, 29—30-betlar.

1. Umuminsoniy qadriyatlar.
2. Islom ta'limoti.
3. O'zbek milliy urf-odatlar.

Yuqoridagi omillar bir-biri bilan bog'langan bo'lib, u A. Avloniy aytganidek, «Agar inson yaxshi tarbiya topib, buzuvchi xulqlardan saqlanib, go'zal xulqlarga odatlanib katta bo'lsa, har kim qoshida maqbul baxtiyor bir inson chiqar». Shu sababdan, A. Avloniy tarbiyaning inson hayotida zarurligini nazarda tutib, «tarbiya — yo hayot, yo mamot» deb ta'kidlagan edi.

Insonni ma'naviy barkamollik, halollik, o'zgalarning haqiga xiyonat qilmaslik, sabr-qanoatli, mehr-shafqatli bo'lish kabi fazilatlar bezaydi.

Ahmad Yassaviy nafsni tiyish, poklik bo'lmasa komillikka erishib bo'lmasligini to'g'ri ko'rsatib, o'z ijodida insonning ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga e'tiborni qaratdi. «Ma'naviyat» iborasi keng tushuncha bo'lib, u jamiyatshunos, axloqshunos, huquqshunos, san'atshunos olimlarning diqqat-e'tiborini o'ziga qaratmoqda. Shu jihatdan «ma'naviyat» tushunchasi turlicha ta'riflanadi: «Ma'naviyat — insonning botiniy va zohiriy xislati», «Ma'naviyat — inson qalbining nuri», «Ma'naviyat — odam ruhiy va aqliy olamining majmuasi»ni mujassamlashtiruvchi tushuncha, deb ta'riflanadi.

Ma'naviyatlilik insonning asosiy fazilatlaridan biri bo'lib, o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, u tarbiyaning mahsulidir. Komil inson tarbiyasi qonuniy tadrijiy rivojlanish xususiyatiga ega. «Tarbiyaviy ishlar metodikasi» fani ijtimoiy-tarixiy xarakterga ega bo'lganligi sababli uning o'ziga xos dialektik rivojlanish qonuniyatlari mavjud. Mazkur fanni o'rganish, o'zlashtirish, inson kamolotining qonuniyatlarini bilish har bir tarbiyachi, o'qituvchi uchun shartdir. Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishda munosabatlardagi qarama-qarshiliklar, tarbiyaviy ta'sirchanlikning bir yoqlamaligi, xulq-atvordagi qarama-qarshiliklar natijasida inson shakllanib rivojlanadi.

Tarbiyaviy ishlarning salohiyatini oshirish — bola qalbga insoniy fazilatlarini singdirish ko'p jihatdan tarbiyalanuvchilarning ijodiy faoliyatini tashkil qilishga bog'liq. Ular quyidagi omillarni qo'llash asosida vujudga keladi:

- tarbiyaviy jarayonni tashkil qilishdagi munosabatlar. Tarbiyalanuvchilarning kundalik hayotiy voqealar, jamoadagi tartib-qoida va xulq-atvorlar haqidagi motivlar va ularga bir butun yondashuvini *tarbiyaviy munosabatlar* deyiladi;

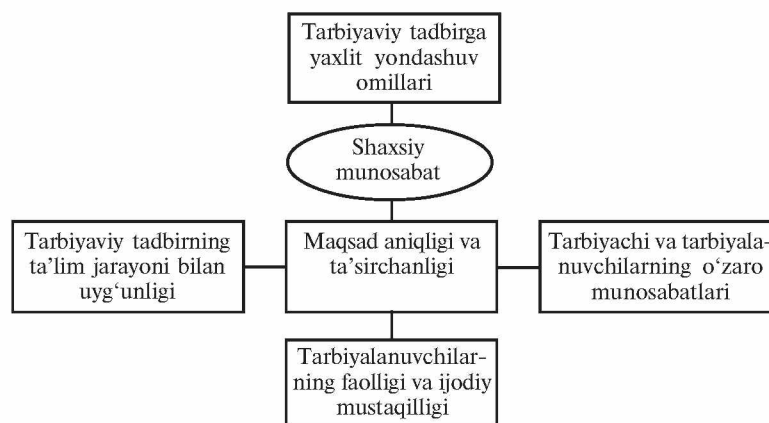
- tarbiyaviy tadbirlarning maqsadi, aniqligi va ta'sirchanligi. Tarbiyaviy jarayonni loyihalashtirish, shakl, metod, shart-sharoitlarni oldindan aniqlab qo'yilgan maqsadga muvofiqlashtirish;

- tarbiyachi va tarbiyalanuvchining o'zaro munosabatlari. Tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning ruhiy holatlari, munosabat va muloqotda bo'lishlari, ijobiy ruhiy shart-sharoit yaratilishi, tarbiyaviy tadbirlarni gigiyena qoidalariga moslash, estetik talablarga javob berishi tarbiyaviy tadbirlarni muvaffaqiyatli tashkil etish omillaridan biridir;

- tarbiyalanuvchilarning faolligi va mustaqil ijodiy faoliyatni tashkil etish. Tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etishda tarbiyalanuvchilarning faolligi ko'p jihatdan ularning fidoyiligi, tashkilotchiligi va ijodkorligiga bog'liq. Har bir tadbirni bola ko'rsin, unda intilish hissi uyg'onsin, shu bilan birga, o'zining shaxsiy munosabatlarini bildirish imkoni vujudga kelsin;

- tarbiyaviy tadbirlarning ta'lim jarayoni bilan uyg'un bo'lishi. Tadbirlarni rejalashtirish tasodifiy holat bo'lmasdan, turli fan-

**Tarbiyaviy ishlarning ta'sirchanligi va dialektik qonuniyatlarni
amalga oshiruvchi omillar**

larning integratsiyasidan kelib chiqadigan mavzular ijobiy xarakter kasb etadi.

Tarbiyaviy jarayon ongli, mas'uliyatli faoliyat bo'lib, tarbiyachi tarbiyalanuvchilarni komil inson qilib yetishtirishda unga har tomonlama ta'sir ko'rsatadi. Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish metodikasi fanining predmeti bo'lajak tarbiyachi o'qituvchilarga kelajak avlodni ma'naviy yuksak fazilatlar egasi qilib tarbiyalash san'ati qirralari, shakl va yo'llari hamda bilim, malaka hosil qilish haqida bahs yuritadi.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish metodikasi ijtimoiy faollikni shakllantirishga xizmat qiladi. Uning maqsadi bo'lajak tarbiyachi o'qituvchilarga tarbiyaviy tadbirlarning mazmundorligini ta'minlashda boy milliy va umuminsoniy qadriyatlardan keng foydalanish, tarbiyaviy ta'sirga ega bo'lgan manbalarni ajrata bilishga ko'maklashish.

«Tarbiyaviy ishlar metodikasi» fanining vazifalari:

- o'quvchilar jamoasining tarbiyaviy darajasini o'rganib, unga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish;
- tarbiyaviy tadbirlar uchun zarur metodlarni tanlab, ko'zlangan maqsadga erishish chora-tadbirlarini ko'ra bilish;
- ilg'or tajribalarni kuzatib, tahlil qilib, undan ijodiy foydalanish;
- tarbiyaviy tadbirlarning o'quvchilar ruhiyatiga qanchalik ijobiy ta'sir etganini kuzatib, uni yanada rivojlantirishni takomillashtirish;
- tarbiyaviy ishlarning samaradorligini oshirish.

Tarbiyaviy ishlar samaradorligi uchun xizmat qiluvchi milliy manbalar.

Turkistonda milliy uyg'onishning vujudga kelishi qonuniy zaruriyat bo'lib, uning zaminida xalqdagi mustamlakachilik zulmidan ozod bo'lish istagi yotar edi. Xalqdagi bunday istakning paydo bo'lishiga quyidagi nazariy ta'limotlar jiddiy ta'sir ko'rsatdi:

1. O'zbek xalqining mustamlakachilik zulmidan ozod bo'lishi natijasida o'lkadagi milliy, diniy g'oyalarning keng ro'yobga chiqishi.

2. Ma'rifatparvarlik yoki jamiyatni yangilashga intilish, jadidchilik (arabcha «yangi» ma'nosini anglatadi) harakati.

3. Ona tilimiz sofliğini ta'minlash va uni xorijiy so'zlar, iboralardan ozod qilish uchun kurash.

Milliy uyg'onishga doir bunday nazariy yo'nalishlarning maqsadlari quyidagicha edi:

1. Turkiston xalqlarining avlod-ajdodlari yaratgan xalq og'zaki ijodiyotining milliy tarbiya vositasi sifatida qo'llanishini yuzaga chiqarish va keng foydalanish.

2. Xalqimizning milliy urf-odat va an'analarini tiklash.

3. Qur'oni karim va Hadisi sharifdagi inson kamoloti haqidagi g'oyalarni yoshlarga o'rgatish.

4. Ma'rifatparvar mutafakkirlar, milliy qahramonlar faoliyati, ularning asarlarini o'rganish, ilg'or tarbiyaviy ta'sir ko'rsatuvchi ta'limotlarga amal qilish.

Milliy tarbiyaning yuqoridagi nazariy asoslaridan foydalanish orqali milliy tarbiya xalq ruhi bilan bog'lanadi. Ma'lumki, milliy tarbiya xalq nomi va uning tarixi bilan chambarchas bog'liqdir.

Rus pedagogi K.D. Ushinskiy o'zining «Ijtimoiy tarbiyada xalq ruhi haqida» asarida: «Hamma uchun umumiy bo'lgan birgina tug'ma odat borki, hamisha tarbiya shunga tayanishi mumkin, u ham bo'lsa, xalqning o'zi yaratgan va xalqchilik asosida qurilgan xalqning tarbiyachilik san'atiga boy merosidan foydalanish ijobiy ahamiyat kasb etadi», deb ta'kidlab o'tgan edi.

Tarbiyaviy ishlar tizimini amalga oshirishda:

1. Kasb-hunar kollejining pedagogik jamoasi ta'lim-tarbiya jarayonida sinflar bosqichida o'qituvchilar shaxsini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rgatishlari va «Namunali o'quvchi» timsolidan nisbat olishlari va tarbiyaning uzluksizligini ta'minlashda tashabbuskor bo'lishlari lozim.

2. Tarbiyaviy ishlarni amalga oshiruvchi yangi tizim tashkilotchilari — pedagoglar, ota-onalar va keng jamoatchilikdir. Bolalar jamoasida o'z-o'zini boshqaruvni yo'lga qo'yish, shu bilan birga tarbiyaviy ishlar jarayonida ilg'or tajribalarga suyanish, maktabdan tashqari ishlar samaradorligini oshirish muhimdir.

3. Tarbiyaviy jarayon bir tomondan ustoz, ota-onalar, o'qituvchining ta'sirida emas, balki ijodiy va hamfikrlikdagi ta'sir bo'lishi kerak.

4. Tarbiyaviy jarayonni tarbiyaviy ishlar konsepsiyasi, oila, maktab va mahalla hamkorligida amalga oshirishni yo'lga qo'yish ijobiy natija beradi.

Tarbiyaviy jarayonni amalga oshirishda oqilona reja asosida maqsad va vazifalarni belgilash muhimdir. Tarbiyaviy ishlar jarayoni va tizimi boshqaruvi quyidagi tamoyillarga asoslanishi lozim:

- insonparvarlik;
- uzluksizlik;
- ilmiylik;
- tizimlilik;
- muvofiqlik;
- hayotiylik;
- yosh va bilim saviyasiga moslik.

Bunday tamoyillarga amal qilish tarbiya tizimidagi faoliyat samaradorligini oshiradi. «Tarbiyaviy ishlar metodikasi» fanini o'qitish quyidagi fanlar bilan uyg'un amalga oshiriladi:

1. «Etnopedagogika».
2. «Pedagogika».
3. «Psixologiya».
4. «Ma'naviyat asoslari».
5. «Siyosatshunoslik».
6. «Milliy istiqlol g'oyasi».

1.2. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasi

Oilada, maktabda va maktabdan tashqari muassasalarda beriladigan ta'lim-tarbiyaning mazmuni tizimli ravishda ma'lum bir konsepsiyaga mujassamlashtirilgan.

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasi pedagogik texnologiya, falsafa, psixologiya, didaktik ta'lim maqsadlariga erishishning ijtimoiy-pedagogik dalillarini o'z ichiga oladigan aniq ilmiy sistemaga tayanadi.

Maqsadga yetishishning xomaki rejasi, mazkur sohada mavjud qonuniyatlar bilan asoslab berilgan bosqich konsepsiya yoki ilmiy asoslangan taxmin deyiladi¹.

«Tarbiyaviy ishlar metodikasi» fanining muhim tomoni — sinfdan va maktabdan tashqari ishlarni samarali tashkil qilishdir. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasi o'qituvchilar faoliyatini yuksak saviyada tashkil etish uchun dasturilamaldir.

O'zbekiston Respublikasining istiqbolga erishuvi hamda mustaqil siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy yo'lga ega bo'lishi xalq xo'jaligining turli sohalarida, jumladan, xalq ta'limi tizimida ham turli islohotlarga zaruriyat tug'diradi. Jumladan, o'sib kelayotgan barkamol avlod tarbiyasi konsepsiyasini yaratish zaruriyati paydo bo'ldi.

Konsepsiya Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITI olimlari, Respublika Ta'lim markazi mutaxassislari va Xalq ta'limi vazirligi xodimlari hamda keng jamoatchilik fikrini inobatga olib tayyorlangan. Konsepsiyada tarbiyaviy ishlarning asosiy yo'nalishlari, maqsad va vazifalari yosh avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda xalqning boy ma'naviy, tarixiy an'alariga, urf-odatlariga hamda umumbashariy qadriyatlarga asoslanadi. Buning uchun:

- yoshlarni erkin fikrlashga tayyorlash, o'zini o'zi idora qila bilishni shakllantirish;
- Vatanning boy ma'naviy merosi bilan tanishtirish orqali o'quvchilarda milliy g'urur hissini tarbiyalash;
- o'quvchilarning bilimdonligi va ijodiy imkoniyatlarini anglab rivojlantirish;
- insonparvarlik odobi me'yorlarini shakllantirish;
- vatanparvarlik, dunyoviy fikrlash, millatlararo totuvlik, samimiy munosabatda bo'lish;
- shaxsni qadrlash, fuqarolik va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish;
- mustaqil davlatimizni ko'z qorachig'idek asrash va uning istiqbolini, istiqboli uchun sodiqlik ko'rsatish;
- o'quvchilarni mehnatsevar, ma'rifatli, erkin fikr egasi qilib tarbiyalash tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishning muhim vazifalaridir.

¹J. Hasanboyev va boshq. «Pedagogika» fanidan izohli lug'at. T., 2009, 234-bet.

Tarbiyaning asosiy tizimi:

- tarbiya — tarbiyalanuvchi shaxsni oliy ijtimoiy qadriyat deb tan olish, har bir bola, o'smir va yosh yigit-qizning betakror, o'ziga xosligini hurmatlash, uning ijtimoiy huquqi va erkinligini e'tiborga olish;
- yoshlarda istak va imkoniyat tuyg'usini muvaffaqiyatli qaror toptirish;
- milliylikning o'ziga xos an'analari va vositalariga tayanish;
- shaxslararo munosabatlarda insonparvarlik, pedagoglar va o'quvchilar o'rtasida bir-biriga hurmat munosabatlari, bolalar fikriga e'tibor qilish, ularga mehribonlarcha munosabatda bo'lish.

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar o'quvchilarning qiziqishi, istaklari, xohish va ehtiyojlariga suyangan holda ularning darsdan bo'sh vaqtlarida o'quv-tarbiya jarayonini to'ldiradi. U o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini, tashabbuskorligini oshirishga imkon yaratadi.

Konsepsiyada vatanparvar va baynalmilal komil inson tarbiyasiga alohida e'tibor qaratilgan. Respublikamizning mustaqil davlat sifatida shakllanishi jarayonida yosh avlodni jamiyat yangilanishining mohiyatini va zarurligini tushunib yetadigan, o'zi uchun, o'zi yashab turgan o'lkaning gullab-yashnashi uchun, uning taqdiri uchun, o'zga davlat va millat vakillari bilan do'st-birodarlikni mustahkamlash uchun javobgarlikni his qiladigan darajada tarbiyalash, ularni vatanparvarlik va baynalmilallik, fuqarolar birligi, millatlararo hamkorlik ruhida tarbiyalash katta ahamiyatga ega.

Vatanparvarlik mustaqil O'zbekiston uchun yanada kengroq ma'no-mazmunga ega so'z bo'lib qoldi. Hozirgi kunda vatanparvar bo'lish — bu iqtisodiyotimizni, mudofaamizni, barcha millat vakillarining do'stona munosabatini o'z bilimi, fidokorona mehnati, a'lo o'qishi bilan mustahkamlashdan iborat.

Har bir o'quvchi Vatan muvaffaqiyatida o'zining shaxsiy burchi va mas'uliyatli vazifalari borligini to'la idrok etsin. Kundalik tarbiyaviy ishlarni shunday tashkil etish zarurki, natijada o'quvchilar respublika mustaqilligi sharoitida uning muammolarini o'zini kidek qabul qiladigan bo'lsin. Uning og'irligini o'z yelkasiga

oladigan, mumkin qadar Vatanga foyda keltiradigan shaxs bo'lib ulg'aysin. Bugungi kunda olib borilayotgan, ko'zda tutilgan barcha yangilanish jarayonlari, iqtisodiy-ijtimoiy, madaniy sohalaridagi tub o'zgarishlar hammaning fidokorona xizmati tufayligina yuzaga kelishini anglab yetsin.

Baynalmilal tarbiya. Bizning respublikamiz ko'p millatli katta bir oila. Shuning uchun yoshlarda baynalmilalchilik, xalqlar do'stligi hislarini tarbiyalab borish tarbiyaning ajralmas qismidir.

Yoshlarni baynalmilalchilik ruhida tarbiyalash asosida boshqa millat va xalqlarga ijobiy munosabat va do'stona his-tuyg'ular uyg'otish, turli xalqlar hayotiga qiziqish hissini paydo qilish maqsadi yotadi. Bunday his-tuyg'ularni rivojlantirish, asosan, tanishuv usuli orqali mukammallashib boradi. O'quvchilarning baynalmilalchilik his-tuyg'ulari asosini shakllantirishda avvaliga ayrim respublikalarda yashaydigan boshqa millat vakillari bilan uchrashuvlar o'tkazish, ular bilan yozishmalar olib borish, maxsus mashg'ulotlarda ularning urf-odatlarini, madaniyati, san'ati, tabiati to'g'risidagi adabiyotlarni o'qib berish, suhbat o'tkazish, rasmlarni ko'rsatish, diafilmlar namoyish qilish, turli millat bolalari hayoti to'g'risidagi, turli millat kishilarining mehnati va turmushi haqidagi hikoyalardan o'qib berish maqbul usul hisoblanadi.

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish konsepsiyasida barkamol avlodga xos axloqiy sifatlarni tarbiyalashga alohida e'tibor qaratilgan.

Huquqiy tarbiyaga oid quyidagi bilimlarga ega bo'lish lozim:

— O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Oliy Majlis Senati, Prezident devoni, Vazirlar Mahkamasi, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va boshqa davlat boshqaruv organlarining mohiyati va ahamiyati, huquqiy maqomlarining kishilar kundalik hayotida kerakligi;

— O'zbekiston Respublikasi qonunlarini muhofaza qilish muassasalarining tashkiliy tuzilishi.

Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Bolalar huquqlari Konvensiyalari haqida bilimlarga ega bo'lish kerak.

Konsepsiyada iqtisodiy, ekologik, estetik, jismoniy, mehnat-sevarlik tarbiyalarining mazmun-mohiyati, sinfdan va maktabdan

tashqari tadbirlar jarayoni, foydalanish chora-tadbirlari haqida bilim beriladi. Konsepsiyada:

- iste'dodli va zukko bolalarni aniqlash va tarbiyalash;
- mahallada tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish;
- maktabda o'quvchilarning o'zini o'zi boshqarishi kabi bo'limlarning mohiyati va mazmuni berilgan.

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasini amalga oshirishda quyidagi vazifalarni bajarish muhimdir. Bu borada olimlardan J. Hasanboyev, X. To'raqulov, I. Asqarov, N. Usmonovlar «Pedagogika» darsligida quyidagilarga e'tibor qaratishgan:

- Tarbiyada yaxlit yondashuv orqali axloqiy, g'oyaviy, estetik, jismoniy, iqtisodiy tarbiyaning birligi va uni uzviy ravishda amalga oshirish.

Ijtimoiy tarbiyani tashkil etish jarayoni:

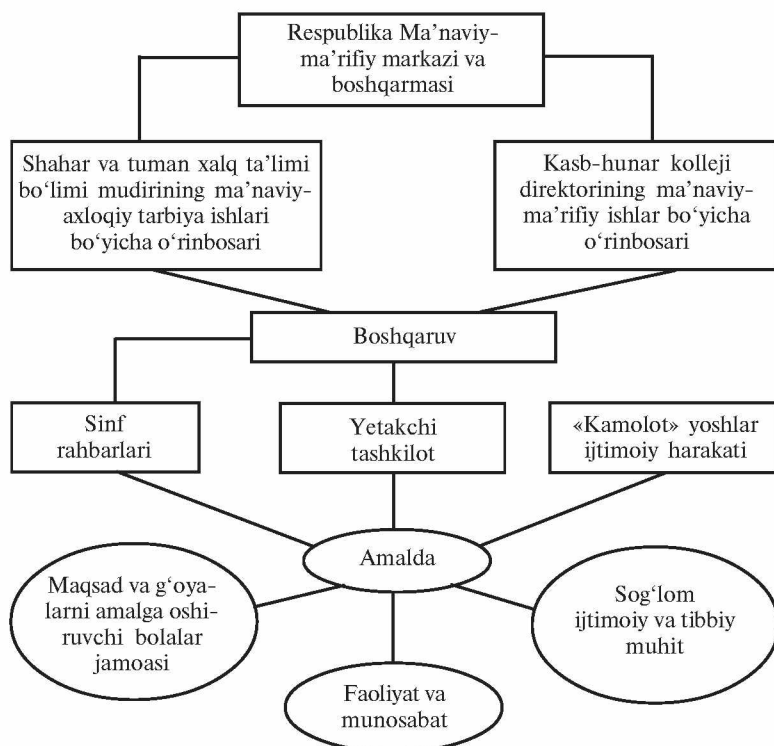
- yoshlarni ijtimoiy hayotga tayyorlash, ularda keng dunyoqarashni tarkib toptirish;
- milliy va umuminsoniy qadriyatlar haqida chuqur bilimga ega bo'lish;
- axloqiy me'yorlarni anglash, o'zaro hurmat va adolatli bo'lish;
- tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etish maqsadining aniqligi.

Barkamol shaxs tarbiyasiga zamonaviy talablar asosida yondashuv:

- o'qituvchining bolalar bilan ma'naviy madaniyatning eng yaxshi namunasini izlashi, kattalar hayotiy tajribalari va shaxsiy namunalari orqali ta'sir ko'rsatishi;
- o'zini o'zi anglash, tarbiya insonda e'tiqod, demokratik qarashlar, hayotiy pozitsiyani shakllantirishga olib keladi.

Tarbiya jarayonida ixtiyoriylik. Tarbiyalanuvchilarda iroda, erkinliksiz tarbiya g'oyalarini qaror toptirish mumkin emas. Tarbiya jarayoni agar u oqilona tashkil etilsa, bir vaqtning o'zida o'qituvchi va o'quvchi ma'naviyati boyitilsa, bolaga faoliyat jarayonida istak va xohish shakllariga keng o'rin berilsa, o'ylagan maqsadga erishish mumkin. Jamoatchilik bilan hamjihatlikda tarbiyaviy mashg'ulotlar ijobiy ta'sir etishi konsepsiyada qo'yilgan vazifalarni bajarishga shart-sharoit yaratadi.

Kasb-hunar kollejlarda tarbiyaviy ishlar tizimi

NAZORAT SAVOLLARI

1. Tarbiya tushunchasiga ta'rif bering.
2. Tarbiyaviy ishlarga qo'yiladigan zamonaviy talablar.
3. «Tarbiyaviy ishlar metodikasi» fanining maqsad va vazifalari.
4. Tarbiyaviy ishlar tizimi va uning asosiy bosqichlari haqida nimalarni bilasiz?
5. «Tarbiyaviy ishlar metodikasi» fanining boshqa fanlar bilan aloqadorligi.
6. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasi haqida nimalarni bilasiz?
7. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasini amalga oshirishga qanday talablar qo'yilgan?

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR

1. *I.A. Karimov*. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. T., «Ma'naviyat», 2008.
2. *O. Hasanboyeva*. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. T., «O'qituvchi», 1996.
3. Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. T., «O'zbekiston», 2001.
4. *Z. Ismoilova*. Tarbiyaviy ish metodikasi. T., «Istiqlol», 2003.
5. Ma'naviyat va ma'rifat ishi. T., 2005.
6. *J. Hasanboyev va boshq.* Pedagogika. T., «Fan va texnologiyalar», 2010.

2-bob. TARBIYAVIY ISHLARNING MILLIY VA NAZARIY ASOSLARI

I. Reja.

- 2.1. Milliy urf-odat, qadriyat va an'analar — tarbiya asosi.
- 2.2. Xalq og'zaki ijodi — bola tarbiyasida muhim vosita.
- 2.3. Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda islom ta'limoti manbalarining tutgan o'rni.

II. Mavzuning maqsadi. Tarbiyaviy ishlarni samarali tashkil etishda xalqimizning boy merosidan foydalanish orqali bolalarda o'zligini anglash, milliy g'urur va iftixor hissini shakllantirish. Vatanimizning o'tmishi, ajdodlarimiz yaratgan milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o'rganib, unga amal qilish hissini tarbiyalash.

III. Mavzuning vazifalari.

1. Xalqimizning milliy merosi va qadriyatlarining mohiyatini tushuntirish.
2. Xalq og'zaki ijodi turlari haqida bilimga ega bo'lish.
3. Islom ma'naviyatida komil inson tarbiyasi haqidagi g'oyalar mohiyatini tushuntirish.

IV. Tayanch iboralar:

urf-odat, rasm-rusum, an'ana, meros, qadriyat, islom ma'naviyati, xalq og'zaki janrlari, folklor.

2.1. Milliy urf-odat, qadriyat va an'analar — tarbiya asosi

Tarbiyaviy ishlarning ta'sirchanligi, samaradorligi ko'p jihatdan xalqimizning boy milliy, ma'naviy merosining tarixiy ildizlarini o'rganishga bog'liq. Har bir xalqning ijtimoiy-ma'naviy hayotida azaliy urf-odat, marosim, an'ana tarzida o'ziga xos bir qadriyat meros sifatida namoyon bo'lib, avloddan avlodga yetib keladi.

Millatning ma'naviy madaniyatini shakllantirishda milliy qadriyatlarning o'рни muhimdir. Milliy qadriyat millat uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan juda ko'p qadriyat shakllarini qamrab oladi:

«Milliy qadriyatlar murakkab ijtimoiy-ruhiy hodisa bo'lib, millatning tili, madaniyati, tarixi, urf-odatlarini, an'analari, jamiki moddiy va ma'naviy boyliklari, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy hayotining barcha tomonlaridir»¹.

Tarbiyaviy ishlar mazmunida milliy qadriyatlarning quyidagi bosqichlaridan ketma-ket foydalanish mumkin. Ular:

- milliy qadriyat haqida tushuncha berish;
- ajdodlarimiz qoldirgan ma'naviy, moddiy boyliklar;
- xalq og'zaki ijodiyoti;
- urf-odat va ularning tarbiyaviy ahamiyati;
- xalq yaratgan an'ana va marosimlarni o'rganish va nishonlash kabilar.

Milliy qadriyatlardan foydalanish, ta'lim-tarbiya jarayoni mazmunini ochib berish o'quvchilarda milliy g'oya, milliy g'urur, milliy iftixor kabi ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantiradi.

O'zbek xalq etnografiyasida avlod-ajdodlarimiz komillikka intiluvchi har bir shaxsga nisbatan quyidagi o'git bilan murojaat qilishgan:

O'zbekim!

Osmoning musaffo, oilang tinch-totuv, dasturxoning to'kin-sochin bo'lsin, farzandlaring komil inson bo'lib voyaga yetsin, har qachon bayram, to'y-tomoshani tark etmasin. Milliy urf-odat va qadriyatlarimizga sodiq qol! An'ana, marosim, milliy urf-odat o'zbekning o'zligidir!

An'ana — tarixiy taraqqiyot jarayonida tabiiy va ijtimoiy ehtiyojlar asosida vujudga keladigan, avloddan avlodga meros bo'lib o'tadigan, kishilar ma'naviy hayotiga ta'sir ko'rsatadigan madaniy hodisadir. An'ana o'ziga xos ijtimoiy hodisa sifatida, kishilar ongiga singgan (umum yoki ma'lum guruh tomonidan), qabul qilingan tartib va qoidalar majmuasi hisoblanadi.

¹ «Pedagogika» fanidan izohli lug'at, 324-bet.

Odat (urf-odat) — kishilarning turmushiga singib ketgan, ma'lum muddatda takrorlanib turuvchi xatti-harakat, ko'pchilik tomonidan qabul qilingan xulq-atvor, qoidalar ko'nikmasi. Masalan, kichiklarning kattalarga salom berishi, uy-hovlini tartibga keltirib qo'yish, mehmonlarga alohida hurmat ko'rsatish, bayram arafasida qariyalar, kasal, ojiz, qiynalgan kishilar holidan xabar olish, qo'ni-qo'shnilarning biror ishiga yordam berish, hasharga borish kabilar o'zbek xalqiga xos yaxshi odatlar hisoblanadi. Odat ma'lum sharoit ta'sirida vujudga kelib, insonning fe'l-atvorida mustahkamlanib qoladi va keyinchalik doimiy elementga aylanadi.

Marosim inson hayotidagi muhim sanalarni nishonlashga qaratilgan, rasmiy va ruhiy ko'tarinkilik vaziyatida o'tadigan, umum qabul qilingan tartib-qoidalariga amal qilinadigan tadbir sanaladi. Masalan, ism qo'yish, nikohdan o'tish, dafn, xotirlash, ekin ekish (urug' qadash), o'rim o'rish marosimlari.

Odat kundalik hayotda doimo kuzatilsa, marosim inson hayotidagi muhim hodisalar sodir bo'lganida vujudga keladi. Marosim kishilar hayotidagi eng muhim voqealar (masalan, tug'ilish, uylanish, o'lim kabilar) bilan bog'liq bo'ladi. Marosimlarni o'tkazishda avloddan avlodga o'tadigan, ramziy va rasmiy an'analar, qoidalariga amal qilinadi. Marosimga, bo'layotgan voqeaga «guvoh» sifatida odamlar chaqiriladi. Odamlar kimningdir g'ami yoki quvonchiga sherik bo'lishadi, kelajakni o'ylab, yaxshi niyatlar qilishadi. Har bir marosimning o'ziga xos tartibi (boshlanishi va nihoyalanihi) bo'ladi. Inson hayotida bo'lib o'tayotgan muhim voqeani nishonlash jarayonida an'ana ham, odat ham, marosim ham mujassamlashadi.

An'ana, odat, marosim bir-biri bilan bevosita bog'liq hodisa hisoblanadi. Shu bois an'analarning tarkibiy qismi odat, odatning tarkibiy qismi esa marosim bo'lishi mumkin.

«An'ana», «marosim», «bayram» atamallari o'zgarmas tushunchalar emas. Zamon taraqqiyoti va turmushdagi o'zgarishlar ta'sirida tushunchalar mazmuni ham kengayib boradi.

Ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlar ta'sirida talabga javob bermay qolgan an'ana va bayramlar asta-sekin unutiladi. Mohiyatan xalqchil, ijtimoiy salmoqqa ega bo'lgan an'analar taraqqiy etadi.

Masalan, «Navroʻz», «Qovun sayli», «Lola sayli» va h.k. bayramlar zamonaviy talablarga javob bergani uchun ham asrlar davomida yashab kelmoqda.

Xalq turmushining oʻzgarishi unga mos anʼanalarni vujudga keltiradi. Oʻzbek xalqi hayotida ham yaqin yillar ichida avvaldan mavjud boʻlmagan koʻplab ijtimoiy va shaxsiy oilaviy anʼana, marosim va bayramlar paydo boʻldi. Keyingi paytlarda ilmiy adabiyotlarda, davriy nashrlarda «anʼanaviy bayramlar», «yangi anʼanalar» soʻzlari ishlatila boshlandi. Anʼanaviy bayramlar deganda, maʼlum vaqtda muntazam oʻtkazib turiladigan azaliy madaniy ommaviy tadbirlar — «Gul bayrami», «Lola sayli», «Qovun sayli», «Xirmon toʻyi» (hozirgi «Paxta bayrami») nazarda tutiladi. Chunki ular qadim zamonlardan buyon mavjud boʻlgan xalq bayramlaridir.

Yangi anʼanalar — hayotimizga kirib kelayotgan va joylarda endigina urf boʻlayotgan tadbirlardir.

Odatda, *bayram* deganda, biron-bir muhim hodisa, voqea, sanani koʻpchilik boʻlib, koʻtarinki ruhda, xursandchilik bilan nishonlash tushuniladi. «Bayram kunlarida odamlar «qisqa» vaqtga boʻlsa-da, oʻzlarini kundalik mehnatdan, tashvishdan, gʻam-gʻus-sadan, qaramlikdan, qarzdin xoli, erkin seza-dilar», deydi qadim-shunos M. Qodirov.

Bayramlar har bir xalqning oʻziga xos qadriyatlarini aks ettiradigan koʻzgu sanaladi. Chunonchi, kishilar bayram chogʻida chiroyli kiyimlar kiyishadi, lazzatli taomlar tayyorlashib, oʻz pazandaliklari, kiyinish madaniyatlari, goʻzallikka tashnaliklarini namoyish etishadi. Bayram kuni hamma koʻtarinki kayfiyatda boʻladi. Odamlar oʻrtasida boshqa kunlarga qaraganda muayyan darajada yaqinlik, hamkorlik, hamjihatlik vujudga keladi.

Bayram kuni azal-azaldan tinchlik kuni hisoblangan. Oʻsha kuni urush, nizo va mojarolar toʻxtatilgan. Bu kunda kishilar oʻrtasidagi adovat, gina-kuduratlar unutilgan, oʻzaro arazlashganlar yarashishgan. Bayramlarda vujudga keladigan koʻtarinki kayfiyat kishilarni ertangi kunga umid bagʻishlashga, kelajakka ishonch bilan qarashga undaydi.

Bayram ijtimoiy-madaniy hayot koʻzgusi sifatida har bir xalqning ijtimoiy-iqtisodiy yutuqlarini ham keng namoyish qiladi.

Navro'z bayrami. Bu tabiatning uyg'onishi, ekin ishlarining boshlanishini nishonlashga qaratilgan bayram bo'lib, marosimlarda qadimiy zardushtiylik alomatlari saqlanib qolgan.

An'anaga ko'ra, uylarda hozir ham xuddi qadimdagidek bo'g'irsoq pishiriladi va marosim taomi sumalak tayyorlanadi. Bayramdan keyin, odatda, daladagi ekin ishlari boshlangan. O'tmishda turli urf-odatlar va marosimlar bajarilar edi: dalaga chiqishdan avval ho'kizlarning shoxlari va bo'yinlariga moy surtilgan. Birinchi ko'chatni mahallaning eng e'tiborli va keksa a'zosi ekan.

O'zbekiston o'z mustaqilligini qo'lga kiritgach, Navro'z bayramini nishonlash davlat darajasida muhim ahamiyat kasb etdi. Rang-barang teatrlashtirilgan tomoshalarda Navro'zning falsafiy shoirona talqini, uning xalq tarixidagi o'rni aks ettiriladi.

Oilaviy an'analar, bayramlar. Xalq an'alarining muhim qismini oilaviy marosimlar tashkil qilgani uchun ularni alohida tadqiq etish ehtiyoji yuzaga keladi. O'zbek oilalarida chaqaloq tug'ilganidan to u ulg'ayib, yangi oila qurguniga qadar sodir bo'ladigan muhim sanalarga bag'ishlangan marosimlar tizimi mavjud.

Mazkur tizimga chaqaloqning dunyoga kelishi, unga ism berish, chaqaloq chillasi, beshik to'yi, soch to'y, tish to'yi, birinchi qadam, sunnat to'yi, muchal yoshi, nikoh to'yi kabilar kiradi. Ular yosh avlodning rivojlanishi va ma'naviy kamol topishida, hayotda o'z o'rnida o'ziga xos «ma'naviy zina» vazifasini o'taydi. Ular o'zbek mentalitetining shakllanishida muhim omillardir.

Xalq bayramlarining axloqiy-tarbiyaviy tomonlariga alohida e'tibor berish lozim. Chunki, xalq bayramlarida qadimiy va islomiy odatlar chatishib ketib, ular odamlar o'rtasida mehr-oqibat, izzat-hurmat, qadr-qimmat, muruvvat kabi insoniy fazilatlarining ravnaq topishiga katta yordam beradi. Bayramlarning mazmuniga insoniylik, oliyjanoblik, saxiylik, rahmdillik, mehr-muruvvatlilik kabi g'oyalar singib ketgan.

Oilaviy rasm-rusumlar, marosimlar. Oilaviy marosimlar oila paydo bo'lishi bilan vujudga kelib, vaqt o'tishi bilan xalqning milliy-ma'naviy qiyofasi, mentalitetiga mos tarzda o'zgarib, shakllana

borgan. Zamon talabiga javob bermagan odat va marosimlar unutilgan. Ularning o'rnini oila ehtiyojlarini qoniqtiradigan yangi marosimlar egallagan.

Xalqimizning avlodlar avlodga o'tib kelayotgan oilaviy marosimlari sho'rolar davrida jiddiy to'siqlarga uchragan bo'lsa ham, mustaqillikka erishilgandan so'ng ular qayta tiklana boshlandi. Bu an'ana va marosimlar to'g'risida qator kitoblar chop etildi. Bu bejiz emas. Chunki oilaviy marosimlar xalq ma'naviyatining tarkibiy qismi, muhim axloqiy qadriyati, ta'sirchan tarbiya vositasi sanaladi. Oilaviy marosimlar jarayonida namoyon bo'ladigan odob-axloq, mehr-oqibat kabi xislatlar yoshlar ma'naviyati shakllanishida katta ahamiyat kasb etadi.

Xalq an'analari qadrlanadigan oilalarda tarbiya topgan yoshlar ibratli axloqi bilan boshqalardan ajralib turadilar. Bunday oilalardan jinoyatchi, bezorilar chiqmaydi. Shu boisdan xalq an'analari va oilaviy marosimlar yordamida yoshlarni tarbiyalash muhim ahamiyatga ega.

Marosim va bayramlar inson hayotining uzviy qismi hisoblanadi. Har bir kishining shaxsiy hayotida shunday muhim voqealar, bosqichlar mavjudki, ular alohida e'tiborni talab etadi. Bu hodisalar o'ziga xos tantana, bayram tusini oladi. Farzandning tug'ilgan kuni va unga ism qo'yish, bolaning ilk qadam boshishi, o'g'il yoki qizning birinchi bor maktabga borishi va boshqalar har bir oila hayotida unutilmas voqealardir.

Xalq ma'naviy merosining hamma ko'rinishlari xalqimizning boy merosida mujassamlashtirilgan. Har bir an'anaviy bayramlarda xalqimiz urf-odat, irim-sirim, rasm-rusumlarga ham alohida e'tibor beradi. O'zbekistonda an'anaviy bayramlar o'ziga xosligi va ma'naviy boyligi bilan bolalar tarbiyasining muhim vositasidir.

O'quvchilarning ertalabki soatdagi bayramlari, maktabda o'tkaziladigan ommaviy bayram tadbirlari ham bolalar tarbiyasiga ta'sir ko'rsatuvchi uslublardan hisoblanadi. Boshlang'ich sinflarda o'tkaziladigan ertalabki soatdagi bayramni tashkil qilish metodikasidan namuna keltiramiz.

Ertalik bayramlarini o'tkazishga pedagogik talablar. 1. Ertaliklarni o'tkazishdan oldin bolalarning ruhiyatini, qiziqishini uyg'ota bilishda o'qituvchi, tarbiyachining tadbirkorligi lozim bo'ladi.

2. Ertalik ssenariysini tuzganda bolalar jamoasining tarbiyalanganlik darajasini hisobga olish lozim.

3. Ertalik bayramini rejalashda hamma bolalar ma'lum topshiriqqa ega bo'lishi kerak.

4. Ertalik bayramida ishtirok etadigan bolalarni ruhlantirish maqsadida ertalik bayramlari turli-tuman shakllarda o'tkazilishi mumkin:

- uchrashuvli ertaliklar;
- ertakli ertaliklar;
- mavsumiy ertaliklar;
- bobolardan — bolalarga ertaliklar va boshqalar.

Ertalik bayramlarini tashkil qilish metodikasi.

Kelajak avlodni barkamol qilib tarbiyalashda ertalik bayramlari muhim ahamiyat kasb etadi. Bolalarning yoshi, ruhiy holatlarini hisobga olgan holda ertalabki soatlarda o'tkazilganligi uchun uni ertalik deyiladi.

Ertalik bayramlarini tashkil qilish tartibi:

1. Mavzuning dolzarbligi.
2. Mavzuning mazmunini rejalashtirish.
3. Mavzuning maqsadi — ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi.
4. Ertalik o'tkazish uchun jihozlar.
5. Ertalik oldidan uning tartibotini yozish (xalq og'zaki ijodiyotidan, bolalar yozuvchilari ijodidan namunalar keltirib, lapar, qo'shiqlardan foydalangan holda).

Toshkent shahrining Uchtepa tumanidagi 245-umumiy o'rta ta'lim maktabidagi ijodkor tarbiyachi va musiqa rahbarlari H. Akramova va S. Toshpo'latova o'tkazgan mashg'ulotlardan namunalar keltiramiz.

Mavzu: «O'zbek xalq og'zaki ijodi va bolalar folklori».

Maqsad: Bolalarni xalq ijodiyoti bilan tanishtirish.

Eh, hey!

Odamlar-u odamlar,
Bog'da bitgan bodomlar.
Eshitmadim demanglar,
Eshitganlar jilmanglar.
«Yulduzchani» ko'ringlar,
Bizga havas qilinglar!!!

(Bolalar folklorining qo'shiq va raqslari)

Boshlovchi: Bolajonlar, kelinglar, endi hordiq chiqaramiz. Qani, yaqinroq kelinglar. Qadim zamonlarda, hali kitoblar bo'lmagan vaqtlarda bizning ota-bobolarimiz hozirgidek mehnat qilishgan, bolalarini katta qilib, tarbiya qilishgan, beshikda yotgan bolajonlarga onalari alla aytishgan.

O'quvchi: Nega alla aytishgan?

Boshlovchi: Rivoyat qilishlaricha («Alla» tarixidan), u o'z o'rnini qo'shiqqa bergan ekan.

1. Alla bolam, allayo
Qo'zichog'im, allayo.
Onasining erkasi
Ovunchog'im allayo.
Alla bolam baxtiyor
Har ishning ham vaqti bor.
Otang ketgan shikorga
Alla bolam, allayo.
2. Alla qilay quloq sol,
Alla degan so'zimga
Erkatoyim hamisha
Nurlar to'lsin ko'zingga.
3. Oppoqqina qo'lidan.
Onaginasini aylansin.
Munchoqdayin ko'zidan
Otaginasini aylansin.

Mana shunday allani eshitib o'sgan bolajonlar jasur, botir bo'larkan. Keyinchalik alla o'z o'rnini ertakka berarkan.

Bor ekan-da yo‘q ekan,
Och ekan-da to‘q ekan.
Bo‘ri bakovul ekan,
Tulki yasovul ekan.
Qarg‘a qaqimchi ekan,
Chumchuq chaqimchi ekan.
G‘ozlar karnaychi ekan,
O‘rdak surnaychi ekan.
Toshbaqa tarozibon ekan,
Qurbaqa undan doim qarzdor ekan.

Bayramimizni yakunlaymiz.
O‘qituvchi ertalikning yakunida bayram tantanasini yakunlab beradi.

2.2. Xalq og‘zaki ijodi — bola tarbiyasida muhim vosita

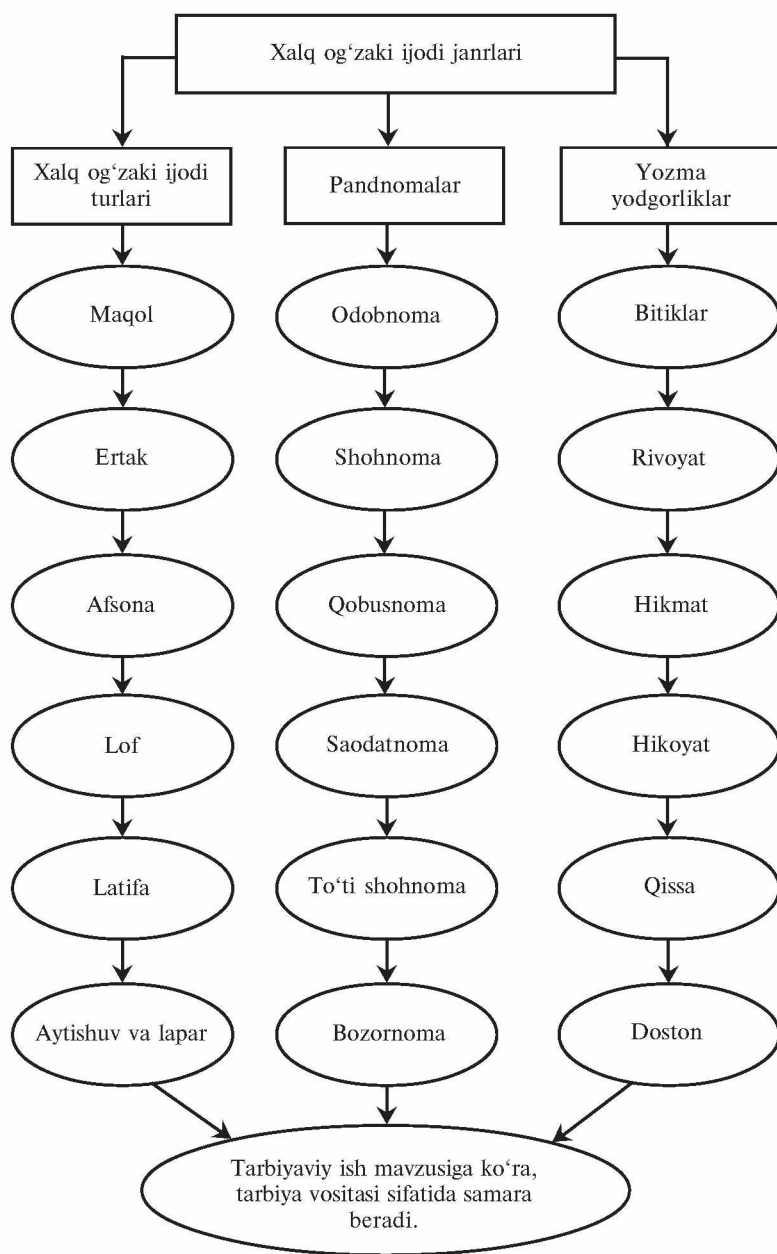
Xalq og‘zaki ijodi, mehnatkash omma ijodi xalq badiiy faoliyatining tarkibiy qismi, san‘atning boshqa turlaridan ajralib turadigan so‘z san‘atidir. Har bir xalqning asrlar osha orzusini aks ettirgan so‘z san‘atidir.

Og‘zaki so‘z san‘ati «folklor» yoki «xalq poetik ijodi», «xalq og‘zaki ijodi» ma’nolarini anglatadi.

Folklor — xalq og‘zaki ijodidir. Xalq og‘zaki ijodi uzoq davrdan buyon chinakam aks sado berib, tarixiy voqealarni xalq ommasiga tushuntirishga xizmat qilgan.

Xalq pedagogikasi xalq yaratgan boy ma’naviy merosni yoshlar qalbi va ongiga singdirishning qonun-qoida, tamoyillari va metodlari bilan shug‘ullanadi. Xalq og‘zaki ijodining barkamol avlod tarbiyasida tutgan o‘rnining nazariy va tarixiy asoslarini professor Z. Mirtursunov to‘plab, ilmiy ish olib borgan.

U. G‘aybullayev oilada farzand tarbiyasida xalq og‘zaki ijodidan foydalanish metodikasini asoslab bergan. X. Bobomirzayev «Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini xalq og‘zaki ijodi vositasida tarbiyalash», S. Nishonova, O. Musulmonova, O. Hasanboyeva kabi olimlar «Barkamol avlodning ma’naviy-axloqiy tarbiyasida xalq merosidan foydalanish» kabi qo‘llanmalar yaratishgan. Folklorshunos olimlar X. Razzoqov, B. Sulaymonov, T. Mirzayev, O. Sobirovlar shu sohada darslik va qo‘llanmalarni yaratganlar.

Maqol insonning «yaxshi» yoki «yomon» harakatlari oqibatini anglatuvchi xalq ogʻzaki ijodi turlaridan biridir.

Maqol inson tafakkuri va soʻz boyligini oshiruvchi vositadir. Maqol zamirida Vatanga muhabbat, ota-onaga hurmat, mehr-sadoqat, kamtarlik, sabr-qanoat kabi axloqiy sifatlar oʻz aksini topadi. Maqolning maʼnosini oʻquvchilar tomonidan izohlashga chorlash muhim.

Tarbiyaviy ish jarayonida maqoldan foydalanish uchun, xalq maqollarini saralagan holda, «Hikmatnoma» kitobidan foydalanib:

- maqollarni mavzular xarakteriga koʻra tasniflash (insonga mehr, Vatanga sadoqatli boʻlish kabi);
- tanlagan maqolni faqatgina oʻqib berish emas, uning mazmunini tahlil qilib, tarbiyaviy gʻoyasiga urgʻu berish;
- maqolni badiiy jihatdan toʻgʻri, izohli oʻqish;
- maqolga nisbatan oʻquvchilar munosabatini aniqlash;
- har bir maqolning maʼnosini izohlovchi, oʻquvchilarni fikrlashga chorlovchi vaziyat yaratish muhim.

Masalan: Aql yoshda, bola boshdan.

* * *

Ahmoqning kulgisi koʻp,
Dangasaning uyqusi.

* * *

Ahdi borning baxti bor.

* * *

Soʻzing kumush boʻlsa,
Ishing oltin.

* * *

Iliq soʻz — shakar,
Sovuq soʻz — zahar.

* * *

Mazali soʻzga quloq charchamas.

Rivoyatlar. Tarbiyaviy ish jarayonida xalq rivoyatlaridan foydalanish ijobiy natija beradigan usullardan biri. Masalan, xalq yaratgan birorta rivoyat orqali maʼlum bir joyning bunyodga kelish tarixi haqida bilim berish mumkin.

Tarbiyaviy ish jarayonida rivoyatlardan foydalanishga oid qo‘yiladigan pedagogik talablar:

- rivoyatdagi haqiqatning hozirgi davrdagi qoldirgan meros sifatida mavjudligi;
- rivoyatdagi bosh qahramonlar «shaxs», «shahar» ekanligini asoslash;
- rivoyat orqali o‘quvchilarda qanday axloqiy sifatlar mavjudligini tahlil qilish;
- o‘quvchining bilimdonligi va mahoratiga e‘tibor berish.

Xalqimizning buyuk shaxslarning nodir sifatleri haqidagi («Ibn Sino», «Qirq qiz», Abduxoliq G‘ijduvoni, Ahmad Yassaviylarning karomatlari haqidagi rivoyatlar), shuningdek, joy nomlari, shaharlarning barpo bo‘lishiga oid («Cho‘li Malik», «Chor Bakir», «Dashti Karbalo» va boshq.) rivoyatlari xalq og‘zaki ijodining ajralmas qismidir.

«Cho‘li Malik» rivoyati

O‘zbekiston juda katta maydonni egallagan mamlakatdir. Turli joylarga borsangiz, o‘nlab yangi atamalarni eshitasiz. Bu atamalarning o‘ziga xos tarixi bor. Ular haqida juda ko‘plab rivoyatlar yuradi. Bu rivoyatlar o‘sha joyning nega shunday atalganligi haqida ma‘lumot beradi.

O‘zbekistonda Cho‘li Malik degan joy bor. Xo‘sh, nega shunday ataladi, bilasizmi? Bilmasangiz eshiting. Qadim-qadimlarda shahri azim Buxoro xoni vaqt-vaqti bilan: «Qishloqlarimda nima gap ekan, bir bilay», deb o‘ziga qarashli qishloqlarni kezar ekan. U ovuldan bunisiga o‘tib, yomonlarning jazosini berib, yaxshilarni mukofotlarkan. Kunlardan bir kuni qishloqlarni, beklklarni aylanib juda charchabdi. Bir joyga kelganda, shu joyga chodir tikinglar, dam olamiz, charchadim, debdi. Chodirlar tikilibdi. Amirga xos chodirga xonning o‘zi qo‘nibdi. Amaldor-u ulamolarga ham chodirlar tikilib, hamma joylashib, dam ola boshlabdi.

Xonning bir shotiri, ya‘ni jilovdori bor ekan. Uning ismi Malik ekan. U xon uxlaganda yonida, yurganida otining jilovida bo‘larkan. Xon yangi tikilgan chodirda dam ola turib, uyquga ketibdi. Malik bo‘lsa uning yonida chivin qo‘rib o‘tiribdi. Tasodifan bir chivin xonning burni ichidan chiqibdi-da, asal to‘la kosa chetida aylanib-aylanib, bir teshikka kirib ketibdi. Malikvoy qarab tursa, haligi chivin yana teshikdan chiqibdi-yu, tag‘in asal to‘la kosaning

chetidan aylanib-aylanib, yana xonning burniga intilibdi. Malikvoy qiziqsinib, «Nima bo'larkan?» deb diqqat bilan qarab tura-
veribdi. Birozdan keyin boyagi holat yana takrorlanibdi. Malikvoy
bu voqeani ko'rib, hayron bo'libdi. Chivin xonning burniga kirib-
chiqish va asal shimirishdan aslo charchamabdi.

Malikvoy «Bu qanaqasi?» deb g'azabi qaynabdi. Chivinni
tutolmay, ancha vaqt xunob bo'libdi. Shu payt xon uyg'onib qolibdi.
Ovqat ustida xon tush ko'rganini aytibdi.

— Tushimda, — debdi xon, — saltanatimni tashlab, uzoq
cho'lga chiqib ketibman. Cho'lda yura-yura bir daryoyi azimga
yetibman. Daryoga uzundan uzun ko'prik solingan emish. Shu
ko'prikdan narigi qirg'oqqa o'tibman-da, bir g'orga kiribman. Qa-
rasam, ikkovi ham to'la tillo emish. Tillolarni olay desam, atro-
fimni ilon-u chayonlar o'rab olganmish, ular tilloni oldirgani
qo'ymasmish. Shunday qilib, tillolarni olmay g'ordan chiqdim-da,
cho'lda yura-yura shaharga yetib keldim.

Xon so'zini tugatgach, o'tirganlardan: «Tushimning ta'birini
qanday tushuntirasiz?» deb so'rabdi. Ulamolardan birovi bundoq,
boshqasi undoq desa-da, xonni aslo qoniqtirmabdi.

Malikvoy chivin voqeasini eslab, «Bunda bir sir bor» debdi-yu,
so'zlashga jur'at etmabdi. O'zini kasalga solibdi. Xon: «Bo'lmasa,
sen shu chodirda qol-da, tuzalgach, bizning ortimizdan yetib
olarsan», debdi.

Hamma kelgan tomoniga jo'nab ketibdi. Malikvoy darrov qo'lga
ketmon olib, chivin kirib chiqqan teshikni kovlay boshlabdi.
Haqiqatan ham, teshikning tagida ikki xum tilla bor ekan. Ilon-
chayonlarni haydab yuborib, tillolarni olibdi. Hammayoqqa jar
soldirib, eng yaxshi ustalarni chorlab, shu yerga shahar qurdi-
ribdi. Suv chiqarib, cho'lni bo'ston qilibdi. Shu-shu bu yerni
«Cho'li Malik» deb ataydigan bo'lishibdi. Bu joy hozir ham bor...

O'sh haqida afsona

Zangi ota ot-sigirlarning piri, g'amxo'r mehriboni ekan. Zangi
otaning mol-hollari ko'payib, hech qayoqqa sig'may qolibdi.
Bunday paytlarda uning sigirlarini qo'ng'ir buqasi boshqarar ekan.
Vaqt-soati kelib, qo'ng'ir buqa qarib, podani boshqarishga kuch-

quvvati yetmay qolibdi. O‘zi bilan o‘zi ovora bo‘lib qolibdi. Poda esa o‘z holicha o‘tlab, olis-olislarga tarqab ketibdi.

Bir payt poda Farg‘onadan o‘tib, Andijondan ham oshib ketibdi. Xuddi shu paytda Toshkentning shundoqqina biqinida istiqomat qilayotgan Zangi ota baland ovoz bilan: «Xo‘sh, xo‘sh» deb hayqiribdi. Zangi otaning ovozini eshitgach, o‘tlab yurgan sigirlar: «Qaytmasak bo‘lmaydi, pirimizning qarg‘ishlariga qolamiz», deb orqalariga qaytibdi.

Zangi otaning hayqirig‘idan «O‘sh» degan nom qolgan ekan va u o‘sha joyning nomiga aylangan ekan.

2.3. Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda islom ta’limoti manbalarining tutgan o‘rni

VIII asrda Markaziy Osiyo arab xalifaligi tomonidan bosib olindi va bu yerdagi xalqlarga islom dinini zo‘rluk bilan qabul qildirdi.

Markaziy Osiyo yerlarini egallash harakati 704-yilda Qutayba ibn Muslim Xuroson noibi etib tayinlanganidan so‘ng avj oldi. U 705-yildan boshlab, Markaziy Osiyo hududiga bostirib kirib, birin-ketin Buxoro, Samarqand, So‘g‘d, Farg‘ona, Sirdaryo va Yettisuv viloyatlarini egalladi. Arablarning yashashi uchun Afrosiyob qisman bo‘shatib berildi. Arab zodagonlari katta-katta o‘ljalar talab qilib, xalqni og‘ir ahvolga soldi. Arablarning hukmronlik siyosati, xususan, omma o‘rtasida islom dinini yoyish va unga itoat ettirishda ko‘proq namoyon bo‘ldi. Arab bosqinchilari islom dinini tarqatish uchun xalqqa har xil soliqlar solishdi. Odamlar o‘z daromadining o‘ndan bir qismini ularga soliq sifatida to‘lashga majbur bo‘lishardi.

Arablar Markaziy Osiyoda ko‘z ko‘rib, quloq eshitmagan yovuzliklarga qo‘l urishdi. Shular haqida Beruniy «Osor ul-boqiya...» nomli asarida juda ko‘p va haqqoniy ma’lumotlarni yozib qoldirgan.

Arablar Markaziy Osiyo xalqlarini islom diniga bo‘ysundirish maqsadida ularni arab tilida o‘qish va yozishga majbur etgan, deyarli har bir xonadonda bittadan arab oilasini joylashtirgan. Bunday oilalar o‘sha xonadonda uning egasi, farzandlari arab tilini va islom

dini ibodatlarini to'la o'rgangunicha yashagan. Arablar tashkil etgan masjid va madrasalarda asosan «Qur'oni karim», «Ash Shurat», «Haftiyak», «Aqoid» kabi kitoblar mutolaa qilingan.

«Aqoid» risolasi Ahmad ibn Muhammad Abu Ja'far Tahoviy (858—933) qalamiga mansub. Tahoviy fozil zotlardan bo'lib, ilm-u ma'rifatga doir juda ko'p asarlar yaratgan. Masalan, «Ahkomul Qur'on», «Muxtasar» (islom huquqshunosligi), «Ash Shurat», «Tarix», «Ixtilof ul-ulamo», «Aqoid» va boshqalar ana shular jumlasidandir.

«Aqoid» islom asoslarini o'rgatuvchi eng muhim diniy fanlardan biridir. Bu fan orqali Ollohning zoti va sifatleri, tavhid, dunyo va oxirat to'g'risidagi islomiy ta'limot g'oyalari, gunoh va savob, jannat va do'zax, ilohiy kitoblar va payg'ambarlarga qanday munosabatda bo'lish qoidalari, xullas, eng zarur diniy ma'lumotlar talqin etiladi.

«Qur'oni karim»da ifodalangan tarbiyaviy g'oyalar

«Qur'oni karim» mavjud dinlarning eng so'nggisi bo'lgan islom dinining asosi va dasturilamalidir. Qur'on bundan qariyb 1500 yil burun terilarga, taxtalarga, sopol parchalariga yozilib, yodda saqlangan. Unda qadimiy xilma-xil rivoyatlar (islomdan oldingi diniy kitoblar — «Zabur», «Tavrot» va «Injil»dan keltirilgan ajoyib hodisalar), tarixiy voqealar, islom diniga amal qiluvchilar uchun qat'iy ko'rsatmalar, turli yo'l-yo'riqlar bayon etilgan.

Ko'pchilikka ma'lumki, «Qur'oni karim» musulmonlar hayotining mazmunidir. Shunga ko'ra, «Qur'on»ning tarjimasi ham xalqning ma'naviy boyligi hisoblanadi. «Qur'oni karim» islom dinining dunyoda eng ko'p tarqalgan va eng ko'p o'qiladigan kitobidir. Uning haqida hozirgacha mingdan ortiq kitoblar, maqolalar, tafsir va tarjimalar yozilgan, jahondagi tillarning deyarli barchasiga tarjima qilingan.

«Qur'oni karim» turli vaqtlarda turkiy (uyg'ur, turk, tatar) tillarga va nihoyat, 1990-yilda Alouddin Mansur tomonidan o'zbek tiliga tarjima qilinib, nashr etildi.

Olloh taolo to'g'rini noto'g'ridan, haqni nohaqdan ajratib, odamlarga tushuntirish uchun payg'ambarlar yubordi va odamlarga to'g'ri yo'ldan yurish ixtiyorini berdi.

«Qur'oni karim»dagi «Inson» surasining 3-oyatida insonga to'g'ri yo'l ko'rsatib qo'yilganligi, shukr keltirishi yoki kufr keltirishi uning o'ziga bog'liqligi haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, qur'onning ko'pchilik oyatlarida insonning ixtiyori o'zi bilan bo'lib, u qilgan yaxshi va yomon ishlariga ham o'zi javobgarligi bayon qilinadi. «Sho'ro» surasida «Sizlarga ne bir musibat yetsa, bas u o'z qo'llaringiz qilgan narsa — gunoh sababli (yetur)» (30-oyat), deyiladi. «Fussilat» mufassal bayon qilingan sura deb ataladi. Ushbu surada: «Kim biron yaxshi amal qilsa, o'zi uchundir. Kim yomonlik qilsa, o'z ziyoniga qilur» (46-oyat), deyiladi.

«Qur'oni karim»da insonlarni yaxshilik yo'liga yo'naltiruvchi pand-nasihatlar o'z mujassamini topgan.

«Qur'oni karim»da har bir inson o'zidagi sifatlaridan, qilgan ishlaridan, mol-dunyoosidan g'ururlanmasligi kerak, deyiladi. Dunyo hayoti o'yin-kulgi, zeb-ziynat, o'zaro faxrlanish, ko'p mol va farzand bilan maqtanishdan o'zga narsa emasligi, inson dunyo matoqlariga aldanib qolmasligi haqida qator oyatlarda so'z yuritiladi. Inson doimo komillikka intilib yashashi, ilm olishi, kasb-hunar egallashi, o'zida yaxshi fazilatlarini tarbiyalab borishi kerak.

Insonni bezatuvchi axloqiy fazilatlardan biri — qilgan gunohlari uchun tavba qilishidir. «Tavba» degani «qaytish» deganidir. Inson tavba qildi degani xatolardan, gunohlardan qaytdi degani. «Moida» surasining 39-oyatida kim zulm qilganidan so'ng tavba qilib, yaxshi ishlarga tutinsa, albatta Olloh uning tavbasini qabul qilishi uqtiriladi.

Tavba qilish insonni yaxshi ishlarga yetaklaydi. Ruhan poklangan inson o'zida muomala, so'zlash odobi, saxiylik, iffat, sabrlilik, kamtarlik kabi ulug' fazilatlarini tarbiyalaydi. Islomda sabr axloqiy fazilatlardan biri bo'lib, insonning ruhiy tayanchidir. Sabrli kishi qiyinchiliklarni sabot bilan yengadi. Sabr barcha fazilatlarining onasidir. Chunki u inson qalbini ezgulik sari yo'llaydi. Har bir fazilat sabrga muhtojdir.

Payg'ambarimiz Muhammad alayhissalom inson tarbiyasi haqida

Payg'ambarimiz Muhammad alayhissalomning xesh-u aqra-bolarini, avlod-ajdodlarini mukammal bilmak, har bir mo'min-musulmonning birinchi galdagi odamiylik vazifasidir. Chunonchi, payg'ambarimiz Muhammad sallallohu alayhi vasallamning bolalar ta'lim-tarbiyasi, axloq-odobi haqida aytgan Hadisi shariflari har bir inson uchun hayot maktabi vazifasini o'taydi.

Payg'ambarimizning tug'ilgan joylari Makka shahridir. Otalari Abdulloh 18 yoshda, onalari Omina 14 yoshda oila qurishadi. Oradan birmuncha vaqt o'tgach, Abdulloh safarda vafot etadilar. Payg'ambarimiz otalarining vafotidan so'ng Rabi' ul-avval oyining to'qqizinchisi, dushanba kunining tongida Makka shahrida dunyoga keldilar. Ular chaqaloqning ismini Muhammad deb qo'yishadi.

U zamondagi shaharlik arablarning odati yangi tug'ilgan bolalarni sahrolik badaviy qabilalarga emizishga berar edilar. Atrof-dagi badaviylarga (har yili kuzda, ko'klamda) emizishga bola olish uchun Makka shahriga kelish odat edi. Shuning uchun Bani Sa'd urug'idan Halima ismli ayol ham shaharga kirdi. Emizishga bola so'roqlab yurganida payg'ambarimizning bobolari Abdulmuttalib uni ko'rib qolib, Ominaning uyiga boshlab keldi. Hazrat Omina Halimani ko'rib aytdikim: «Bizni kambag'al, bolani yetim demasanglar, emizishga berayin», deb oq jun yo'rgakka o'ralgan payg'ambarimizni Halimaga ko'rsatdilar. Halima xotun bu muborak o'g'ilni olishi bilan ularning uylari xayr-u barakaga to'ldi. Shunday qilib, Halima xotun payg'ambarimizni to'liq ikki yoshga yetguncha emizdi. Endi odob bo'yicha sutdan chiqar vaqti yaqinlashdi. Shundan keyin bolani onasiga qaytarish rasmi bor edi.

Bolaga cheksiz mehr qo'ygan Halima xotun Ominadan bolani besh-o'n yosh bo'lguncha tarbiyat qilishni so'radi. Hazrati Omina Halimaga rozilik berdilar. Halimaning qo'lida yana ikki yil turib, yoshlari to'rtga to'ldi, beshga qadam qo'yanlarida onalari bag'riga

qaytdilar. Onalari ham vafot etdilar. Ota-onasiz qolgan Muhammad bobolari tarbiyasida qoladilar.

Muhammad payg'ambar o'z ummatlarini yaxshilikka, imon va insofga chorlaguvchi yo'lga boshladilar. Ular Olloh taolodan kelgan vahiy larni odamlarga so'zlab, yoddan aytib bera boshladilar. Har bir kimsaga ma'lumdirki, olamda insonning eng sevgan, qadr-qimmatli to'rt narsasi bor degan edilar:

1. Har bir odam o'z erki va ixtiyoriga ega bo'lishi.
2. Shar'iy va qonuniy kasblar orqali topgan mol-u dunyosi uning haqiqiy mulkidir.
3. Har bir millatning haqiqiy onasi, u millatning tug'ilib o'sgan, ota-bobosidan meros qolgan Vatani borligi.
4. Har bir insonning e'tiqodi.

Islom insonlarni aql-zakovat bilan ish ko'rish, irodali, o'z so'ziga qat'iy bo'lishlikka, halol mehnat evaziga yashash, o'z ona Vatani va avlod-ajdodlarini e'zozlashga chorlaydi. Shuningdek, insonda uch sifat borligini ko'rsatgan edilar:

1. Hayvoniylilik. 2. Shaytonlik. 3. Farishtalik.

Bu sifatlarning eng yuksagi farishtalikdir. Bu sifat egasida ilmlilik, do'st-birodarini tushuna biladiganlik, diyonatlilik, rahmdillik, oliyjanoblik, ko'rkam axloqlilik mujassamlanadi. Agar insonda farishtalik sifatlari tarbiya topsa, haqiqiy komillikka erishadi.

Payg'ambarimiz Muhammad alayhissalom axloqiy tarbiyani ham yomonlik va yaxshilik tushunchalari orqali asoslab bergan edilar.

Yaxshilik adolatli bo'lish, savob ishlarga qo'l urish, sabr, mehnat va hunar egasi bo'lish, qanoat, iffat, hayo kabilardir.

Yomonlik insonlar o'rtasidagi o'zaro urush-janjallar, behuda qon to'kishlar, dilozorlik, qanoatsizlik, minnat qilish, baxillikda o'z aksini topadi. Odamlarni bunday illatlardan qutqaruvchi vosita — ilmdir.

Ilm odamlarni nodonlik va gunohkorlikdan saqlaydi, jaholat botqog'idan asraydi. Ilmga e'tiborli bo'lish imondandir. Ilmni o'rganib, so'ng uni boshqalarga o'rgatmaslik, go'yoki, mol-u dunyoni yig'ib, uni sarf qilmay ko'mib qo'yish bilan barobardir. Ilm hosil qilish, bu — eng oliy fazilatdir. Ilmni egallagandan keyin

esa o'zi va jamiyat kishilari foydalanishi kerak. Nafsiz ilm va amalsiz olimdan foyda yo'q, deb uqtiriladi hadislarida.

Payg'ambarimiz bolalar tarbiyasiga ham alohida e'tibor berib, bu sohadagi ota-ona burchi va vazifasini belgilab berganlar.

Kun botgandan keyin bolalarning ko'chalarda daydib yurishidan ko'pgina ko'ngilsiz voqealar yuz beradi. Maxsus mashg'ulotlarga qatnashish uchun ota-onadan ruxsat so'rab, tayinli joylarga borib-kelishlari mumkin. Ota-onalar bolalarni kecha-yu kunduz nazorat qilishlari shart, degan edilar.

Payg'ambarimiz vafotidan so'ng musulmonlar ularning hayotiga va faoliyatlariga doir juda ko'p qimmatli ma'lumotlarni, mingdan ortiq hadisni Oysha onamizdan eshitishga muvaffaq bo'lganlar.

Hadis ilmi namoyandalari. At-Termiziy hadislarida ta'lim-tarbiya

Muhammad ibn Iso ibn Savra ibn Muso ibn Zahhok Sulamiy Bug'iy Termiziy 824-yilda Termiz shahrida tug'ilgan. Ularning oilasi faqirona hayot kechirgan. Abu Isoning yoshlik yillari Termiz shahrida o'tgan va dastlabki ma'lumotni ham o'sha yerda olgan. At-Termiziy yoshligidan o'ta zakovatli, zehnli bo'lib, turli ilmlarni, ayniqsa, hadis ilmini zo'r qiziqish bilan o'rgangan. U uzoq yillar Iroq, Isfahon, Xuroson, Makka, Madinada yashagan va ijod qilgan.

At-Termiziy yaratgan asarlar uning sermahsul olim bo'lganligini ko'rsatadi. Manbalarda aytilishicha, at-Termiziy ilm-fanning turli sohalariga oid o'ndan ortiq asar yozgan. Afsuski, ularning ko'plari bizgacha yetib kelmagan. At-Termiziy asarlarining eng mashhuri, shubhasiz, «Al-Jome'»dir. Muhammad alayhissalomning Hadisi shariflari jamlangan bu yirik asar «Jome' as-sahih», «Al-Jome' al-Kabir», «Sunait at-Termiziy» nomlari bilan ham atalib, islom dunyosida «Qur'oni karim»dan keyingi muqaddas kitob deb tan olingan oltita hadislar to'plamining biridir. At-Termiziyning o'zi ham ushbu asarlarning ahamiyati haqida gapirib: «Al-Jomi'»ni yozib tugatib Hijoz, Iroq va Xuroson olimlariga ko'rsatganimda, ular uni bir ovozdan ma'qul topdilar.

«Kimning xonadonida bu kitob bo'lsa, go'yoki bu uyda Muhammad alayhissalomning o'zlari so'zlayotgan misoli», deb yozgandi.

«Shamoili Nabaviya» (Payg'ambar alayhissalomning shakl va sifatleri) nomli boshqa bir asari «Al-Hasoil al-mustafaviya», «Ash-shamoil fi shamoili Rasululloh sallallohu alayhi vassallam» nomi bilan ham mashhurdir. Bu asar Muhammad alayhissalomning siyrat va suvratleri hamda alohida fazilatlariga doir 408 ta Hadisi sharifni o'z ichiga olgan qimmatli manbadir.

At-Termiziyning «Al-Ilal» asari ham e'tiborga loyiq. U asar «Al-Ilal al-mufrad al-Kabiyr», «Al-Ilal fil-hadiys» nomlari bilan ham ataladi. Ustodning «Rosoli fi-l-xilof va l-jadal», «Kitob at-tarix», «Kitob uz-Zuhd», «Asma us-sahoba», «Al-asmo' val-kuno», «Kitob fil-osor ilmavqufa» kabi asarlari ham ma'lumdir. Bizgacha esa ularning bir qismigina yetib kelgan.

At-Termiziy asarlarida uchraydigan hadis ilmiga oid islohotlar o'sha davrda yashagan olimlar, muhaddislar va boshqa ulamolar haqidagi talaygina ma'lumotlar mazkur asarlarga muhim manba sifatida qarashni taqozo etadi. Muallif o'z asarlarida keltirgan hadislarini turli guruhlariga bo'lib, ularning ishonchli bo'lishiga alohida e'tibor bergan.

Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy

Islom olamidagi eng yetuk va mashhur muhaddis olim Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy 819-yilda Buxoroda tavallud topgan. O'sha yerda tahsil olib, 16 yoshida onasi va akalari bilan birga hajga safar qilib, 4 yil Makkada yashagan. So'ng, Rasululloh haqidagi Hadisi shariflarni o'rganib, to'plash maqsadida Xuroson, Iroq, Shom, Hijoz, Misr va boshqa mamlakatlarda bo'lib, mashhur ulamolardan ko'plab hadislar tinglagan. Rivoyatga ko'ra, 600 mingga yaqin hadis yod olgan va uning hadis bobidagi bilimlari benihoya ko'paygan, keyin hadis ilmini o'rganish uchun har tarafdin minglab kishilar uning huzuriga kela boshlagan. Buxoriy ko'p shogirdlar yetishtirgan. Muslim ibn Xajjoj, Iso at-Termiziy, Nasoiy, Abu Zur'a, Yusuf al-Forobiy va Abu Bakr ibn Huzayma kabi mashhur muhaddislar ana shular jumlasidandir.

Imom Buxoriy ona yurti Buxoroga qaytib kelgach, hadis ilmini targ'ib etishga kirishadi. Ammo uning bu ishi hukmdorga xush kelmaydi, shu bois Buxoroni tark etib, Samarqand yaqinidagi Hartang qishlog'iga ko'chib boradi va o'sha yerda istiqomat qilib qoladi.

Imom Buxoriyning «Sahihi Buxoriy», «Al-Jomi' as-sahih» («Ishonarli to'plam») deb nomlangan 4 jilddan iborat hadislar to'plami boshqa muhaddislar tuzgan ana shunday to'plamlar orasida keng qamrovli va mukammalidir. Unda payg'ambarimiz va sahobalari haqida hadislar bilan birga fiqh (islom huquq-shunosligi), islom marosimlari, axloq-odob, ta'lim-tarbiya hamda o'sha davr tarixi va etnografiyasiga doir hadislar ham mavjud. Mazkur to'plam Misr va boshqa bir qancha mamlakatlarda juda ko'p chop etilgan, unga ulamolar tomonidan sharhlar bitilgan.

Imom Buxoriy bir qancha asarlar tasnif etganlar. U zotning «Al-Jomi' as-sahih» («Ishonarli to'plam»), «Al-Adab ul-mufrad» («Adab durdonalari»), «At-tarix as-Sahir» («Kichik tarix»), «At-tarix al-Kabir» («Katta tarix»), «Al-Qiroatu xalfa al-Imom» («Imom ortida turib o'qish»), «At-tarix al-avsat» («O'rta tarix»), «At-tafsir al-kabir» («Katta tafsir»), «Al-jome' al-kabir» («Katta to'plam»), «Kitob ul-hiba» («Hadiya kitobi») kabi kitoblari ma'lum va mashhur.

Imom Buxoriyning «Al-jomi' as-sahih» kitobi ma'naviy qadriyatlarimizni tiklashda, kishilarda axloq-odob, rostgo'ylik, poklik singari fazilatlarni shakllantirish va mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

Bola tarbiyasi, ota-ona va farzand burchi

- Farzandingizni izzat-ikrom qilish bilan birga axloq-odobini ham yaxshilangiz.
- Oila nafaqasidagi tejamkorlik tirikchilikning yarmiga teng. Bola-chaqa ko'p bo'lib, moddiy mablag'ning oz bo'lishi katta balodir.
- Sizlarning yaxshilaringiz o'z ahli ayoliga, ya'ni oila a'zolariga xushmuomalada bo'lganlaringdir.

- Ota-onalarning keksalik vaqtida har ikkalasini yoki biri bo'lmaganda boshqasini rozi qilib, jannati bo'la olmagan farzand xor bo'lsin, xor bo'lsin va yana xor bo'lsin.

- Ota-onalaringizga qanday yaxshi muomalada bo'lsangiz, farzandlaringiz ham sizga shunday muomalada bo'ladi.

- Bolalaringizni suzishga va o'q otishga o'rgatinglar. Qiz farzandingiz tikish, bichish ishlari bilan shug'ullangani yaxshi.

- Agar ota-ona birdaniga chaqirib qolishsa, avval onaga javob qil.

- Ota-onasi qarg'aganni Tangri qarg'aydi.

- Kimning yosh go'dagi bo'lsa, unga go'daklarcha qiliq qilib erkalatsin.

- Tangridan qo'rqinglar va farzandlaringizga bir xil mehrda bo'linglar! Ularga kiyim va taomlarni barobar taqsimlang.

- Ikki kishiga Tangri qiyomat kuni rahmat nazari bilan boqmaydi:

1. Qarindosh-urug'idan uzilib ketgan kishiga.

2. Yomon qo'shniga.

- Otangiz vafotidan keyin uning do'stlari bilan aloqani davom ettiring. Ular bilan aloqani uzsangiz Tangri sizning nuringizni o'chiradi.

- Qo'shnilaringiz sizni yaxshi odam deyishadigan bo'lsa, demak, siz yaxshisiz. Agar ular sizni yomon deyishayotgan bo'lsa, demak, siz yomon odamdirlsiz.

- Odamlarga yaxshilik qilish va qarindoshlar bilan yaqin aloqada bo'lib, hol-ahvol so'rashib turish, bu — savobi tez tegadigan xayrli ishlardandir. Zulm va qarindoshlardan uzilib ketishlik esa jazosi tez bilinadigan yomon ishlardandir.

- Odamlar ichida xotin kishiga nisbatan haqlirog'i eridir. Erkak kishiga nisbatan odamlarning haqlirog'i uning onasidir.

- Tangri birodarlariga qovog'ini solib qaraydigan kishilarni yoqtirmaydi.

- Tangri g'am-tashvishli odamlarga yordam beradiganlarni do'st tutadi.

- Tangri ayollar bilan yaxshi muomalada bo'lishlaringni tavsiya etadi, chunki ular onalaring, qizlaring, xolalaringdir.

- Ayollarga erkaklar o'z tug'ishgan opa-singillari kabi munosabatda bo'lishlari kerak.

- Uch xil sifat bordirki, kimda-kim ularga ega bo'lsa, Tangri uni qiyomat kuni himoya qilib, jannatga kirgizur:

1. Zaifalar bilan xushmuomala bo'lish.
2. Ota-onasiga shafqatli bo'lish.
3. Qo'l ostidagilarga himmatli bo'lish.

- Uch xil duo bordirki, ular shaksiz mustajob bo'lgay:

1. Ota-onaning farzand haqqiga qilgan duosi.
2. Musofirning duosi.
3. Mazlum kishining duosi.

- Uch xil kishi bordirki, Tangri qiyomat kuni ularga rahmat nazari bilan boqmaydi:

1. Ota-onasini norozi qilib, ularga oq bo'lgan kishi.
2. O'zining kiyim va pardozini erkaklarga o'xshatib olgan ayol.
3. O'z xotiniga rashk qilmaydigan er.

- Otaga itoat qilish — Tangriga itoat qilishdir. Uning oldida gunoh qilish — Tangri oldida gunohkor bo'lish bilan barobardir.

- Kimning oldiga uzilib ketgan birodari uzr so'rab kelsa, u xoh haq bo'lsin, xoh nohaq bo'lsin, uzrni qabul etsin. Agar qabul etmasa, jannatdagi Kavsar havzasining suvidan mahrum bo'lur.

- Odam farzandi uchun murosasozlik, xushxulqlikdan afzal ish yo'qdir.

- Hech bir ota o'z farzandiga xulq-odobdan buyukroq meros berolmaydi.

- Inson farzandi yaratilganda, yonida o'limning 99 sababi ham birga yaratiladi.

- Kimki ota-onasining roziligini olgan bo'lsa, Tangri uning umrini uzaytiradi.

Ilm va bilimdonlik

- Ilmning ofati esdan chiqarmoqlik va ilmga rag'bat bo'lmagan kishilarga o'rgatib, uni zoye ketkazmoqlikdir.

- Ikki kishi bir kishidan yaxshi, uch kishi ikki kishidan yaxshi, to'rt kishi uch kishidan yaxshi, ko'pchilik bilan birga bo'linglar. Tangri ummatlarini faqat to'g'ri yo'ldan borishlikka birlashtiradi.

- O'zimdand keyin qoladigan ummatlarim uchun uch narsadan qo'rqaman:

1. Nafs-u havoga berilib, yo'ldan ozishidan.
2. Nafsoniy va shahvoniy hissiyotga berilib ketishidan.
3. Ilm-u ma'rifatga ega bo'la turib, g'ofillarning ishini tutishdan. Garchi, Xitoyda bo'lsa ham, ilmga intilinglar, chunki ilm olishga harakat qilish har bir mo'minga farzdir.

- Sadaqaning afzali mo'min kishidan ilm o'rganib, so'ng boshqa mo'min birodarlariga ham o'rgatishidir.

- Tangri to'rt toifa odamlarni yaratgandir:

1. Kingaki Tangri ham boylik, ham ilm ato qilgan bo'lsa, u shu boyligidan o'zigina foydalanmay, balki qavm-qarindoshlariga ham inoyat qilib tursa va ilm sababli Tangrining haqqini ham ado etsa, bu martabalarining eng afzalidir.

2. Kingaki faqatgina ilm berilib, boylik ato qilinmagan bo'lsa, «menda ham davlat bo'lganda edi, falonchi kabi ishlar qilar edim», deb sof niyat qilsa, u shu niyati bilan saxiy boyning savobiga ega bo'lur.

3. Kingaki mol-u dunyo berilib, ilm ato qilinmagan bo'lsa, qavm-qarindoshlariga muruvvatda bo'lmay, Tangrining haqqini ham ado etmagan bo'lsa, bu martabalarining eng yomonidir.

4. Kingaki ilm ham, mol-u dunyo ham nasib etmagan bo'lsa, «Molim va ilmim bo'lganda edi, men ham falonchilar kabi yaxshi amalda bo'lar edim» desa, bu niyati ila ular bilan savoblari barobar bo'ladi.

- Bir soatgina ilm o'rganish bir kechalik ibodatdan yaxshi, bir kunlik dars esa uch oy tutilgan ro'zadan afzaldir.

- Yoshlikda olingan bilim toshga o'yilgan naqsh kabi dur.

- Ilm ibodatdan afzaldir, taqvo dinni tutib turuvchi (ustun)dir.

• Ilm ikki xildir: biri qalbdagi ilm bo'lib, u foydalidir. Ikkinchisi tildagi ilm bo'lib, u Tangri huzurida banda zarariga dalil bo'ladi.

• Foydali ilmlarni o'rganuvchi odamning gunohi kechirilishini so'rab, har bir narsa, hatto, dengizdagi baliqlar ham istig'for aytadilar.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Milliy urf-odat nima?
2. Milliy qadriyatga ta'rif bering.
3. «Folklor» atamasi mazmunini izohlang.
4. Maqolning tarbiyaviy ahamiyatini izohlang.
5. Ertaklar nima uchun tarbiya vositasi hisoblanadi?
6. Xalq qissalari haqida nimalarni bilasiz?
7. Islomdagi barkamollik g'oyasi «Qur'oni karim»da qanday ifodlangan?
8. Hadis ilmi namoyandalaridan kimlarni bilasiz?

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR

1. *I.A. Karimov*. Fuqarolik jamiyatining poydevori. T., «O'zbekiston», 2003.
2. *I.A. Karimov*. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. T., «Ma'naviyat», 2008.
3. *Z. Mirtursunov*. Xalq pedagogikasi. T., 1983.
4. *Imom Ismoil al-Buxoriy*. Al-adab al-mufrad (Adab durdonalari). T., «O'zbekiston», 1990.
5. O'zbek axloqqa oid hadis namunalari. T., «Fan», 1990.
6. Qur'oni karim. T., «Cho'lpon», 1992.
7. *O. Hasanboyeva*. Pedagogika tarixi xrestomatiyasi. T., «O'qituvchi», 1993.
8. Arba'in. Hadis va qirq maqol. T., «Fan», 1994.
9. Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. T., «O'zbekiston», 2001.
10. *S. Nishonova*. Komil inson tarbiyasi. T., 2002.
11. *Z. Ismoilova*. Tarbiyaviy ish metodikasi. T., «Istiqlol», 2003.

12. *U. Asqarova*. Pedagogikadan amaliy mashqlar. T., «Mehnat», 2004.
13. *O. Hasanboyeva*. Pedagogika tarixi. T., Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2004.
14. *O. Hasanboyeva*. Pedagogika. Kasb-hunar kolleji oʻquvchilarini tarbiyaviy ishlarga tayyorlash metodikasi. T., 2005.
15. Milliy gʻoya — oʻquvchi maʼnaviyatining asosi (Tuzuvchilar: *J. Yoʻldoshev, K. Musayev, H. Akbarov, M. Shafiyev*). T., «Oʻzbekiston», 2009.
16. *K. Hoshimov*. Pedagogika va pedagogika antologiyasi. T., «Oʻqituvchi», 2010.

TOPSHIRIQ

Alisher Navoiyning «Arbaʼin. Hadis va qirq maqol» asaridan hadis bilan maqolning uzviyligini tahlil qiling.

AMALIY MASHGʻULOT

Axloqiy tarbiyaga oid hadislarni tavsiflab, maxsus kartochkalarga yozing va maʼnosini izohlang.

- Texnologik kartasini tuzish.
- Hadislarni tahlil qilish.

3-bob. SINIF RAHBARI ISHINI TASHKIL ETISH METODIKASI

I. Reja.

1. Maktabda tarbiyaviy ishlar tizimida sinf rahbarining faoliyatini tashkil etish metodikasi.
2. Sinf rahbarining o'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir o'tkazish metodikasi.
3. Sinf rahbari ishini rejalashtirish.

II. Mavzuning maqsadi. Barkamol avlod tarbiyasini amalga oshirishda sinf rahbari o'z oldidagi maqsad va vazifani chuqur o'rganib, faoliyatini to'g'ri rejalashtirish, bolalar tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsata olish kabi bilimga ega bo'ladi.

III. Mavzuning vazifalari:

- sinf rahbari barkamol avlodning ma'naviy-axloqiy tarbiya sohasidagi islohotlardan kelib chiqib, maqsad-vazifani belgilashni tushuntirishi;
- sinf rahbari o'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish usullarini bilib olishi;
- sinf rahbarining ma'naviy-ma'rifiy ish rejasini tuzishda pedagogik talablarni tushuntirish.

IV. Tayanch iboralar: sinf, rahbar, ma'naviy-ma'rifiy ish, ta'sir ko'rsatish, bola shaxsini hurmatlash, ish rejasi.

3.1. Maktabda tarbiyaviy ishlar tizimida sinf rahbarining faoliyatini tashkil etish metodikasi

Sinf rahbari barkamol avlod tarbiyasiga mas'ul shaxs sifatida faoliyat ko'rsatadi.

Rahbarning yuksak ma'naviyati masalasiga mutafakkirlar o'z asarlarida alohida e'tibor berishgan. Abu Nasr Forobiy o'zining «Fozil kishilar shahri» asarida rahbarga xos sifatlarni quyidagicha tasvirlagan edi:

- oqil, farosatli, tabiati nozik, xotirasi mustahkam, zukko;

- ilimli-ma'rifatli, hayotdan zavq oladigan va haqiqatgo'y, adolatli, oriyat va nomusli, dunyo moliga qiziqmaydigan, tadbirkor, qat'iyatli.

Sinf rahbari sinf jamoa a'zolari haqida keng ma'lumotga ega bo'lishi, kamchiliklarning oldini ola bilishi lozim.

Sinf rahbari ish faoliyati samaradorligini uning oldida qo'yilgan maqsad va vazifalarining aniqligi, tizimliliigi va uzluksizlik tamoyillariga bog'liqligi belgilaydi. Sinf rahbari to'g'ri maqsadni belgilash bilan bir qatorda vazifalarni bajarish imkonini yaratadi.

Sinf rahbari ishining maqsadi yuksak ma'naviyatli barkamol shaxs ta'lim-tarbiyasini tashkil qilish.

Sinf rahbarining vazifalari

1. Har tomonlama barkamol shaxsni milliy istiqlool ruhida tarbiyalash bo'yicha rejali ish olib borish. O'qishga, mehnatga ongli munosabatda bo'lish, o'quv maskani mulkini ko'z qorachig'idek saqlash ruhida tarbiyalash.

2. Maktabda, sinfda o'quvchilarni ahil jamoaga jipslashtirish va tashabbuskor o'quvchilarni tarbiyalash maqsadida o'quvchilarning talab va qiziqishlarini, uning oiladagi o'zaro munosabatlarni chuqur va har tomonlama o'rganish, erkin fikrlovchi o'quvchi shaxsini kamol toptirish.

3. O'quvchilarni o'zbek va boshqa xalqlarning madaniy, tarixiy, milliy va hududiy an'analarni hisobga olib, xalq pedagogikasi asosida tarbiyalash maqsadida maktabning tarbiyaviy imkoniyatlari, tevarak-muhit sharoitidan kelib chiqib ish yuritish.

4. O'quvchilarga ota-onalar va kattalarga hurmat, kamtarlik, saxiylik va saxovatlik, insonlarga yordam berishga tayyor turish, mehribonlik, mehnatsevarlik xislatlarini singdirib borish.

5. Millatlararo munosabatlarni yaxshilash uchun keng imkoniyatlar yaratuvchi tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish va o'tkazish, milliy madaniyatni boyitish maqsadida baynalmilal tarbiyani boshqa xalq vakillari bilan hamkorlikda olib borish.

6. Istiqlool g'oyalariga cheksiz sadoqat, ona diyorga mehr-muhabbat, ozod va obod Vatan barpo etishdek ulug' va oliyjanob maqsadga e'tiqod, jasurlik va fidoyilik ruhini o'quvchilar ongiga ma'naviy-tarbiyaviy tadbirlar orqali singdirish.

7. O'quvchilarga kasbni to'g'ri tanlashlari yo'lida ish olib borish, ularga ko'maklashish. Har bir o'quvchining qobiliyati, qiziqishini tahliliy usulda aniqlash.

8. Yosh avlodda milliy g'oya, milliy mafkura va umumbashariy qadriyatlarga, demokratik tamoyillarga asoslangan dunyoqarashni shakllantirish.

9. O'quvchilarning o'zlashtirmaslik sabablarini aniqlash va buni bartaraf etish uchun yordam berish.

10. Milliy qadriyatlarimiz va ulug' mutafakkirlarimiz merosidan, islom dinining insonparvarlik falsafasi va g'oyalaridan yosh avlod tarbiyasida foydalanish samaradorligini oshirishga erishish.

11. Mamlakatimizda kechayotgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy o'zgarish va yangilanishlar mohiyatini yosh avlod qalbiga singdirib, uni bu jarayonning faol ishtirokchisiga aylantirish.

12. O'quvchilar ota-onalari bilan muntazam ravishda aloqada bo'lish.

13. O'zining nazariy bilimi va pedagogik malakasi hamda mahoratini muntazam ravishda oshirib borish.

14. Sinf jurnali va boshqa zaruriy hujjatlarning to'g'ri yuritilishini ta'minlash.

15. O'quvchilar o'zlashtirishini yuqori darajaga ko'tarish va intizomini yaxshilashga erishish. Ularning maktab nizomi va ichki tartib-qoidalarga rioya qilish masalalarida sinf majlislari o'tkazish.

16. O'quvchilarning badiiy havaskorlik, milliy meros, sport, hunarmandchilik va boshqa to'garaklar ishlarida faol qatnashishlarini ta'minlab borish.

17. O'zi rahbarlik qilayotgan jamoada saylangan o'quvchilar yetakchisi bilan hamkorlikda ish olib borish.

18. O'quvchilarni tarbiyalashda «Maktab, oila va mahalla hamkorligi konsepsiyasi»ni hayotga keng tatbiq etish.

O'zbekiston Respublikasida barkamol avlod tarbiyasi davlat siyosatiga molik muhim masalalardan biridir.

I.A. Karimov «Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch» asarida «Shuni unutmasligimiz kerakki, kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo'lishi farzandlarimizning bugun qanday ta'lim va tarbiya olishiga bog'liq.

Buning uchun har qaysi ota-ona, ustoz va murabbiy har bir bola timsolida, avvalo, shaxsni ko'rishi zarur. Ana shu oddiy talab-

dan kelib chiqqan holda, farzandlarimizni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan, ongli yashaydigan komil insonlar etib voyaga yetkazish — ta'lim-tarbiya sohasining asosiy maqsadi va vazifasi bo'lishi lozim, deb qabul qilishimiz kerak. Bu esa ta'lim va tarbiya ishini uyg'un holda olib borishni talab etadi»¹, deb ta'kidlaydi.

Prezidentimizning yuqoridagi ta'limoti sinf rahbari faoliyatini samarali tashkil qilishga ilhom beradi.

Rahbar atamasi ishbilarmon, kasbiga nisbatan mas'uliyatli, bag'rikeng, mehnatsevar, yuksak ma'naviy va axloqiy shaxsga nisbatan qo'llaniladi.

Umumiy o'rta ta'limda tarbiyalanuvchilarga pedagogik ta'sir tizimida sinf rahbari faoliyati alohida o'rin egallaydi. Shu sababli, sinf rahbari faoliyati samaradorligini oshirishga imkon beruvchi me'yoriy hujjat — Nizom O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining 2007-yil 20-yanvardagi 19-buyrug'i asosida taqdim etildi.

Umumiy qoidalar

Sinf rahbari uchun Nizom dasturilamal bo'lib, u barkamol avlod ma'naviy-ma'rifiy tarbiyasini tashkil etishda:

- o'qituvchilar;
- bolalar yetakchisi;
- psixolog;
- ota-onalar;
- ta'lim muassasasi direktori;
- voyaga yetmaganlar komissiyasi;
- mahalla;
- huquq-targ'ibot idoralari va turli ijtimoiy jamoalar bilan hamkorlik qiladi.

Boshlang'ich sinflarda sinf o'qituvchisi rahbar hisoblanadi. 5—9-sinflarda rahbarlikka tajribali, faol, o'z burch va mas'uliyatini his etadigan o'qituvchi tayinlanadi.

Nizom quyidagi bo'limlardan iborat:

1. Sinf rahbarining vazifalari.
2. Ota-ona va mahalla bilan hamkorlik.

¹I.A. Karimov. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. T., «Ma'naviyat», 2008, 61-bet.

Nizomga ko'ra sinf rahbari faoliyati yo'nalishidagi ish turlari

Sinf rahbari vazifasi	Ota-ona va mahalla bilan hamkorlik	O'quvchilarning bo'sh vaqtini tashkil qilish	O'quvchilarning o'zini o'zi boshqarishi	Sinf rahbari huquqlari	Sinf rahbari rejasi
1. Sinf rahbari bolalar-ning yaqin do'sti va mehribon ustoz bo'lishi. 2. O'quvchilarning tarbiyalanganligi darajasini bilish. 3. O'quvchilarni milliy istiqlol g'oyasi asosida tarbiyalash. 4. Ona Vatanga sadoqatli bo'lish. 5. Bolalar jamoasini jipslashtirish. 6. O'quvchilarda millatlararo totuvlik hisini shakllantirish. 7. Yuksak ma'naviyatli shaxsni har tomonlama tarbiyalashga erishish.	1. Bolalar oilasi va ota-onalar bilan tanishish, hamkorlik qilish. 2. Sinf ota-onalar qo'mitasi bilan ishlash. 3. O'quvchilarning tashqi qiyofasini nazorat qilish. 4. Kunda o'zlashtirishni nazorat qilish. 5. Ta'lim-tarbiyani uzviy tashkil qilishda fan o'qituvchilariga yordam ko'rsatish.	1. O'quvchilarning iste'dod va qobiliyatlarini yuzaga chiqarishga yordam berish. 2. Madaniy dam olish uchun shart-sharoit yaratish. 3. Turli oqimlardan saqlash.	1. «Kamolot» yoshlar ijtimoiy harakati tashkiloti bilan hamkorlik. 2. «Kamalak» bolalar tashkiloti tomonidan tashkil etilgan tadbirlarga o'quvchilarni qatnashtirish.	1. Tarbiyaviy tadbirlarni rejalashtirish. 2. O'quvchilar xulqini baholash, sinf majlislarini o'tkazish.	1. Sinf o'quvchilarini tarbiyalanganlik darajasiga ko'ra reja tuzish. 2. Sinf rejasining maktab o'quv-tarbiya rejasi bilan uzviy bog'liq bo'lishi.

3. O'quvchilarning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish. Ularni maktabdan va sinfdan tashqari faoliyatga jalb etish.

4. O'quvchining o'zini o'zi boshqarish tizimini takomillashtirish.

5. Ta'lim muassasasi, pedagogik jamoa bilan birga ishlash.

6. Sinf rahbarining huquqlari.

7. Sinf rahbari ishlarini rejalashtirish va tashkil etish.

Nizomda berilgan bo'limlar mazmunidagi asosiy g'oyalarning yo'nalishlari jadvalda berilgan.

3.2. Sinf rahbarining o'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir o'tkazish metodikasi

Tarbiyaviy ishlar sifat samaradorligini oshirishda sinf rahbarining faoliyatida har bir xatti-harakat bolalarda ibratlanish hissini uyg'otishi bilan birga, ularga ijobiy ta'sir ko'rsatmog'i lozim.

Buning uchun quyidagilarni amalga oshirish kerak:

- sinf rahbari faoliyatini diagnostik tahlil qilish;
- ijobiy ishlarni takomillashtirish;
- yutuqlarni rivojlantirish;
- bola shaxsini hurmatlash;
- qiyinchiliklarni bartaraf qilish, xatolarni tuzatish¹.

Pedagog olim V.A. Suxomlinskiy o'zining «Bolalarga jonim fido» asarida «Bolani shod-u xurram etishga muyassar bo'lmas ekanmiz, uning ko'zidan chinakam xursandchilikni ko'rmas ekanmiz, u bolalar sho'xlik qilmas ekan, unga qandaydir tarbiyaviy ta'sir haqida gapirishga haqqim yo'q... har bir bola qalbining o'z tori bor, u o'z maqomida yangraydi... uni to'g'ri chala bilish tarbiyachiga bog'liq mahoratdir»², deb yozgan.

Sinf rahbari ish faoliyatida bolalarga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi uslublarni qo'llashi kerak. «Usul» yunoncha atama bo'lib, maqsadga erishish yo'lini bildiradi.

¹J. Yo'ldoshev va boshq. Milliy g'oya — o'quvchi ma'naviyatining asosi. T., 2009, 45-bet.

²O. Hasanboyeva. Pedagogika tarixi xrestomatiyasi. T., 1993, 172-bet.

Sinf rahbari adolatli bo'lsa, bolada tarbiyachiga nisbatan ishonch paydo qiladi. Buning uchun sinf rahbari:

- har bir bolaning ma'naviy dunyosini bilishi;
- har bir inson bolalikdan mehr va hamdardlikni talab etadi. Ayniqsa, oilasida mehr va hamdardlikni ko'rmagan bolaga tarbiyachi rahbar buni berishi;
- bolaga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning asosi — boladagi qayg'u, dard-alamlarni hammadan oldin sinf rahbari bilib olishi va uning ko'nglini bilishi;
- sinf rahbari har bir bolaning oilasi bilan mustahkam aloqa o'rnatmay turib, bolaning sog'lig'i va oilaviy sog'lom muhitning mavjudligi haqida g'amxo'rlik ko'rsata olmaydi, buning uchun otalar bilan suhbatda bo'lishi;
- tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda sinf jamoasida olib boriladigan faoliyatini tahlil qila bilishi lozim.

Tarbiyaviy ishlarning tahlili quyidagilardan iborat:

- sinf jamoasining rivojlanish va tarbiyalanganlik darajasining o'sishi;
- o'quvchilarda yuksak odob-axloq, siyosiy, huquqiy tushunchalarni, o'rtoqlik, do'stlik, jamoa uchun qayg'urish sifatlarini amaliyotda qo'llash;
- sinf jamoasining joriy yildagi maqsad, vazifalarga erishilganligi;
- sodir bo'lgan muammo va kamchiliklar sabablarining aniqlanganligi;
- jamoaning mustahkamligi va o'quvchilarda shakllangan axloqiy sifatlar darajasi;
- sinf rahbari rejalarining maktabdagi umumtarbiyaviy ishlar bilan uyg'unligi va natijalari.

Shu tariqa yangi o'quv yili bo'yicha kamchiliklarni bartaraf etib, yangi chora-tadbirlarni rejalashtirishni sinf rahbari o'z faoliyatining bosh mahsuli deb hisoblashi kerak.

Sinf rahbarida o'zi uchun birkirilgan sinfning ijtimoiy pasporti bo'lishi kerak.

Sinfning ijtimoiy pasporti

(20____-o'quv yili uchun)

Sinf rahbari ...

O'quvchilar soni ...

Jumladan, qizlar ...

o'g'il bolalar ...

Tug'ilgan yili: qizlar ...

o'g'il bolalar ...

Oila tarkibi:

- ko'p bolali oilalar tarkibi (soni, ism-sharifi) ...
- to'liq bo'lmagan oilalar ...
- homiylikka va vasiylikka olingan bolalar ...
- bobo va buvilar bilan birga yashaydigan bolalar ...
- oilada yagona farzand ...
- opa-singil va aka-ukalari bor oilalar ...

Yashash sharoitlari:

- kommunal kvartira ...
- alohida kvartira ...
- mahalla, xonadon ...
- dars xonasi mavjudligi ...

Ota-onalarning ma'lumot darajasi:

- oliy _____ ota, _____ ona;
- o'rta maxsus _____ ota, _____ ona;
- o'rta _____ ota, _____ ona;
- to'liqsiz o'rta _____ ota, _____ ona;

Sinfidagi tarbiyasi og'ir bolalar soni ...

Sinfning milliy tarkibi ...

O'quvchilarning salomatlik holati ...

Turli kasalliklar bilan og'rigan bolalar soni ...

O'quvchilarning maktabdan tashqari ta'limga jalb etilganligi:

- musiqa maktabiga ...
- sport seksiyasi va klublarga ...
- teatr, muzeylarga ...
- ijodiyot markazlari va turli to'garaklarga qatnashadigan

bolalar soni ...

3.3. Sinf rahbari ishini rejalashtirish

Sinf rahbari faoliyatini samarali tashkil etish ko'p jihatdan o'quvchilar jamoasi faoliyatining to'g'ri rejalashtirilishiga bog'liq.

Rejalashtirish — ta'lim-tarbiya jarayoni boshqaruvida o'quv-bilim, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etishning ketma-ketligini belgilab olish. U tarbiyaviy jarayonni boshqaruvchi va harakatlantiruvchi vazifalarning aniqligiga bog'liq.

Sinf rahbarining ish rejasini tuzishi

Sinfda ta'lim-tarbiya ishlarini tashkil etish va rahbarlik qilishda asosiy yetakchilik vazifasini sinf rahbari bajaradi.

Sinf rahbari o'quvchilarga mehribon bo'lishi, ularga diqqat bilan e'tibor berishi, yordamga muhtoj o'quvchilarga ko'mak ko'rsatishi, har bir o'quvchiga yakka holda yondasha olishi lozim. Shu asosida ularga milliy g'urur, Vatan tuyg'usi, vatanparvarlik tuyg'ularini singdirishi, ularda mehr-muhabbatlilik, har qanday topshiriqqa mas'uliyatlilik, ishbilarmonlik kabi xislatlarni uyg'ota bilishi kerak.

Sinf rahbari ota-onalar bilan yaqin aloqada bo'lsa, sinfdagi o'quvchilarning faolligi oshadi.

Sinf rahbari:

- o'quvchilar bilan hamkorlikda bolalarning o'qishiga ongli munosabatda bo'ladi hamda ularning o'qishlarini nazorat qiladi;
- o'quvchilarning darsdan bo'sh vaqtlaridan to'g'ri foydalanishiga va ularning ijodiy qobiliyatlarini o'stirishga va har tomonlama kamol toptirishga yordam beradi;
- o'quvchilar bilan olib boradigan har xil tadbirlarni davlat va nodavlat tashkilotlar bilan hamkorlikda o'tkazadi;
- o'z ish faoliyatini tasdiqlangan ish rejasi asosida olib boradi.

Sinf boshqaruvida ish rejasi asosiy o'rin tutadi. Ish rejasi qisqa, lo'nda va tushunarli holda yozilishi lozim. Unda bajariladigan tadbirlarning muddati aniq ko'rsatilishi lozim.

Ish rejasi o'quv yiliga tuzilib, shu asosda yarim yillik, choraklik, haftalik ish rejasi tuziladi.

Sinf rahbarining ish rejasida quyidagi bo'limlar bo'lishini tavsiya etamiz:

1. Sinfidagi har bir o'quvchiga tavsifnoma.
 2. O'tgan o'quv yilidagi tarbiyaviy ish jarayonining tahlili va yangi o'quv yili vazifalari.
Bu bo'limda quyidagilarga e'tibor berish lozim:
 - sinf o'quvchilari bilim samaradorligining tahlili;
 - sinf o'quvchilarining jamoa ishlarida faol ishtiroki (qanday yangilik bilan o'quvchi jamoa ishida ishtirok etmoqchi).
 3. Tarbiyaviy ishlarning maqsad va vazifalari.
 4. Bolalar jamoasi bilan olib boriladigan ishlar:
 - vatanparvarlik va baynalmilal komil inson tarbiyasi;
 - huquqiy tarbiya;
 - axloqiy tarbiya;
 - iqtisodiy tarbiya;
 - ekologik tarbiya;
 - estetik tarbiya;
 - jismoniy tarbiya va sport;
 - mehnatsevarlik va kasbga yo'naltirish ruhida tarbiyalash.
 5. Ota-ona va mahalla bilan ishlash (Maktab, oila va mahalla konsepsiyasi asosida). Bunda quyidagi yo'nalishlarga e'tibor berish lozim:
 - o'quvchilar oilasini o'rganish;
 - ota-onalarning pedagogik yo'nalishlardan xabardorligi;
 - ota-onalarning sinf jamoasi bilan hamkorlik ishlari;
 - sinf ota-onalar kengashida pedagogik rahbarlik;
 - ota-onalarning, sinf o'quvchilarining ta'lim-tarbiya jarayonidan xabardorligi.
 6. Tarbiyasi og'ir va pedagogik nazoratdan chetda qolgan hamda salomatligi nochor o'quvchilar bilan ishlash.
 7. Fan o'qituvchilari bilan ishlash.
 8. O'quvchilar to'g'risida to'liq tahlil (diagnostikasi).
 9. Salomatlik va gigiyena.
 10. Qiz va o'g'il bolalarni hayotga tayyorlash.
 11. Xalqaro faoliyat.
- Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishning asosiy omillari:
1. Vatanga muhabbat va insonparvarlik.
 2. Milliy istiqlol mafkurasini shakllantirish.

3. Ma'naviy tarbiya (axloq-odob).
4. Iqtisodiy tarbiya.
5. Ekologik tarbiya.
6. Go'zallik tarbiyasi.
7. Jismoniy barkamollik (sog'lom avlod uchun).
8. Ota-onalar bilan ishlash.

Yuqoridagi omillarni rejalashtirishda tanlanadigan mavzular quyidagi talablarga javob berishi kerak:

1. Tarbiyaviy tadbirlar rejasi va undagi mavzular davr talabiga javob berishi.
2. Tanlangan mavzular milliy va umuminsoniy qadriyatlar qamrovida bo'lishi.
3. Tarbiyaviy tadbirlar uzviy bo'lishi.
4. Mavzular o'quvchilarning yoshi va bilim saviyasiga mos bo'lishi.

Tarbiyaviy tadbirlarni rejalashtirishda «Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar» dasturi O'zbekiston Respublikasi «Kamolot» yoshlar ijtimoiy harakati dasturiga mos qilib olindi. Quyida keltirilgan reja taxminiy bo'lib, shart-sharoitga qarab, unga ijodiy o'zgarishlar kiritish mumkin.

Tarbiyaviy tadbirlar rejalaridan namunalar

Dastlabki rejaga O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi va zirligining «Madaniy merosga ixlos» yuzasidan tuzilgan Nizomi asos qilib olindi, u quyidagi mazmunga ega:

1. Vatan g'ururi — kamolot mulkining asosi (1—2-sinf uchun):

- a) tug'ilgan uy, ko'cha, shahar va o'simliklar tarixi;
- b) bir bolaga yetti qo'shni ota-ona ekanligi;
- d) atrof-tabiatdagi o'simliklarning nomi va uni muhofaza qilish;
- e) o'lka tarixiga oid (tarixiy obidalar, kimlar yashagan, iqtisodiy boyligi, san'ati va kelajak rejalar) ma'lumotlar;
- f) kindik qoni to'kilgan joyning tuprog'i azizligi hissini singdirish.

2. Turmush madaniyati:

- a) sharqona oila;
- b) ota-ona mehri, ularning borligidan faxrlanish;
- d) oilada sharqona urf-odatlar, an'analar va qonun-qoidalariga amal qilish;
- e) qariyalarning hayot yo'li tarixini o'rganish, ularning yaxshi fazilatlarini bilan g'ururlanish va g'amxo'rlik qilish;
- f) turmush va bozor iqtisodiyotiga sharqona munosabat uyg'otish;
- g) jismoniy barkamollik va sport.

3. O'zbek tilining sofligi — xalq iftixori:

- a) har bir millatning ona tili va unga mehri milliy g'ururining gultojisi ekanligi (xalqning maqol, rivoyat, hikoyatlaridan foydalanish);
- b) o'zbek tilining tarixi, rivoji;
- d) o'zbek tilining istiqboli;
- e) «til bilgan elni biladi» (dunyo tillarining mohiyati haqida);
- f) millatlararo totuvlik.

4. O'zbek milliy urf-odat, rasm-rusumlar va marosimlari:

- a) oilaviy urf-odatlar;
- b) rasm-rusumlar va ularning tarixi;
- d) marosimlar va ularning turlari, tarixi va mazmuni.

3—4-sinf o'quvchilari uchun Vatan g'ururi kamolot mulkining asosi:

- a) O'zbekiston hududi va uning tarixi haqida ma'lumot;
- b) O'zbekiston o'tmishidagi shoh va xonlar, ulardagi sifatlar;
- d) O'zbekiston tabiati, hayvonot va o'simlik olami;
- e) o'tmish va mustaqil O'zbekiston istiqboli;
- f) butun dunyo o'zbeklari nima bilan faxrlanishlari;
- g) O'zbekiston madhiyasida milliy g'urur.

Turmush madaniyati:

- a) oilaning iqtisodiy ildizi, uni boshqarishda oila a'zolarining hamjihatligi, budget taqsimoti;
- b) oilaviy an'analar va unga nisbatan sadoqat hissi;
- d) oilaviy marosimlar. Oila har bir a'zosining o'rni;
- e) oila istiqboliga xiyonat qilmaslik;
- f) oila a'zolarining burchi;
- g) zamonaviy oilaning shakli, ma'naviy go'zalligi. Sharqona oila jihozi. Sog'lom gap. Sport — xonadon ko'rki.

O'zbek tili sofligi xalq iftixori:

- a) tilning tarixini o'rganish. Dastlabki turkiy tilda yozilgan asarlarni o'rganish (Mahmud Qoshg'ariy, Alisher Navoiy);
- b) tilshunos olimlar bilan uchrashuv;
- d) sof o'zbek tili sirlari, til o'rganish haqida donolar hikmatlari;
- e) sharqona o'qishning ohangdorligi haqida ma'lumot berish;
- f) sharqshunoslik va til, adabiyotlar, ilm maskanlariga tashrif buyurish.

Milliy urf-odatlar, rasm-rusumlar va marosimlar:

- a) milliy urf-odatlar kelib chiqish tarixi, unga amal qilishning ijobiy tomonlari;
- b) xalq folklori va yodgorliklarida rasm-rusum, irim-sirimlarining asoslab berilishi;
- d) turli millat xalqlarining urf-odatlari va ularga munosabat;
- e) ajdodlarimizning kiyinishi, yurish-turishiga o'zbekona munosabat bildirish. Hozirgi zamon talablari to'g'rimi?

San'at va madaniyat, me'morchilik:

- a) san'atning sharqona ko'rinishlari. Ajdodlarimiz san'ati tarixi;
- b) san'at ustalari (o'tmish va hozir);
- d) san'at maskanlari va uning turlari;
- e) san'atga munosabat;
- f) milliy san'atning kelajagi;

- g) me'morchilik tarixi. Madaniy me'morchilik koshonalariga sayohat va ularni o'rganish;
- h) qo'li gul ustoz-shogirdlar hayoti va kelajagi;
- i) me'morchilik ko'rinishlari (tanlab o'rganish).

Bobolardan bolalarga nasihat va pandlar:

- a) o'zbek xalqining qadimiy yodgorliklari;
- b) Ahmad Yassaviy, Bahovuddin Naqshbandiy, G'azzoliy, Haziniylar ijodiyotida odob-axloq masalalari;
- d) o'zbek shoirlarining pandlari. Zebuniso, Zavqiy, Nodira, Anbar Otin ...
- e) zamonaviy shoir va shoirlar. Uchrashuv va kechalar tashkil qilish.

O'zbekona insoniy, yuksak axloqiy sifatlar:

- a) allomalarning o'g'il va qizlarga aytgan nasihatlar — hikmatlar gulshani;
- b) qizlik iffati, hayosi, g'ururi;
- d) oila va jamoat mehnatiga to'g'ri munosabatda bo'lish;
- e) inson go'zalligini anglatuvchi belgilar;
- f) «yaxshilik» va «yomonlik»ni keltiruvchi omillar, uning sabablari, obro' qozonish oson ishmi?
- g) sayoq yurgan — tayoq yer;
- h) bozor qilish odobi;
- i) tabiat go'zalligini saqlash.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Rahbar atamasini izohlang.
2. Abu Nasr Forobiy qaysi asarida rahbarga xos fazilatlar haqida fikr yuritgan?
3. Sinf rahbari ishining maqsad va vazifalarini asoslab bering.
4. O'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir o'tkazishga qo'yilgan talablarni aytib bering.
5. Sinfning ijtimoiy pasporti haqida nimalarni bildingiz?
6. Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishda sinf rahbari nimalarga e'tibor berishi kerak?

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR

1. *I.A. Karimov*. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. T., «Ma'naviyat», 2008.
2. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. T., «O'qituvchi», 1991.
3. *V.A. Suxomlinskiy*. Bolalarga jonim fido. T., 1993.
4. *J. Hasanboyev*. Ma'naviy-axloqiy tarbiya asoslari. T., G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2000.
5. Milliy g'oya — o'quvchi ma'naviyatining asosi (Tuzuvchilar: *J. Yo'ldoshev, U. Musayev, H. Akbarov, M. Shafiyev*). T., A. Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009.

MUSTAQIL ISH

Xalq ta'limi vazirining 2007-yil 20-yanvardagi 19-buyrug'i 2-ilovasi — «Ta'lim muassasalari sinf rahbarlari to'g'risida»gi Nizomni o'rganish. «Milliy g'oya o'quvchi ma'naviyatining asosi» kitobi (113—118-betlar).

4-bob. JAMOADA SHAXSNI TARBIYALASH

I. Reja.

1. Sinf jamoasini tashkil etish va uni tarbiyalash.
2. O'quvchilar jamoasini shakllantirishga yordam beruvchi shart-sharoitlar.

3. O'qituvchilarning o'quvchilar jamoasi bilan ishlash usuli.

II. Mavzuning maqsadi. Bo'lajak o'qituvchilarga o'quvchilar jamoasi haqida nazariy bilim berish. O'quvchilar jamoasini shakllantirish metodikasini tushuntirish.

III. Mavzuning vazifalari.

1. O'quvchilar jamoasi, uni tashkil qilish haqida bilim berish.
2. Jamoada shaxsni tarbiyalashga qo'yilgan talablar.
3. Jamoa faoliyatini tashkil etishda sinf rahbariga ma'naviy-axloqiy sifatlarni tushuntirish.
4. O'quvchilar jamoasini jipslashtiruvchi usullarni bilib, amalda qo'llash.

IV. Tayanch iboralar: jamoa, jamoani tashkil qilish bosqichlari, jamoada o'ziga xos xususiyat tamoyillari, rasmiy va norasmiy jamoa tuzilmasi, jamoa va shaxs.

4.1. Sinf jamoasini tashkil etish va uni tarbiyalash

Jamoa so'zi lotincha «*kollektivus*» so'zining tarjimasi bo'lib, yig'ilma, ommah, birgalikdagi majlis, birlashma, guruh ma'nolarini anglatadi. Aniqroq aytadigan bo'lsak, jamoa — bu kishilardan iborat guruh demakdir. Zamonaviy talqinda «jamoah» tushunchasi ikki xil ma'noda ishlatiladi. Jamoa deganda, *birinchidan*, kishilarning istalgan tashkiliy guruhi (masalan, ishlab chiqarish jamoasi, korxona jamoasi, xo'jalik jamoasi va h.k.), *ikkinchidan*, yuqori darajada uyushgan guruh tushuniladi. Chunonchi, o'quvchi (tarbiyalanuvchi)larning birlashmasi o'ziga xos muhim belgilarga egadir. Quyida jamoa va uning xususiyatlari (belgilari) borasida so'z yuritamiz.

Jamoa va jamoa orqali tarbiyalash — tarbiya tizimida muhim ahamiyatga ega bo'lgan tamoyillardan biridir. Shaxsni shakllantirishda jamoaning yetakchi rol o'ynashi to'g'risidagi fikrlar pedagogika fanining ilk rivojlanish davridayoq bildirilgan. Jamoada uning a'zolari o'rtasidagi munosabatning alohida shakli yuzaga keladi, bu esa shaxsning jamoa bilan birgalikda rivojlanishini ta'minlaydi. Lekin har qanday guruhni ham jamoa deb hisoblab bo'lmaydi. Jamoa bir qator belgilarga egadirki, mazkur belgilar jamoani kishilarning yetarli darajada uyushgan har qanday guruhidan ajratib turadi.

Jamoa ijtimoiy jamiyatning bir qismi hisoblanib, unda ijtimoiy hayot va kishilik munosabatlarining barcha me'yorlari o'z ifodasini topadi. Zero, jamoadagi mavjud munosabatlar tizimi o'zaro birlik, hamjihatlik asosida tashkil etiladi. Shu bois jamoa hayotining bir (yagona) maqsadga qaratilganligi va ijtimoiy-g'oyaviy yo'nalganligi uning yetakchi belgisi sanaladi.

Har bir jamoa boshqa jamoalar bilan uzviy bog'liq bo'ladi. Uning har bir a'zosi jamiyat ijtimoiy faoliyatini tashkil etish jarayonida o'z jamoasi bilan birgalikda ishtirok etadi. Jamoani tushunish, uni his etish hamda shaxsni shakllantirishdagi o'rni va rolini to'g'ri baholay olish umumiy va xususiy (shaxsiy) maqsadning, qiziqish, ehtiyoj va faoliyatning birligini namoyon etib, bo'linishga yo'l qo'ymaydi.

Har bir jamoa o'zini o'zi boshqarish organiga ega va umum-milliy jamoaning uzviy qismi sanaladi. Shuningdek, u maqsadning birligi va tashkil qilish xususiyatlari orqali umum-milliy jamoa bilan bog'lanadi. Ijtimoiy jamiyatning ehtiyojini qondirishga yo'naltirilgan birgalikdagi faoliyat jamoaning navbatdagi muhim xususiyatlaridan biridir. Jamoa faoliyatining ijtimoiy-g'oyaviy yo'nalishi ham jamoaning faoliyati mazmunida o'z aksini topishi muhim ahamiyatga egadir.

Jamoa xususiyatini aniqlashda kishilar guruhining *yagona ijtimoiy tizimini o'rnata* olishdagi usul, ya'ni *jamoani tashkil qilish* usuli ham muhim hisoblanadi.

Pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tashkil etilgan jamoa faoliyati natijasida jamoa a'zolari o'rtasida ishchanlik, bir-biri uchun

g'amxo'rlik, o'zaro yordam, jamoa manfaati uchun javobgarlik hissi qaror topadi.

Birgalikdagi faoliyat umumjamiyat ishi uchun mas'uliyat hissini uyg'ota borib, jamoa a'zolarini bir-biriga yaqinlashtiradi, jamoaga mansublik hissining paydo bo'lishiga ko'maklashadi, jamoa bilan munosabatda bo'lish ehtiyojini oshiradi. Jamoa a'zolari orasida o'zaro yaqinlik, hissiy birlik (bir-birini yoqtirish) yuzaga keladi. Ushbu munosabat, ko'pincha, o'z-o'zidan paydo bo'ladi hamda ular pedagogik ta'sir ko'rsatish uchun qo'l keladi. Ruhiy va hissiy jamoa a'zolarining birgalikdagi faoliyatining mazmuni ular orasidagi hosil bo'lgan ishchanlik faoliyatining xarakteriga bevosita bog'liqdir.

Jamoaning rasmiy (ishchanlik) va norasmiy (hissiy) tuzilishini bir-biridan farqlash lozim. *Jamoaning rasmiy tuzilishi* deganda, jamoa faoliyatining turli ko'rinishlarini amalga oshirish uchun zarur bo'ladigan tashkiliy jihatlari ko'zda tutiladi. Mazkur tuzilma, *bir tomondan*, jamoa a'zolari qo'shilgan ishchanlik munosabatlarni ifoda etsa, *ikkinchi tomondan*, rahbarlik vazifasini bajaruvchi tarbiyachilar hamda jamoa a'zolari o'rtasidagi mavjud boshqarish munosabatlari mazmunini ifoda etadi.

Norasmiy tuzilma jamoaning barcha a'zolari o'rtasidagi shaxslararo ma'naviy-psixologik munosabatlarning umumiy tizimi va mikroguruhini tashkil qiluvchi ayrim a'zolar o'rtasidagi tanlash munosabatlari mazmunini ifodalaydi. Jamoaning har bir a'zosi mavjud munosabatlar tizimida u yoki bu o'rinni egallaydi. Tarbiyalanuvchi shaxsning jamoadagi o'rni uning shakllanish jarayoniga ta'sir ko'rsatadi. Maktab yoki sinfdagi rasmiy va norasmiy tuzilmalar bir-biriga muvofiq bo'lganda, jamoaning rasmiy yetakchilari norasmiy munosabatlar tizimida ko'zga ko'ringan o'rnini egallagan holdagina u chinakam jamoa bo'la oladi. Shuningdek, norasmiy guruhlar (mikroguruhlar) umumjamoa ijtimoiy manfaatlari uchun kurashuvchi guruhlar bo'lgandagina jamoa o'zini o'zi chinakam jamoa tarzida namoyon etishi mumkin.

Yashash joylarida o'zaro birikkan bolalar guruhleri qanchalik ahil va inoq munosabat zaminidan tashkil topgan bo'lmasin, haqiqiy jamoa bo'la olmaydi. Chinakam jamoa ijtimoiy ahamiyatga ega

faoliyatni tashkil eta olishi, jamoa a'zolari o'rtasida ijtimoiy ahamiyatdagi faoliyat, maqsad, ishchanlik xarakteridagi aloqa va munosabatlar o'rnatilgan bo'lishi lozim. Jamoaning majburiylik belgisi unga pedagogik rahbarlikning bo'lishidir.

Shunday qilib, jamoa kishilarning shunday muayyan guruhi bo'lib, u ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan umumiy maqsad hamda mazkur maqsadni amalga oshirish uchun yo'naltirilgan faoliyatni tashkil etadi. Ushbu guruh a'zolari o'zaro birlik, a'zolarining munosabatlar jarayonidagi tengligi asosida unga rahbarlik qilish va bir-biriga bo'ysunish, shuningdek, jamoa oldidagi javobgarlik asosida muayyan faoliyatni olib boradilar.

Jamoa va uni shakllantirish pedagogik faoliyatning maqsadi hisoblanadi. Ayni ko'rsatkich uni shakllantirish vositasi bo'lib, uning yordamida jamoaning barcha yoki har bir a'zosini tarbiyalash yaxshi samara beradi.

4.2. O'quvchilar jamoasini shakllantirishga yordam beruvchi shart-sharoitlar

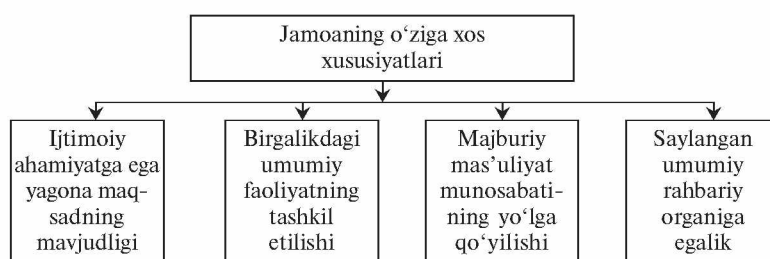
Jamoaning yetakchi tarbiyaviy vazifasi. Shaxsni har tomonlama tarbiyalash unda ijobiy sifatlarni hosil qilib, mustahkam hayotiy pozitsiyani qaror toptirishdan iboratdir. Umumiy o'rta ta'lim hamda yangi turdagi ta'lim muassasalarida jamoani shakllantirish mas'uliyatli vazifa sanaladi.

Maktab jamoasi tarkibida eng barqaror bo'g'in, bu — sinflar jamoalari sanaladi. Sinf jamoasida o'quvchilarning asosiy faoliyati o'qishdir. Aynan sinf jamoasida o'quvchilar o'rtasida mustahkam shaxslararo aloqa va munosabatlar tarkib topadi. Shu bilan birga, sinf jamoasi o'z negizida maktab jamoasining shakllanishi uchun o'ziga xos poydevor vazifasini bajaradi. Maktab jamoasi tarkibida o'quvchilar jamoasi asosiy qismni tashkil etadi. O'quvchilar jamoasi — bu ijtimoiy ahamiyatga ega yagona maqsadning mavjudligi, shuningdek, umumiy saylov organlari va umumiy javobgarlik, barcha a'zolarining huquq va burchlari tengligi asosidagi o'zaro birlikka ega o'quvchilar guruhidir.

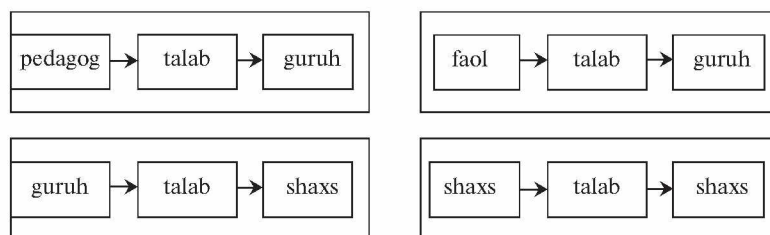
O'quvchilar jamoasi pedagog tarbiyachilar hamda bolalardan iborat jamoaning murakkab birlashmasi, o'zini o'zi nazorat,

o'zini o'zi boshqaruv jarayonini tashkil etuvchi mustaqil tizim, shuningdek, o'zining psixologik muhitiga, an'analariga ega guruh hisoblanadi.

Jamoaning o'ziga xos xususiyatlari. Yuksak darajada uyush- tirilgan jamoa o'zida bir necha xususiyat (belgi)larni namoyon etadi. Ular quyidagilar:

Jamoani shakllantirish muayyan qonuniyatlarga bo'ysunadigan uzoq muddatli, murakkab jarayondir. Jamoaning vujudga kelishi uchun to'rt bosqich zarur. Jamoaning shakllanish bosqichlarida pedagog dastlab butun guruhga talab qo'yadi, so'ngra jamoa faol- lari, jamoa a'zolariga talab qo'yadi, so'ngra butun jamoa alohida shaxsdan muayyan tarzda faoliyat olib borishini talab qiladi va nihoyat, shaxs o'ziga o'zi talab qo'yishi mumkin:

Qo'yilayotgan talablar mazmunidagi farq jamoa rivojlanishi bosqichini aniqlovchi yorqin tashkil ko'rsatkichi sanaladi. Ja- moaning amaliy faoliyati mazmuni jamoa a'zolarining xulq-atvori, axloqiy kamolot darajasini ko'rsatuvchi muhim belgilar sifatida namoyon bo'ladi. Jamoani shakllantirishda uning hayotini belgi- lovchi ichki jarayonning mohiyatini inobatga olish zarur.

Jamoaning shakllanish bosqichlarini belgilash shartli hisoblanadi, chunki jamoa chegara yoki oraliqqa ega emas. Shunga qaramay, pedagogik nuqtayi nazardan jamoaning shakllanishini bosqichlarga ajratish juda muhimdir. Bolalar jamoasini rivojlanish bosqichlariga ajratish har bir ta'sir ko'rsatish shakl va metodlarini tanlash imkonini beradi.

Jamoa shakllanishining birinchi bosqichi. Mazkur bosqichda talab faqat pedagoglar tomonidan qo'yiladi. Bu jamoa rivojlanishining boshlang'ich nuqtasidir. Ushbu davrdagi jamoa hali tarbiyalovchi jamoa bo'lmay, balki «tashkil etuvchi birlik» (sinf guruhi)dir.

Tarbiyalanuvchilar talablar qo'yilishiga e'tiborsiz qarashadi. Jamoa a'zolarining uzluksiz ijodiy faoliyatini tashkil qilish va ularni muayyan (yagona) maqsad atrofida birlashtirishga erishish orqaligina jamoa qaror topadi. Tarbiyalanuvchilarning jamoa faoliyatida ishtirok etishi tufayli, asta-sekin boyib boradigan tajriba, faoliyat natijasini birgalikda muhokama qilish, qilinajak ishlarni rejalashtirish jamoa a'zolarida mas'uliyat, javobgarlik, faoliyat birligi, shuningdek, ishchanlik munosabatining paydo bo'lishiga, tarbiyalanuvchilarda jamoa faoliyatiga nisbatan qiziqish paydo bo'lishiga olib keladi. Bolalarning jamoa faoliyatini tashkil etish borasidagi ma'lumotga ega emasliklari bois, mazkur bosqichda pedagogning asosiy maqsadi jamoa a'zolarini oddiy tarzda uyushtirishdan iborat bo'ladi.

Ushbu bosqichda pedagogning talabchanligi, qat'iyligi, izchilligi, murosasizlik va jamoaning barcha a'zolariga talabni bir xil qo'ya olishi asosiy omil hisoblanadi. Bu vaziyatda o'qituvchilik, «hukmdorlik» davri uzoq davom etishi mumkin emasligini, aks holda bir qarashda intizomning vujudga kelganligi ma'lum bo'lsa-da, guruh a'zolarining faolliklarini rivojlantirish uchun sharoitning mavjud emasligini hisobga olish zarur.

Jamoa shakllanishining birinchi bosqichida jamoa faollarining paydo bo'lishi ushbu davr uchun xarakterli hodisadir. Jamoa faollari muayyan guruhning shunday a'zolariki, ular jamoa manfaatiga muvofiq tarzda harakat qilishib, pedagog faoliyati va talabiga nisbatan xayrxohlik bilan munosabatda bo'lishadi. Ko'pchilik holatlarda faollar fanlarni yaxshi o'zlashtiruvchi o'quvchilar

bo'lishadi. Faollar pedagogning yaqin yordamchilari sifatida ish olib boradilar.

Jamoa shakllanishining ikkinchi bosqichi. Ushbu bosqich jamoa faolining pedagog talabini qo'llab-quvvatlashi hamda, o'z navbatida, uning o'zi bu talablarni jamoa a'zolari zimmasiga qo'yishi bilan tavsiflanadi. Endilikda pedagog jamoada paydo bo'lgan va u bilan bog'liq muammo, masalalarni yolg'iz o'zi hal qilmaydi. Jamoa faoli bilan maxsus tarbiyaviy ish olib borish orqali bu ishga uni jalb etadi. Jamoa hayotini tashkil qilish usuli murakkablashib boradi, ya'ni jamoa o'zini o'zi boshqarishga o'tadi.

Tarbiyalanuvchilar amaliy faoliyatining doimiy ravishda murakkablashib borishi mazkur davrning muhim xususiyati sanaladi. Ikkinchi bosqichda jamoa muhim ishlarining o'quvchilar tomonidan mustaqil rejalashtirilishi, tadbirlarni o'tkazishga tayyorgarlik, uni o'tkazish hamda faoliyat natijalarini muhokama qilish jamoa faoliyatining ijodiy xususiyatini ko'rsatuvchi omillar sanaladi.

Jamoaning ijobiy rivojlanishi uning a'zolarida faoliyat motivlari (rag'batlari)ning paydo bo'lishi, ijodiy hamkorlik va o'zaro yordam munosabatlarining tez sur'atlar bilan rivojlanishiga olib keladi.

Jamoadagi mustaqil faoliyatning yuzaga kelishida jamoa faollarining roli beqiyosdir. Ammo jamoa faolining jamoa a'zolari o'rtasida hurmat qozona olishi, namuna bo'lishi, o'z burchini aniq va puxta bajarishi hamda o'z mavqeini suiiste'mol qilmasligi juda muhimdir. Bu o'rinda A.S. Makarenko jamoa faoliga nisbatan «jamoa vijdoni», deya bergan ta'rifini eslab o'tish joizdir. Jamoa faoli birmuncha imtiyozlar (huquqlar)ga ega bo'lsa-da, ayni paytda uning o'ziga ham oshirilgan talablarning qo'yilishi maqsadga muvofiqdir.

Jamoa shakllanishining bu bosqichida to'xtab qolishi mumkin emas, chunki faoliyat ko'rsatayotgan kuch jamoaning bir qismigina, xolos. Bordi-yu, jamoaning rivojlanishi ushbu bosqichda to'xtatib qolinsa, jamoa faolini guruhning boshqa a'zolari bilan qarama-qarshi qo'yish xavfi tug'ilishi mumkin. Bu bosqichda jamoaning barcha a'zolari faol faoliyatga o'tishi zarur sanaladi.

Jamoa shakllanishining uchinchi bosqichi jamoa faoliyatida anchagina sermahsul hisoblanadi. A.S. Makarenkoning aniqlashicha,

bu davrda butun jamoa «ayrim o'zini chetga olib qoluvchi, injiq shaxs»larga talab qo'ya boshlaydi.

Bunga endilikda faqat faollar emas, balki uning butun a'zolari qiziqadi. Jamoa hayotidagi uchinchi bosqich ijtimoiy fikr mavjudligi bilan ifodalanadi. Pedagog mazkur yo'nalishda maqsadga muvofiq va izchil ish olib borgan sharoitdagina ijtimoiy fikrni shakllantirishga erishishi mumkin.

Shu maqsadda u yoki bu tadbir rejasini, jamoaning birgalikdagi faoliyatini, uning a'zolari xatti-harakati jamoa bo'lib muhokama qilinadi. Turli mavzularda suhbatlar va ma'ruzalar uyushtirilib, o'quvchilar o'rtasida samarali axborot vositalari yordamida ijtimoiy-g'oyaviy, axloqiy, estetik, ekologik, huquqiy-iqtisodiy va boshqa bilimlar targ'iboti tashkil etiladi. Pedagog jamoa a'zolarining birgalikdagi faoliyatini tashkil etar ekan, jamoa a'zolarining o'zaro munosabatlarini shakllantirishga ta'sir ko'rsatadigan shakl va metodlardan foydalanadi.

Jamoa o'zining har bir a'zosida ijtimoiy ahamiyatli faoliyatni maqsadga muvofiq ravishda shakllantirib borishga, jamoa a'zolari orasida barqaror insoniy munosabatlarning tarkib topishiga yordam beradi. Jamoada barqaror insoniy munosabatlarning yuzaga kelishi sababi — uning a'zolarining yuksak aqliy mazmunga ega bo'lgan ishlarni tashkil etishda faol ishtirok etishining samarasidir.

Jamoa shakllanishining uchinchi bosqichida ko'rsatib o'tilgan xususiyatlar shundan dalolat beradiki, ushbu bosqichda jamoa faoligina emas, balki jamoaning har bir a'zosi bir-birlariga axloqiy mazmundagi talablarni qo'ya boshlashadi.

Jamoa shakllanishining to'rtinchi bosqichi uning barcha a'zolari, jamoa oldida turgan talablar asosida, o'z-o'zlariga talablar qo'ya olishlari bilan tavsiflanadi. Shuni aytish mumkinki, har bir bosqich jamoa a'zolarining o'z oldiga muayyan talab qo'yishi bilan tavsiflanadi, ammo qo'yilgan har bir talab o'ziga xos yo'nalishi (masalan, o'yindan umuminsoniyat baxti uchun kurashishga intilish o'rtasidagi farq) bilan ajralib turadi.

Xuddi shu jihatdan to'rtinchi bosqich jamoa a'zolarining o'ziga nisbatan yuksak axloqiy talablar qo'ya olishlari bilan ahamiyatlidir. Jamoaning hayoti va faoliyati mazmuni jamoa a'zolarining har biri uchun shaxsiy ehtiyojga aylanadi. Jamoadagi

tarbiya jarayoni o'z-o'zini tarbiyalash jarayoniga o'sib o'tadi. Biroq, bu ayrim shaxsning yanada rivojlanishida jamoaning tutgan o'rnini pasaytirmaydi. To'rtinchi bosqichda amalga oshiriladigan vazifalar ancha murakkab va mas'uliyatlidir. Mazkur bosqichda jamoa oldiga istiqbolli, yuksak va murakkab talablar qo'yish uchun qulay sharoit yaratiladi.

4.3. O'qituvchilarning o'quvchilar jamoasi bilan ishlash usuli

Bugungi kunda pedagog olimlar bolalar jamoasi rivojlanishi jarayonini tahlil qilishar ekan, uni quyidagi uch bosqichga bo'lishadi:

A. Jamoani dastlabki jipslashtirish.

B. Jamoani shakllantirish — uning har bir a'zosini individual rivojlantirish qurolidir.

Jamoa hayotidagi har bir bosqichni ajratib ko'rsatish shaxsning rivojlanishida jamoaning yetakchi ahamiyatini ta'kidlaydi. Rus pedagogi A.S. Makarenko o'zining «Pedagogik poema» asarida jamoa munosabatlarining ichki jihatlariga katta ahamiyat bergan edi. U jamoada shakllangan eng muhim quyidagi belgilarni ajratib ko'rsatgan edi:

1) major — doimo tetiklik, tarbiyalanuvchilarning faoliyat (harakat)ga tayyorligi;

2) o'z jamoasi qadriyatlarining mohiyatini tushunish, uning uchun g'ururlanish asosida o'z qadr-qimmatini anglash;

3) uning a'zolari o'rtasidagi do'stona birlik;

4) jamoaning har bir a'zosidagi do'stona birlik;

5) tarbiyali, ishchan harakatga yo'llovchi faollik;

6) o'z hissiyoti va so'zlarini boshqara olish ko'nikmasi.

D. Jamoani shakllantirishda jamoa a'zolari va ularning faoliyatlariga qo'yiladigan yagona talablar muhim ahamiyat kasb etadi.

Yagona talab o'quvchilarning dars jarayonidagi, tanaffus va sinfdan tashqari ishlar vaqtidagi jamoat joylari hamda uydagi xulq-atvor qoidalarini o'z ichiga oladi.

Puxta o'ylab qo'yilgan talablar tizimining muntazam amalga oshirilishi maktabda muayyan tartibning o'rnatilishini ta'minlaydi.

Pedagoglar tomonidan qo'yilgan talablar quyidagi sharoitlarda ijobiy natija beradi:

1. Qo'yilayotgan talablar o'quvchi shaxsini hurmat qilish bilan qo'yilishi kerak.
2. Qo'yilayotgan talablar muayyan maktab yoki sinfdagi mavjud sharoitni hisobga olgan holda qo'yilishi lozim.
3. Qo'yilayotgan talablar aniq bo'lishi kerak.
4. O'quvchilarning tashqi qiyofasi, kiyinishi, yurish-turishi hamda muomalasiga nisbatan qo'yilayotgan talablar ularda ma'naviy madaniyatni shakllantirishga xizmat qilishi shart.

Pedagog o'quvchiga qo'yiladigan talablar hajmi, tizimini bilibgina qolmasdan, talab qo'yish metodikasini ham o'zlashtira olgan bo'lishi kerak.

O'quvchilarga talablar qo'yish metodikasi bolalarni talablar mazmuni bilan tanishtirib, ularning ahamiyatini tushuntirish, tajriba orttirish hamda ularni muntazam sur'atda nazorat qilib borishdan iborat.

O'quvchilarni talablar bilan tanishtirish, ko'pincha, umumiy majlislarda amalga oshiriladi. Bunda ta'lim muassasasi direktori yoki o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari istiqbolli rejalar va ularni amalga oshirish jarayonidagi talablar mazmuni bilan o'quvchilarni tanishtiradi. Batafsil tanishtirish ayrim hollarda amalda ko'rsatish, keyinroq sinflar bo'yicha, sinf majlislarida, maxsus suhbatlar uyushtirish holida amalga oshiriladi.

Xulq-atvorni tarkib toptirishga yo'naltirilgan talablar bilan tanishtirish mazkur talablar ustida mashq qildirish bilan qo'shib olib borilishi kerak. Xulq-atvorni tarbiyalash ongni tarbiyalashga qaraganda murakkab ish. O'quvchilar talablar mohiyatini yaxshi anglashlari mumkin, biroq aksariyat hollarda ularga rioya qilishmaydi. Shu bois muntazam ravishda mashq qildirish madaniy xulq-atvorni odatga aylantiradi.

Talablarning qo'yilishi jarayonida ularga o'quvchilarning amal qilishi ustidan nazorat o'rnatish lozim. Nazorat qilib borish turli shakllar yordamida amalga oshiriladi, chunonchi, xulq-atvor jurnalini yuritish, sinfdagi navbatchilik uchun stendda baholarni qayd etib borish va boshqalar. Nazorat haqqoniy va muntazam bo'lishi kerak. Uning natijalaridan o'quvchilarni ogoh etib borish lozim.

Jamoani uyushtirish va jipslashtirish unda faolni tarbiyalash bilan chambarchas bog'liq. Har bir pedagogning jamoani shakllantirish borasidagi harakati jamoaning tayanch yadrosini tanlashdan boshlanadi.

Jamoa faolini shakllantirishda jamoaning u yoki bu faoliyatini ularning jamoa ishlaridagi ishtiroki, xulq-atvorini kuzatib borish, har bir o'quvchining ijtimoiy faoliyatni tashkil etish layoqatini aniqlash zarur. Jamoada faolni shakllantirish jamoaning u yoki bu faoliyatga nisbatan ehtiyoji mazmunidan kelib chiqadi.

Jamoa faolini shakllantirishda o'quvchilarning jamoadagi obro'sini ham inobatga olish lozim. Jamoa faoli tarkibini bolalarning o'zlari, albatta, pedagog ishtirokida va rahbarligida tanlasa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Pedagog jamoa faoli bilan maslahatlashishni tashkil etadi.

Jamoa faoli har bir a'zo zimmasiga muayyan vazifa yuklashi, ma'lum davrda ana shu vazifalar yuzasidan hisobot berib borishlariga erishishi lozim. Pedagog aynan shu faolga oshirilgan talab qo'yadi. O'quvchilar jamoasida faol rahbarligida o'zini o'zi boshqarish jamoa a'zolaridan ayrimlarining boshqasi ustidan ustun bo'lishiga olib kelmasligi kerak. Shu bois pedagog faolning maqsadga muvofiq faoliyat yuritishini nazorat qilib borishi lozim.

O'quvchilarning o'zini o'zi boshqarishi, bu — pedagoglar tomonidan tashkil qilinadigan jamoa ishini uyushtirish va boshqarishda o'quvchilarning faol ishtirok etishidir. O'zini o'zi boshqarishning shakllari orasida jamoa a'zolarining yig'ilishi, konferensiyasi hamda turli komissiyalar faoliyati muhim o'rin tutadi.

O'quvchilar jamoasini shakllantirishda an'analari muhim o'rin tutadi. Jamoa an'analari, bu barqarorlashgan odat bo'lib, ularni jamoa a'zolari birdek qo'llab-quvvatlashadi. Jamoa an'analari mazmunida munosabatlar xususiyati hamda jamoaning ijtimoiy fikri yorqin ifodalanadi.

Jamoa an'analari shartli ravishda ikkiga bo'linadi:

- a) kundalik faoliyat an'analari;
- b) bayram an'analari.

Kundalik faoliyat an'analari o'quvchilarning o'quv faoliyati (o'zaro yordam turlari)ni, mehnat faoliyati (ko'chatlar o'tqazish,

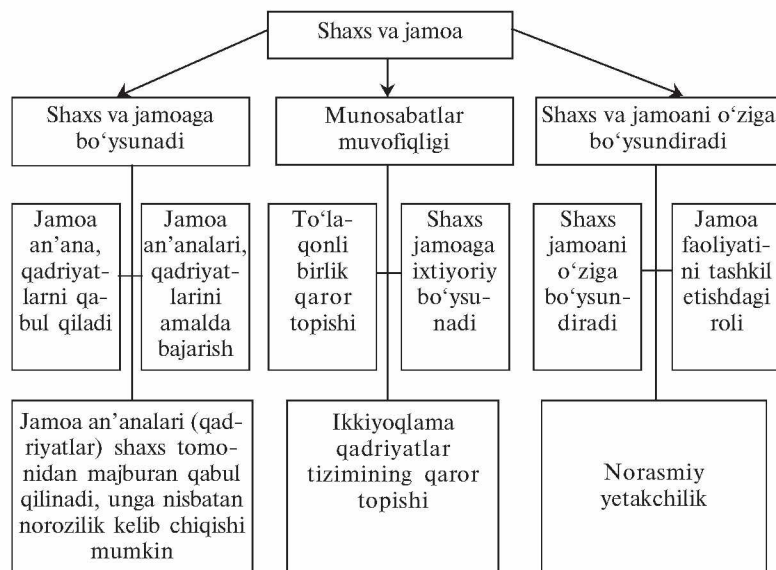
hasharlar uyushtirish va boshqalar)ni o'z ichiga oladi. Bayram an'analari turli voqea va hodisalar bilan bog'liq sanalarni nishonlash («Alifbe bayrami», Mustaqillik, Navro'z bayrami, Xotira va qadrlash kuni va boshqalar) kiradi.

An'anaviy bayramlar o'quv muassasalarida turlicha o'tkaziladi. O'quvchilar an'analari mohiyatini anglab, ularga nisbatan ongli munosabatda bo'lishsa, uning ta'sir kuchi yuqori bo'ladi.

An'analarning yuzaga kelishida o'quvchilarning unga nisbatan munosabati katta ahamiyatga ega. Maktab rahbariyati va o'qituvchilar bolalar jamoasiga u yoki bu ortiqcha an'anani yuklamasliklari kerak. Ularning vazifasi tadbirlarni uyushtirish va o'tkazishda birgalikda ish olib borish, o'quvchilarni an'analarni davom ettirishga o'rgatishdan iborat.

Jamoani tashkil etish metodikasi

Shaxs va jamoa o'rtasidagi munosabatlarning rivojlanishi quyidagi sxemada tasvirlangan:

NAZORAT SAVOLLARI

1. Jamoa nima?
2. O'quvchilar jamoasining ishlab chiqarish jamoalaridan farqi nimada?
3. Jamoaning o'ziga xos xususiyatlarini tavsiflang.
4. Jamoani shakllantirish bosqichlarini sanang va ularning o'ziga xos xususiyatlariga batafsil to'xtaling.
5. Jamoani tashkil etish metodikasi mazmunini so'zlang.
6. Jamoa an'analari deganda nimani tushunasiz?
7. Jamoani shakllantirishda o'qituvchilar faoliyatini tashkil etish usullari haqida nimalarni bildingiz?

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR

1. *I.A. Karimov*. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. T., «Ma'naviyat», 2008.
2. Sinf dan va maktabdan tashqari ishlar konsepsiyasi. T., 1998.
3. *J. Hasanboyev*. Ma'naviy-axloqiy tarbiya asoslari. T., G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2000.
4. *M.B. Bekmurodov, A. Begmatov*. Milliy mentalitet va rahbar ma'naviyati. T., 2003.
5. *O. Hasanboyeva, T. Shomaribxo'jayeva*. Pedagogika. Kasb-hunar kolleji o'quvchilarini tarbiyaviy ishga tayyorlash metodikasi. T., 2005.
6. *O. Hasanboyeva*. Barkamol avlod ma'naviyati. T., «O'zbekiston», 2010.

MUSTAQIL ISH

O'quvchilar jamoasini jipslashtirishda jamoa uchun, jamoa orqali tarbiyalash tamoyilining mohiyatini biror sinf misolida asoslab bering.

**5-bob. BOLA SHAXSINI SHAKLLANTIRISHDA
TARBIYAVIY TADBIRLARNI TASHKIL ETISH
YO‘LLARI VA VOSITALARI**

I. Reja.

1. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ishtirokida muhim sanalarga bag‘ishlangan tadbirlarni o‘tkazish.
2. Mavsumiy ertaliklarni tashkil etishda tarbiyachi mahorati.
3. O‘quvchilar barkamolligini tarbiyalashda ma‘naviy-ma‘rifiy yo‘nalishdagi tadbirlar ahamiyati.
4. O‘quvchilar bilan musobaqa-o‘yin tarzida uyushtiriladigan tadbirlar.

II. Mavzuning maqsadi: o‘quvchilarning tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etishida shakl, usul va vositalar, tarbiya haqida bilim berish va tadbirlarni tashkil qilish mahoratini shakllantirish.

III. Mavzuning vazifalari:

- shaxs barkamolligi uchun xizmat qiladigan tarbiyaviy tadbirlarni tushuntirish;
- ertaliklarning mohiyati va tuzish texnologiyasini o‘rgatish;
- ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlar va ularni tashkil qilish metodikasi haqida bilim berish.

IV. Tayanch iboralar: ertalik, munozara, uchrashuv, sayr, mavsumiy tadbirlar, bayram, festival, xalq o‘yinlari, bayram tadbirlari.

**5.1. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ishtirokida
muhim sanalarga bag‘ishlangan
tadbirlarni o‘tkazish**

Barkamol avlod tarbiyasi — sinf rahbaridan yuksak iqtidor, mas‘uliyatni talab qiladigan faoliyatdir. O‘quvchilarning yuksak

ma'naviyatli, mustaqil fikrli bo'lishi uchun o'tkazilayotgan har bir tadbir o'quvchi ongida, odobida, xatti-harakatlarida iz qoldirmog'i lozim.

Har bir tarbiyaviy tadbir xalqimizning o'tmish ajdodlari qoldirgan boy merosi, hikmatlari bilan uyg'un bo'lsa, ota-bobo va mutafakkir, ma'rifatparvar olim-u ulamolarning ruhi shod bo'ladi.

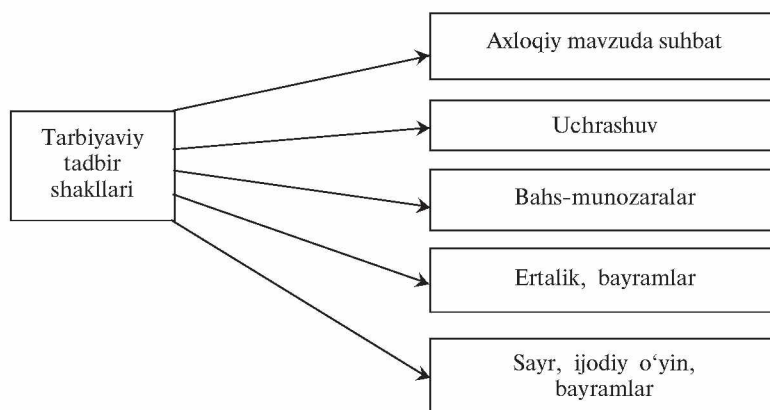
Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni sinfda tashkil etish:

- o'quvchilarning umumiy ma'naviy saviyasini oshirish;
- qobiliyatlarini rivojlantirish;
- bo'sh vaqtlarini ko'ngilli o'tkazish;
- tarbiyaviy tadbirlarda moddiy va ma'naviy hayot uyg'unligini ta'minlash;
- o'quvchilar dunyoqarashlarini shakllantirish kabi yuksak insoniy sifatlarni tarbiyalashga xizmat qilishi lozim.

*Tarbiyaviy tadbirlarni tashkil qilish tamoyilining
shakl-usullari va vositalari*

Tarbiyaviy tadbirlarning samaradorligini ta'minlash uchun sinfning tarbiyalanganlik darajasiga ko'ra, tadbirlarni maqsadli-istiqbolli qilib tanlash mahoratiga ega bo'lish lozim.

Tarbiyaviy tadbirlarning shakllari:

Tarbiyaviy tadbirlarning usullari:

- soʻz orqali ifodalash (suhbat, maslahat, hikoya, ifodali oʻqish);
- namoyish qilish — axborotlashtirish (videolavhalar, mult-filmlar, kinofilmlar);
- shaxsiy namuna bilan oʻrnak koʻrsatish, oʻzining ijobiy harakatlari orqali taʼsir koʻrsatish;
- ragʻbatlantirish — oʻquvchi mehnatini toʻgʻri baholash.

Tarbiyaviy jarayonda qoʻllaniladigan vositalar. Mavjud manbalar bilan tanishish hamda taʼlim-tarbiya amaliyotini oʻrganish asosida «vosita» tushunchasini quyidagicha taʼriflash mumkin degan xulosaga kelindi: *vosita* — bu aniq belgilangan oʻquv yoki tarbiya maqsadiga erishish, kutilgan natijani qoʻlga kiritishda ishtirokchilar (oʻqituvchi — oʻquvchi, tarbiyachi — tarbiyalanuvchi, ota-onalar — farzandlar) oʻrtasidagi oʻzaro munosabatda bogʻlovchi vazifasini oʻtaydigan qurol. Yuqorida aytib oʻtilgandek, pedagogik jarayonda qoʻllaniladigan vositalar ikki turga boʻlinadi:

1. Taʼlimiy (didaktik) vositalar.
2. Tarbiyaviy vositalar.

Tarbiyaviy vositalarning turi, garchi, yuzga yaqin boʻlsa-da, biroq ularni mohiyati, qoʻllanilish oʻrni, mavjudlik shakli va xususiyatlariga koʻra, quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

1. Subyektlar namunasini ifodalovchi vositalar (xalq qahramonlari, buyuk mutafakkirlar, zamondosh qahramonlar, urush va mehnat faxriylari, ota-onalar, keksa avlod vakillari, vasiylar, oʻqituvchilar, jamoatchilik aʼzolari hamda tengdoshlarining shaxsiy namunalari, milliy qahramonlar jasorati va boshqalar).
2. Tarbiyalanuvchilarda amaliy koʻnikma va malakalarni hosil qiluvchi vositalar (turli mavzulardagi koʻrgazmalar, tanlovlar, koʻriklar, sport musobaqalari).
3. Texnik vositalar (magnitofon, video va audiotasmalar).
4. Axborot vositalari (televideniye, radio, kompyuter, Internet tarmogʻi).
5. Muayyan gʻoyalarni ifodalovchi vositalar (hadislar, taʼlimotlar, nazariyalar, shiorlar).
6. Ijodiy faoliyat mahsuli (milliy urf-odat, marosim, anʼanalari, oila, taʼlim muassasalari yoki bolalar jamoalarining anʼanalari,

badiiy ijod namunalari, oilaviy an'analar, harbiy, sport va mehnat qo'shiqlari, allomalar, buyuk sarkardalar, ilm-fan, san'at, adabiyot namoyandalarining hayotidan ibratli hikoyalar, qo'shiqlar, teatr tomoshalari, sahna ko'rinishlari, nutq).

7. Tasviriy-g'oyaviy vositalar (davlat ramzlari, devoriy gazetalar, san'at asarlari, fotomontajlar, videosujetlar, plakatlar, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, badiiy asarlar, ish qurollari, tabiat manzaralari).

8. Ijtimoiy-huquqiy me'yorlar va ular mazmunini ifodalovchi hujjatlar (O'zbekiston Respublikasining qonunlari, Respublika Vazirlar Mahkamasining qarorlari, tegishli vazirlik hamda idoralarning ko'rsatmalari, yo'riqnomalar, ta'lim muassasasining ichki tartib-qoidolari, ma'naviy-ma'rifiy ishlarning kalendar ish rejasini, ijtimoiy munosabatlar).

9. Harakatli vositalar (o'yinlar, didaktik, intellektual, ishbi-larmonlik, rolli o'yinlar, sport va xalq o'yinlari).

10. Madaniy-ma'rifiy muassasalar (axborot-resurs markazlari, ta'lim muassasalari, xalq ijodiyoti markazlari, muzeylar, me'moriy obidalar, madaniyat saroyi yoki klublari va boshqalar).

11. Ijtimoiy institut va birlashmalar faoliyati («Kamolot» yosh-lar ijtimoiy harakati, «Kamalak» bolalar tashkiloti, to'garaklar, ilmiy jamiyatlar va h.k.lar).

Pedagogik faoliyat jarayonida ushbu vositalardan maqsadga muvofiq foydalanish kutilgan natijalarni qo'lga kiritish imkonini berishi bilan birga, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning qiziqarli bo'lishini ta'minlaydi, ta'sirchanligini oshiradi. Ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar rejasini ishlab chiqishda tarbiyaviy vositalarning mavjudligi hamda ulardan qanday hollarda foydalanish usullarini belgilab olish pedagogik faoliyatning to'g'ri tashkil etilishiga yordam beradi.

Shunday qilib, pedagogik faoliyatni yo'lga qo'yishda tashkiliy shakl va metodlar bilan birga, tarbiyaviy vositalarning ham o'rni beqiyos. Aniq belgilangan o'quv yoki tarbiya maqsadiga erishish, kutilgan natijani qo'lga kiritishda ishtirokchilar (o'qituvchi — o'quvchi, tarbiyachi — tarbiyalanuvchi, ota-ona — farzandlar) o'rtasidagi o'zaro munosabatda bog'lovchi vazifani o'taydigan qurollarning bir ko'rinishi sifatida namoyon bo'luvchi

tarbiyaviy vositalar pedagogik faoliyat jarayonining samarali, tashkiliy-metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilishini ta'minlashi bilan birga ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning qiziqarli bo'lishiga yordam beradi. Bu o'rinda eng muhim shart tarbiyaviy jarayonga rahbarlik qilayotgan shaxs (o'qituvchi, tarbiyachi, ota-ona, vasiy) tomonidan vositalarni oqilona tanlay bilishdir.

*Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish tamoyilining
metodikasi*

Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishning o'ziga xos umumiy pedagogik tamoyillaridan farqli o'laroq, quyidagilarni nazarda tutish muhim:

1. Tarbiyaviy ishlarning ijtimoiy yo'naltirilganlik tamoyili. Tarbiya jarayoni ijtimoiy xarakterga ega bo'lganligi sababli, har bir tarbiyaviy tadbirni davlatimiz siyosati, qonun, qarorlari, me'yoriy hujjatlar bilan uyg'unlashtirish.

2. Tarbiya jarayonini mustaqil O'zbekistondagi bunyodkorlik bilan uyg'unlashtirish tamoyili. Tarbiyaviy tadbirlar mazmunini kundalik axborotlar, video tasmlari, obidalar, qurilishlar, bozor munosabatlaridagi o'zgarishlar bilan bog'lash.

3. Tarbiyaviy ishlar jarayonini insonparvarlik ruhida tashkil etish va o'quvchilardagi ijobiy sifatlarni rivojlantirish tamoyili.

4. Pedagoglikning parallel ta'sir etish tamoyili. Tarbiyaviy ishlarni tashkil etish jarayonida ijobiy tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish. Bolaning oila, ota-ona, o'rtoqlari va jamoatning ta'siridagi holati, xarakter xususiyatlarini o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha ta'lim muassasalari va boshlang'ich sinflarda tarbiyaviy ishlarni tashkil etish ko'p jihatdan tarbiyaviy ishlar shakl va metodlariga bog'liq. Bog'chada tarbiyaviy ishlar ko'proq mashg'ulotlar jarayonida amalga oshiriladi.

Maktabgacha ta'limning katta guruhida mashg'ulotlar o'tkazish jarayonida va kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga ta'lim berish bilan bir qatorda, ularning sinfdan va maktabdan tashqari faoliyatini tashkil qilish barkamol insonni tarbiyalashdagi madaniy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshiradi.

Bolalarda axloqiy fazilatlarni shakllantirish jarayonida qoʻllaniladigan metodlar (tarbiyaviy tadbirlarning maqsadi, mazmuni va uning bola xarakteriga mos boʻlishi) tarbiyaviy ishlarning taʼlimiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi yoʻnalishini yaxlit amalga oshirishdan iborat.

Bolalarda materiallarning rang-barangligi, qiziqarli, hayotiy boʻlishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bolalarda axloqiy fazilatlarni tarbiyalashda unga rahbarlik qilishning mazmuni, shakli va usullarining birligini taʼminlash, uning natijasini hisobga olish uslubiyati taʼlim-tarbiyaning birligini yaxlit amalga oshirishga bogʻliq.

Maktab yoshidagi bolalarda axloqiy sifatlarni shakllantirishda metod tanlashda quyidagilarga eʼtibor berish lozim:

1. Bolada shakllantirilishi lozim boʻlgan u yoki bu fazilatning mazmuniga;
2. Yoshi, ruhiyati, aql-zakovati, maʼnaviy dunyosi va faoliyatiga taʼsir etishga koʻmaklashuvchi boʻlishga;
3. Yashaydigan hudud sharoitini hisobga olish va moslashtirishga;
4. Tarbiyaviy taʼsir etuvchi usul, metodlar kishilik jamiyatining tarixiy taraqqiyotida tarbiya vositasi hisoblangan xalq ogʻzaki ijodiy namunalari, maqol, naql, matal, ertak, hikmat, rivoyat, anʼana, teatr, amaliy sanʼatdan foydalanishga.

Ajdodlarimiz madaniy merosimiz — pandnomalar, bitiklar, yozma yodgorliklar, xalq kitoblari, urf-odat, bayramlardan tarbiya usullarini amalga oshirishda foydalanishgan. Bu metodlar quyidagilar:

- har bir ishda kattalarning shaxsiy namunasi;
- pand-nasihat qilish, suhbat oʻtkazish;
- oʻyin va mashq;
- ragʻbatlantirish (tabassum, «barakallo» deyish va boshqalar);
- oʻrgatish va tushuntirish;
- jazolash.

Yuqoridagi tarbiya metodlari xalq orasida kundalik hayotda qoʻllanilib, u yo ijobiy, yo salbiy taʼsirga egadir. Bolalarni axloqiy ruhda tarbiyalashda yuqoridagi metodlardan kompleks shaklda foydalanish hayot taqozosidir.

Tarbiya metodlaridan bog'cha va maktabda o'tkaziladigan turli ish shakllarida foydalaniladi (axloqiy mavzudagi suhbatlar, o'yin, ertalik bayramlari, munozara, o'tkir zehnlilar mushoirasi, bayram, marosimlar).

5.2. Mavsumiy ertaliklarni tashkil etishda tarbiyachi mahorati

Ertaliklar maxsus maqsadga qaratilgan tadbir bo'lib, o'qituvchining tarbiyaviy rejasi asosida tashkil etiladi. Ertalikning tuzilishidagi asosiy bosqichlar:

Mavzu: mavzudan ko'zlangan maqsad — tarbiyaviy, rivojlantiruvchi ertalikni olib borishda tanlangan kompleks metodlar (tushuntirish, o'yin, mashq)ni qo'llash.

Ertalikning jihozi: ko'rgazma, rasm.

Ertalikning borishi uch qismdan iborat:

1. Kirish.
2. O'quvchilarning bilim saviyasi va tarbiyasiga ta'sir ko'rsatish.
3. Ertalik yakuni: ertalik natijasini aniqlovchi ish faoliyati (savol-javob, o'quvchining mavzu mazmunidagi munosabati, sinf hayotidagi ruhiy o'zgarishlar).

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar uchun o'tkaziladigan suhbatlar mazmuniga ko'ra, 10—15, 20—25 daqiqani qamrab olishi lozim.

Ertaliklarni yuqori saviyada tashkil qilishda o'qituvchi quyidagi madaniyat qirralariga ega bo'lishi kerak:

1. Ruhiyat madaniyati — bolalarning ma'naviy ehtiyojlariga to'g'ri ta'sir ko'rsatish.
2. Siyosiy madaniyat — davr talabiga mos iqtisodiy, ijtimoiy bilimga ega bo'lish.
3. Ma'naviy madaniyat — yaxshi o'quvchilarning ijodiy, ma'naviy, badiiy faoliyatini tashkil qilish.
4. Mahorat madaniyati — har bir tadbirni zo'r quvonch va qalbdan tashkil qilishdan iborat.

Ertaliklarni sinfda, bog'chada, mahallalarda o'quvchi va otalar bilan hamkorlikda o'tkazish mumkin.

Axloqiy mavzudagi ertaliklardan namunalar keltiramiz.

*Ertalik mavzusi: «Mustaqillik va ezgulik monumenti»
surati ustida suhbat*

Maqsad: bolalarda ona yurtga muhabbat, vatanparvarlik tuygʻusini shakllantirish. Mamlakatimizning poytaxti — Toshkent shahriga barchaning mehr-muhabbatini uygʻotish. Istiqlol yillarida Mustaqillik maydonidagi oʻzgarishlar haqida soʻzlash. «Baxtiyor ona» haykali haqida soʻzlab berish bilan uning oʻziga xos maʼnosini bolalarga tushuntira olish.

Kerakli jihozlar: surat, videolavha.

Suhbatning borishi:

Oʻqituvchi: Bolajonlar, hozir oʻlkamizda qanday fasl?

Oʻquvchi: Bahor fasli.

Oʻqituvchi: Biz qayerda yashaymiz?

Oʻquvchi: Mustaqil Oʻzbekistonda.

Oʻqituvchi: Oʻzbekistonni kim boshqaradi?

Oʻquvchi: birinchi Prezidentimiz Islom Abdugʻaniyevich Karimov.

Oʻqituvchi: Bolajonlar, madhiyani kim yozgan?

Oʻquvchi: A. Oripov sheʼri, M. Burhonov musiqasi. (Bolalar madhiyani ijro etadilar.)

Oʻqituvchi: Yaxshi, bolalar, madhiyamizni ijro etayotganingizda sizlarning koʻnglingizdan nimalar kechadi?

Madhiyamizni ijro etgan bolalar ichki kechinmalarini soʻzlab beradilar.

Oʻqituvchi: Oʻzbekiston nurli boʻston,
Noming seni tilda doston,
Jahon ichra yagonasan
Xalqing ulugʻ, mardonasan.

Oʻqituvchi: Vatan degani nima oʻzi?

1-bola: Vatan — bu mening onam.

2-bola: Vatan — bu mening uyim.

3-bola: Vatan — bu mening mahallam.

4-bola: Vatan — bu mening bogʻcham.

5-bola: Vatan — bu mening shahrim.

Oʻqituvchi suhbatni davom ettiradi:

Bolalar, istiqlol yillarida poytaxtimizdagi Mustaqillik maydoni betakror qiyofa kasb etdi. Bu maydonda O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A. Karimovning tashabbusi bilan misli ko'ril-magan bunyodkorlik va obodonlashtirish ishlari amalga oshirilgan. Davlatimiz rahbari Mustaqillik maydoni — aziz mamlakatimizning muqaddas timsoli ekanligini ko'p bor ta'kidlaganlar. Toshkent shahridagi Mustaqillik maydoni — iftixor maydoni. O'zbek xalqining mushtarak orzu-umidlari, ezgu istaklari va milliy bunyodkorlik amallarining ramziy timsollarini namoyon etgan maskan bu. Undagi har bir me'moriy namunalar o'ziga xos ma'noni bildiradi.

Bugun biz siz bilan mustaqillik maydonidagi «Mustaqillik va ezgulik monumenti» surati haqida suhbatlashamiz. Monumentdagi «Baxtiyor ona» haykaliga diqqat bilan qarang. Bu aziz go'shadagi baxtiyor ona siymosi ham xalqimizning onalarimizga bo'lgan mehr-u muhabbati, bolajon xalq ekanligimizning ramziy ifodasidir. Onaning munis chehrasi, o'zbekona libosi, ma'noli nigohi. Suratga diqqat bilan qarang. Bolasini sevinch nigohi bilan quchib turgan ona unga dunyodagi yaxshi niyatlarni tilaydi. Yurtga, Yurtboshimizga sodiq, ota-onaga mehribon va do'stga qadrdon bo'lib ulg'ayishini tilayotganini kuzatamiz. Bolalar, ona haykaliga qarab onangizni esladingizmi?

Onalarimiz bizga mehribon, onalar mehrini hech qanday dori-darmon bosa olmaydi. Ona uchun farzand aziz, farzanddan shirini yo'q.

Onalarni qanchalik ulug'lasak, biz oilamizni, Vatanimizni e'zozlagan bo'lamiz. Vatanni onaga qiyoslab ona Vatan deymiz. Dunyoda onadek buyuk zot bormikan?

Aqlli, dono farzand bo'laman degan bola ota-onasini hurmat qilishi kerak. Chunki farzand ota-onalar orzusi, quvonchi, baxti. Har bir ota-ona o'z farzandiga sog'liq tilaydi, uning baxtli bo'lishini orzu qiladi. Xo'sh, biz onalarimizni qanday qadrlaymiz? (Onalarimizga salom berishni kanda qilmaslik, barcha so'zlarini qunt bilan tinglash, ularni hurmat bilan o'rnidan turib qarshi olish, kuzatish, qilayotgan ishlariga ko'maklashish, ularni mutlaqo ranjitmaslik, ularga doimo rahmat keltirish.) Suratga diqqat bilan qarang, sizningcha, ona o'z bolasiga qanday tilaklarni ayt-yapti? (O'qituvchi bolalar bilan surat asosida suhbatlashib, ularning fikrini umumlashtiradi.)

O'qituvchi:

Maydon maftun etdi ko'plarni g'oyat,
Bu joyda aytili qancha rivoyat.
Bir kun ona-bola kirib keldi-yu,
Maydon egasini topdi nihoyat.

(A. Oripov)

O'qituvchi: Kelinglar, endi qolganini sayrda davom ettiramiz.

* * *

Ertalik mavzusi: «Mehmondo'stlik»
(Toshkent shahridagi 4-umumiy o'rta ta'lim
maktabi ish tajribasidan)

Maqsad: o'quvchilarda mehmon kutish odobi haqida bilim, malaka
hosil qilish va sehrli so'zlar ma'nosini tushuntirish. Tadbiri o'tkazish
jarayonida bolalarda mavjud bo'lgan ahillik, do'stlik, mehribonlik,
xushmuomalalik tushunchalarini rivojlantirish.

Qo'llaniladigan usullar: jonli so'z, o'rgatish, tushuntirish,
pand-nasihat kabi bo'lishi mumkin.

Tayyorgarlik va jihozlash: suhbatni uyushtirishdan oldin
quyidagi tayyorgarlik ishlari ko'riladi: ikki-uch o'quvchiga mehmon
va mehmondo'stlik haqidagi she'r, maqol va hikoyalarni o'qib,
uni o'rganish vazifasi beriladi.

Suhbatning rejasi tuzilib, suhbat o'tkaziladigan joy: mahalla yoki
klub belgilanadi. Tadbir o'tkaziladigan joy:

Yo'qcha guruch osh bo'lur,
Mehmon ko'ngli shod bo'lur.

* * *

Mehmon kelar eshikdan,
Rizqi kelar teshikdan.

* * *

Mehmon otangdek ulug'.

* * *

Mehmonga osh qo'y,
Ikki qo'lini bo'sh qo'y,

kabi hikmatli soʻzlar bilan chiroyli qilib bezatiladi. Bino eshigiga «Xush kelibsiz, aziz mehmonlar!» shiori ham yozib qoʻyilgan. Bir necha oʻquvchilar mehmonlarni ochiq chehra bilan kutib olishadi.

Suhbatni kirish soʻzi bilan Ziroat opa ochadi. «Hurmatli bolalar va aziz ota-onalar, dedi Ziroat opa mehmonlarga qarata, mehmondoʻstlik oʻzbek xalqiga xos boʻlgan fazilatlaridan biridir. Oʻzbek xalqi qadim-qadimdan uyiga kelgan qon-qarindosh, tanish-bilish va oʻrtoq-doʻstlarini ochiq chehra bilan kutib, ularning koʻnglini xushnud qilishgan. Shu anʼanalarni bizning ota-bobolarimiz davom ettirishadi. Mana bugun biz ham ana shu anʼanaga amal qilib, bu yerga toʻplandik. Biz mezbon boʻlib, mehmonlari-mizga jon-u dilimiz bilan izzat-hurmatda boʻlamiz».

Soʻngra soʻzini 2-«b» sinf oʻqituvchisi Xolisxon opaga beradi. Xolisxon opa yigʻilganlarga mehmon va uning kutib olinishi haqida quyidagilarni gapirib beradi:

«Xalqimiz «Mehmon oldida mushugingni ham pisht dema» naqliga amal qilib kelgan. Mehmonni «Xush kelibsiz», «bosh ustiga» degan soʻzlar bilan kutib olish lozimdir. Uyingizga kelgan mehmonni ochiq chehra, xush tabassum bilan kutib olish har bir oila aʼzosining muqaddas burchidir.

Bu ish barcha oila aʼzolarining ahillikdagi mehnati tufayli bajariladi. Agar oilaning hamma aʼzolari bir-biriga oʻzaro yordam berib, ahillik bilan mehmon kutishsa, u holda hamma ish joyida boʻladi. Mehmon mezbondan xursand boʻlib, uyiga qaytadi».

Shundan soʻng Ziroat opa: «Qani, kim mehmondoʻstlik haqidagi sheʼrlardan aytib beradi?» deb oʻquvchilarga murojaat qiladi.

Bir necha oʻquvchi yoddan sheʼrlar oʻqib beradilar:

Chiroyli konfetlarga,
Toʻlib ketdi dasturxon.
Yana ancha mehmonlar,
Kelishardi biz tomon.
Dasturxonga gul yasab,
Qoʻydik turli qogʻozdan.
Choy qaynatib barchaga,
Quyib berdik oz-ozdan...

Yana bir necha she'rlar o'qilgandan keyin o'qituvchi so'zni mehmonlarga beradi. Mehmonlardan shu mahallada yashovchi qahramon ona Mashhuraxon Ro'ziyeva quyidagilarni gapirib berdi: «Aziz bolalarim, mehmon bizning eng hurmatli odamimiz hisoblanadi, agar biznikiga mehmon kelsa, butun oila a'zolarimiz uning xizmatiga tayyor turamiz. Men ovqatga urinsam, nabiram Ozoda sabzi-piyoz to'g'raydi, ikkinchi nabiram Homid go'sht bo'laklaydi, uchinchisi Hosil esa suv keltirib, o'choqqa olov yoqib beradi. Shunday qilib, mehmon uchun atalgan palovimiz tez tayyor bo'ladi. Chunki biz hammamiz ahillik bilan bir-birimizga yordam berib ishlaymiz-da! Hurmatli bolalar, agar sizlar ham uyingizga mehmon kelganda ota-onalaringizga ahil bo'lib yordam bersangiz, u holda mehmonlaringizni yaxshi kutib olgan, ko'nglini xushnud qilgan bo'lasiz».

Shundan so'ng o'qituvchi: «Qani, kim uyiga mehmon kelganda qanday xizmat qilishi haqida gapirib beradi?» deb o'quvchilarga savol bilan murojaat qiladi. Bu savolga bir necha o'quvchi javob beradi. Quyida ba'zi o'quvchilarning javobidan namunalar keltiramiz:

«Bizning uyimizga mehmon kelsa, bayram bo'lib ketadi. Biz juda xursand bo'lamiz. Men mehmonni intizor qilib qo'ymaslik uchun oyimga yordam beraman va ukalarimga qarayman».

«Mehmon kelganda men darrov qo'liga suv quyib, oyoq kiyimlarini to'g'rilab, changlarini artib qo'yaman».

«Bizning qo'shnimiznikiga mehmon kelsa, bolalari ko'chaga o'ynagani chiqib ketishadi. Oyisi yolg'iz o'zlari hamma ishni qiynalib bajaradilar. Ularning uyida mehmon uchun taomlar ham tez tayyor bo'lmaydi».

So'ngra o'qituvchi o'quvchilarning javoblarini umumlash-tiradi: «Mehmon kutish juda yaxshi odat. Mehmon kelganda odam juda xursand bo'ladi. Mehmonning ko'ngli juda nozik, shuning uchun mehmonni ochiq chehra bilan kutib olmoq lozim. Hozir Vali aytganidek, uyga mehmon kelsa-yu, bolalar hamma ishni tashlab, ko'chaga o'ynash uchun chiqib ketsa yaxshi bo'ladimi? Yo'q, albatta.

Shuning uchun uyimizga mehmon kelganda, biz oyimiz, dadamiz va ukalarimiz bilan birgalashib, xizmat qilsak, tahsinlarga sazovor bo'lamiz». Suhbat oxirida o'qituvchi: «Bolalar, qani kim

ahil jamoa mehnati haqida maqol va she'rlardan aytib beradi?» deb o'quvchilarga murojaat qiladi. O'quvchilar biroz o'ylanib olishgach, javob berishadi.

Quyida ana shunday javoblardan namunalar keltiramiz.

- Kuch — birlikda.
- Yakka otning changi chiqmas,
Changi chiqsa ham dong'i chiqmas.
- Parokanda lashkar ishga yaramas,
Yuzta ahil lashkar 100 mingtaga bas.
- Ahil bo'lsa, olov ichra ham inson,
Ahil kishilarga olov ham oson.

Yuqoridagi kabi mahalla bolalari va ota-onalar birgalikda Quddus Muhammadiyning «Bir mayizni qirq bo'lib yeganlar» she'ri asosida ham axloqiy suhbat o'tkazishlari mumkin.

Suhbatning asosiy maqsadi: o'quvchilarda ahillik, do'stlik va hamjihatlikni tarbiyalash. Quyida ana shu mavzudagi suhbatni o'tkazish metodikasini bayon etamiz.

Suhbat mazmunini bolalar ongiga yetkazish uchun quyidagilarga e'tibor berish lozim:

1. «Bir mayizni qirq bo'lib yeganlar» maqolining kelib chiqish tarixini tushuntirish. Bunda o'qituvchi quyidagi misralarni o'qib berib, uning mazmunini so'zlab berishi mumkin.

O'qituvchi: Bir mayizni qirq bo'lib,
Yeng deyishgan bobolar.
Bobolarimiz so'ziga
Qiziqishar bolalar.
Qirq og'ayni ham bo'ldik,
Qirq tan-u jon bo'ldik.
Bir mayizni qirqqa bo'ldik,
Mayiz qirqqa bo'lingach,
Ko'zga, qo'lga ilinmas
Bobolar qanday bo'lgan
Og'zida ham bilinmas
Bobolar qanday degan.
Buni o'ylab topaylik
Maqol mag'zini chaqaylik.

O'quvchilarga maqolning mag'zi va asl mohiyatini tushuntirish uchun keltirilgan she'rlar davomini o'quvchilarga o'qitib va mazmunini so'zlatib, uni o'quvchilar hayoti bilan bog'lash kerak. So'ngra o'qituvchi bir mayizni qirqqa bo'lish maqol ekanligini, bu maqolning ma'nosi bir jon-u bir tan bo'lib, og'ayni, inoq do'st bo'lish, bir-birini qo'llashdan iborat ekanligini tushuntirmog'i lozim. O'qituvchi o'z fikrini quyidagi she'riy misra bilan mustahkamlashi mumkin:

Tolibni so'zi a'lo,
Bir mayizni qirqqa bo'lish
Bu emas mayiz bo'lish,
Bu butunlay boshqa ish.
Mayiz teng qirqqa bo'lish
Odam fe'lini keng qilish,
Bu katta yo'l-yo'riq ish
Hamma bir teng do'st bo'lish.
Bekam-u beko'st bo'lish
Og'ayni, o'rtoq bo'lish
Bir-biriga inoq bo'lish
Bir-birini qo'llash
Bir-biriga yordam berish.
Bir kishi mingni demoq
Ming kishi birni demoq
Hamma jon-u tan bo'lmoq,
Olam bir Vatan bo'lmoq.

O'qituvchi yuqoridagi she'rni o'qib bergach, o'quvchilarga maqolning asl mazmuni:

Bobolarning orzusi
Bir mayizni qirq bo'lish
Qirqilmas o'rtoq bo'lish,

ekanini alohida ta'kidlashi va o'quvchilar o'rtasida ham mustahkam hamkorlik, ahillik bo'lishi lozimligini uqtirmog'i maqsadga muvofiqdir. Shundan so'ng o'qituvchi suhbatni mustahkamlash va bolalarga ahillik, hamjihatlik bilan bajarilgan mehnat haqidagi tasavvurini shakllantirish maqsadida quyidagi savollarni berishi o'rinlidir:

1. O'qilgan she'r orqali bolalar nima haqida fikr yurgizishdi?
2. O'tmishda ota-bobolarimiz qo'llab kelgan maqollar xususida qaysi o'quvchi to'g'ri fikr yuritdi?
3. Bobolarimiz qanday yashaganlar, ular bizlarga qanday bo'lishni nasihat qilganlar?
4. O'rtoq-do'st ahil bo'lishini qanday tushunasiz?

Bolalarda hamjihatlik hislarini shakllantirishga katta hissa qo'shuvchi yuqoridagi suhbatlar maxsus tayyorgarlik ko'rish orqali o'tkazilgandagina yaxshi natija beradi, tadbir katta ahamiyatga ega bo'ladi. O'zbek xalqining o'tmishi va o'z ozodligi uchun kurashgan shaxslarning hayotiga doir uyushtiriladigan axloqiy suhbatlar ham o'quvchilarda juda katta taassurot qoldiradi.

Mavsumiy ertaliklar tabiatning insonga in'om etgan yil fasllaridagi rasm-rusum, marosim va bayramlarga bag'ishlanadi. «Hosil bayrami», «Sumbula sayli», «Choy momo marosimi», «Navro'zi olam» kabilarga bag'ishlangan ertaliklar bolalarda moddiy va ma'naviy hayot uyg'unligini ta'minlaydi.

5.3. O'quvchilar barkamolligini tarbiyalashda ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishdagi tadbirlar ahamiyati

O'quvchilar barkamolligini tarbiyalashda ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishdagi tadbirlarning roli beqiyos. Ushbu tadbirlarning quyidagi yo'nalishlarda o'tkazilishi maqsadga muvofiq:

I-yo'nalish. I.A. Karimov o'zining «Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch» asarida zaminimizda yashab o'tgan buyuk allomalarimiz, mutafakkir bobolarimizning ibratli hayoti va faoliyati, bemiyl ilmiy-ijodiy kashfiyotlari bugun ham jahon ahlini hayratga solayotganini g'urur bilan ta'kidlab¹, jumladan,

- 1994-yilni — Ulug'bek yili;
- 1996-yilni — Amir Temur yili;
- 1997-yilni — Inson manfaatlari yili;
- 1998-yilni — Oila yili;
- 1999-yilni — Ayollar yili;
- 2000-yilni — Sog'lom avlod yili;

¹I.A. Karimov. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. T., «Ma'naviyat», 2008, 41-bet.

- 2001-yilni — Onalar va bolalar yili;
- 2002-yilni — Qariyalarni qadrlash yili;
- 2003-yilni — Obod mahalla yili;
- 2004-yilni — Mehr va muruvvat yili;
- 2005-yilni — Sihat-salomatlik yili deb e'lon qildi.

Tarbiyaviy tadbirlar mavzularini tanlashda yuqoridagi sanalar uchun yaratilgan dasturlardan foydalanish zarur.

2-yo'nalish. Qadriyatlarimizni ulug'lash, milliy bayram va marosimlarni tashkil etish metodikasi.

Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil qilish o'quvchilar ongiga, qalbiga quyidagi ma'naviy-madaniy g'oyalarni singdirishda muhimdir:

- Xalqning maqsad va muddaolarini ifodalaydigan, tarix sinovlaridan o'tishda xalqning ruhini ko'tarib, ularga tayanch va suyanchiq bo'ladigan avlod bo'lish.

- Jamiyatimiz va davlatimizda bo'ladigan ko'plab hayotiy muammolarga duch kelganda ularning samarali yechimini topish qobiliyati shakllangan bo'lishi.

- Ma'naviy qadriyatlarimizni avaylash, ilm-fan taraqqiyoti yutuqlaridan unumli foydalanishda tashabbuskor bo'lish.

- O'zligimizni chuqurroq anglash.

- Zamonaviy axborot texnologiyalari va kompyuter tarmoqlaridan unumli foydalanish kabi bilimlarga egalik qilishda xalqimizning boy milliy qadriyatlari ijobiy ahamiyat kasb etadi.

3-yo'nalish. Umumxalq bayramlarini nishonlash va ularning tarbiyaviy ahamiyati.

1-sentabr — Mustaqillik kuni.

2-sentabr — Bilimlar kuni.

1-oktabr — O'qituvchi va murabbiylar kuni.

21-oktabr — O'zbek tiliga davlat tili maqomi berilgan kun.

8-dekabr — O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilingan kun.

14-yanvar — Vatan himoyachilari kuni.

8-mart — Xalqaro xotin-qizlar kuni.

21-mart — Navro'z bayrami.

9-may — Xotira va qadrlash kuni.

1-iyun — Bolalarni himoya qilish kuni.

Yuqoridagi tadbirlarni tashkil qilish metodikasi:

1. Sinf o'quvchilari saviyasi va tarbiyalanganligi darajasini hisobga olish.

2. Bolalarning yosh xususiyatlariga moslashtirish.

3. Tadbirlarni zamonaviy talablar bilan boyitish, moddiy va ma'naviy bilimlarni uyg'unlashtirish.

4. O'qituvchining kasbiy mahorati.

1-sentabr — «Mustaqillik kuni» bayramini o'tkazishda quyidagi bilim va tushunchalarni bolalarda shakllantirish muhim:

1. Mustaqillik yuksak ne'mat ekanligi, O'zbekiston istiqbol va istiqboliga munosib bo'lish.

2. Xalqimizning boy ma'naviy merosi va ajdodlarimizning merosini o'rganish, o'zligini anglashga shart-sharoit yaratish.

3. Mustaqillik tufayli farovon va tinch hayot kechirayotganimizni misollarda ko'rsatish.

4. Mustaqillik ne'matlaridan g'ururlanish tuyg'usi bilan yashash kabi g'oyalarni o'quvchilarga singdirish bayramni tashkil etishning bosh maqsadidir.

*21-mart — «Navro'z» bayramiga bag'ishlab
o'tkazilgan tadbirdan namuna*

Maqsad: o'quvchilarning qadriyatlarimiz to'g'risidagi bilimlarini mustahkamlash, ularga Navro'z bayramining xalqimiz hayotida tutgan o'rnini tushuntirish: tevarak-atrof, bahor o'simliklari va gullari haqidagi tasavvurlarni shakllantirish. Navro'z taomlariga ishlatiladigan ko'katlar bilan tanishtirish. Go'zallik va nafosatga mehrini orttirish.

Kerakli jihozlar: ko'k somsa, ko'k chuchvara, ko'k manti uchun ishlatiladigan ko'katlar, kuy-qo'shiqlar qo'yish uchun magnitofon.

Tadbirga tayyorgarlik: bolalar bilan birgalikda daladan ko'katlar terib kelish, bog'cha hovlisida joy hozirlab, dasturxon yozish, uning atrofiga bolalarni o'tkazish, ko'katlar to'g'risidagi ma'lumotlarni, bayram haqidagi she'riy parchalarni yodlash.

Tadbirning borishi:

Sinf rahbari: Bolalar, biz siz bilan avvalgi mashg'ulotlarda qadriyatlar to'g'risida suhbatlashgan edik. Qani, kim aytadi: «qadriyat» deb nimaga aytiladi?

O'quvchilar javobi: ...

O'qituvchi: Bugun xalqimiz qanday bayramni nishonlayapti?

O'quvchilar javobi: ...

O'qituvchi: To'g'ri, 21-mart — Navro'z kunida xalqimiz yangi yil bayramini nishonlagan. Shu kundan boshlab tabiat jonlana boshlagan. Shu kuni odamlar uy-joylarini tozalab, ko'kat va gullar bilan bezagan, ota-onalarni, yaqin kishilarni borib ko'rishgan. O'tgan yaqinlarining qabrlarini ziyorat qilishgan.

Bayramlarda bahor va uning ne'matlarini madh etib kuylangan.

Qani, kim Navro'z haqida she'r aytib beradi?

1-bola: Bog'lar daryolarniki
Tog'lar lolalarniki
Kim nima desa desin
Bayram bolalarniki
Bayram bolalarniki.

2-bola: Bog' bahorsiz qolmasin
To'kmasin tog' lolasin
O'zbekiston bag'rida
Navro'zlar omon bo'lsin,
Navro'zlar omon bo'lsin.

(Shukur Qurbon)

O'qituvchi: Navro'z bayrami qaysi jihatlari bilan sizga yoqadi?

O'quvchi javobi: ...

O'qituvchi: Bugun taomlarning ba'zi birlarini qanday tayyorlashni sizga ko'rsatish bilan birga, ularga ishlatish uchun terib kelingan ko'katlarimiz to'g'risida gaplashib olamiz. Qani, oldimizda turgan ko'katlar qanday nomlanishi va qandayligini kim aytadi?

1-o'quvchi (otquloqni qo'liga olib): Otquloq.

O'qituvchi: Xo'sh, u qanday ko'kat ekan?

2-o'quvchi: Barglari otning quloqlariga o'xsharkan.

O'qituvchi: To'g'ri, bundan tashqari uchburchak, tuxumsimon. Keng poya bog'larida ketma-ket joylashgan. Gullari mayda, to'pgulli. Otquloq qayerda o'sishini kim aytadi?

3-o'quvchi: Nam yerlarda.

O'qituvchi: To'g'ri, nam yerlarda, o'tloqlarda, tog' yonbag'irlarida o'sadi. Bundan tashqari, u tabobatda ichak kasalligi va ichdan qon ketishini to'xtatishda qo'llaniladi. Unda *K*, *C*, *B* va boshqa darmondorilar bo'lgani uchun ovqatga solinadi. Yana qanday ko'katlar terib keldik, qani kim aytadi?

3-o'quvchi: Mana bu ko'katning nomi chumchuqko'z. Ko'kat gullari chumchuqning ko'ziga o'xshar ekan. Barglarning ba'zilar tekis, chetlari sal o'yilgan. Gullari qiyshiq.

O'qituvchi: Bo'yi, balandligi qancha ekan?

O'quvchi: Bo'yi bir qarich keladi.

O'qituvchi: To'g'ri, 10 sm. Sizning qarichingizda bir qarich.

4-o'quvchi: Mana bu jag'-jag'.

O'qituvchi: Ba'zi viloyatlarda ochambiti deb ham ataladi.

5-o'quvchi: Barglari to'p-to'p. Bir xillari mayda, poyasi ketmaket joylashgan. Yo'l yoqalarida, bog'larda, ekinzorlarda o'sadi.

O'qituvchi: Yaxshi, bundan tashqari, gullari oq, mayda, shingilga to'plangan bo'ladi. Tarkibida *C*, *K* darmondorilari bor, tabobatda qo'llaniladi. Keyingi ko'katning nomi nima ekan, kim aytadi?

5-o'quvchi: Ismaloq, barglari naysimon, qirqilgan bo'larkan. Tabobatda foydali ekan.

O'qituvchi: Ular yovvoyi holda ekinzolar va o'tloqlarda uchraydi. Ismaloqning ba'zi turlari sabzavot sifatida ham yetishtiriladi. Ulardan bahorda somsa va boshqa taomlar pishiriladi.

O'qituvchi: Yana qaysi ko'kat qoldi, bolalar?

6-o'quvchi: Yalpiz, barglari cho'ziq, tukli, nam yerlarda, ariq bo'ylarida o'sadi, juda xushbo'y.

O'qituvchi: To'g'ri, yalpiz gullari bandli, binafsharang bo'ladi. Tabobatda ishlatiladi. Ana endi ko'katlarni tozalab maydalaymiz, yog' qo'shib sizlarga ko'k somsa, manti, ko'k chuchvara pishiramiz.

(Davraga Dehqonbobo kirib keladi.)

Dehqonbobo: Assalomu alaykum!

O'qituvchi: Vaalaykum assalom. Keling, keling Dehqonbobo. Bolalar Dehqonbobo bilan salomlashishadi.

Dehqonbobo: Nevaram Bahoroydan sumalak pishirish uchun bug'doy berib yuborgan edim.

O'qituvchi: Rahmat, bobojon, ana o'sha bug'doydan qozonga sumalak solib qo'ydik, pishyapti.

Dehqonbobo: Qadrli bolajonlar, sizning bugungi bayramingizdan xabarim bor. Bolajonlarning yig'ini qanday o'tarkan, deb tabiatni, tevarak-atrofni kuzatdim. Qarasam, qora qarg'a qolgan qorlar ustida o'ynamadi, otxonada turgan ot xirillamadi, demak, havo aynimas ekan, deb kelaverdim.

O'qituvchi: Dehqonbobo! Bizga sizning kuzatishlaringiz juda yoqdi. Siz ob-havoni yana qanday kuzatasiz? Bizga ham o'rgating. Chunki biz uni faqat radio, televideniye yoki gazetalardagi ob-havo ma'lumotidan bilib olamiz.

Dehqonbobo: Juda yaxshi, bo'lmasa, eshitinglar, agar qumursqa va chivin qanotlanib, havoda o'ynashsa, o'rgimchak to'r to'qisa, qisqichbaqa quruqqa chiqsa, qurbaqa qattiq qurillasa, qaldirg'ochlar cho'milishsa, ilon isinsa, turna sayrab, qarg'a past uchsa, mushuk eshikni timdalasa, bilingki, yomg'ir yog'adi.

Ot tepinib, sigirlar sutini tortsa, bug'doy o'rilganda, poyaning ko'ki o'roqqa yuqsa, o'rimdan keyin ang'izdan suv chiqsa, tutunlar havoga ko'tarilmasa ham yomg'ir yog'adi.

Yana yomg'ir yog'ishini ko'rsatadigan alomatlar bor. Suv ko'piklanib oqadi. Shudring tushmaydi, shabada kun chiqish tomondan esadi, falakda yulduzlar kichkina ko'rinadi, osmondagi kamalakning har ikki uchi suvga tushadi, kun juda qattiq qiziydi.

O'quvchilar: Dehqonbobo, qachon kun sovishini aytib bering.

Dehqonbobo: Mayli, bolalarim, eshitinglar bo'lmasa. Chuvalchanglar yerga kirishsa, qaldirg'ochlar balandlab uchsa, boy-o'g'lilar sayrasa, o'rdaklar cho'milishsa, g'ozlar boshini yashirib, tumshug'ini taqillatsa va bir oyog'ini qanotining ostiga tiqsa, bilingki, sovuq tushadi. Bundan tashqari, it qorga ag'anasa, sigir orqa oyog'ini taqillatsa, ertalab quyosh yuzini tuman qoplasa ham sovuq tushishini anglatadi.

O'qituvchi: Dehqonbobo, siz bu gaplarning hammasini tabiatni kuzatib o'rganganmisiz?

Dehqonbobo: Yo'q, albatta, bobolarimizdan eshitganman, ularga qarab, ekin-tiknlarni rejalashtirganmiz.

O'qituvchi va bolalar Dehqonboboga minnatdorchilik bildirishadi.

O'qituvchi: Endi, Dehqonbobo, yo'l bosib kelgansiz, damingizni oling, bolalarimiz sizga she'rlar o'qib berishadi.

1-o'quvchi: Osmon tiniq ko'k shoxi,
Oq bulut kezar gohi,
Gullarga ko'miladi
Qandak o'rikning shoxi.
Bog'bon chiqar bog'iga,
Cho'pon ketar tog'iga,
Bolarilar g'uwillab
Qo'nar gul yaprog'iga.
Qushlar uchib keladi,
Shamol g'ir-g'ir yeladi,
Quyosh gullar yuzini
Shu'lalarga beladi.
Suvlar shildirab oqar
Qo'shig'i dilga yoqar.

(Uyg'un)

2-o'quvchi: Yomg'ir, yomg'ir, yog'aver
Yog'ib bo'lg'in ming chelak,
Yomg'ir, yomg'ir, yog'aver
Dalalarga sen kerak.
Yomg'ir, yomg'ir, yog' chaqqon,
Bizlarga ham sen kerak,
Yog'ib o'tsang sen qachon
Ko'rinar naykamalak.

(Aziz Abdurazzoq)

O'qituvchi sumalak to'g'risidagi rivoyatni so'zlab beradi. Bu orada sumalak suzilib, dasturxonga tortiladi. Dehqonbobo, o'qituvchi va o'quvchilar ularni birga baham ko'rishadi.

O'qituvchi ko'kat terishda, ularni aniqlashda, chuchvara, somsa va manti tugishda o'rnak ko'rsatgan o'quvchilarni rag'batlantirib, ularga sovg'alar ulashadi. Sho'x musiqa yangraydi. Hamma raqsga tushadi va tadbir yakunlanadi.

5.4. O'quvchilar bilan musobaqa-o'yin tarzida uyushtiriladigan tadbirlar

O'quvchilar bilan musobaqa-o'yinlar tarzida uyushtiriladigan tadbirlar. Rivoyat qilishlaricha, qadim zamonda Qoqbosh-So'qqabosh ismli odam bo'lgan. Uning farzandlari bo'lmaganligi, yolg'iz o'zi yashagani uchun unga odamlar shunday ism qo'yishgan.

Lekin u hamisha quvnoq, ochiq chehrali, odamshavanda bo'lib, ayniqsa, bolalarni jon-dilidan sevgan. Shuningdek, u savodxon, bilimdon bo'lish bilan birga san'atni, ashulalarni yaxshi qadrlagan va hamqishloqlari orasida eng aqlli, hurmatli kishilardan hisoblangan. Jamoada erkaklar ov bilan, ayollar don-dunlarni yig'ishtirish, chorva mollarini boqish bilan shug'ullanganlar.

O'sha davrda bir qabila bilan ikkinchi qabila o'rtasida musobaqa o'tkazilib, kimdir ovoz beradi-da, tez o'rniga borib o'tiradi. Agar ko'zi bog'langan bola uning kim ekanini topsa, ovoz bergan bola qarshi guruh tomonga o'tadi, topmasa, o'zi qarshi guruh tomonga o'tadi.

O'yinning tarbiyaviy ahamiyati. Bolalarning sezgirligini oshiradi, eshitish qobiliyatini o'stiradi, tez harakat qilishga o'rgatadi. O'yinning bola tarbiyasidagi ahamiyatini tushunish, o'quvchilar jamoasini yaxshi bilish, o'yin jarayonini diqqat bilan kuzatish asosida o'yinlarga rahbarlik qilish tarbiyachilar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Lekin bolalarning o'yinlarini tashkil etish, boshqarish, jazolash va hokazolar hali barcha metodistlar va tarbiyachilarning diqqat markazida turayotgani yo'q.

Quyida bolalar o'yinlarining ta'lim-tarbiyadagi beqiyos ahamiyatini ilg'or ish tajribalari asosida ilmiy jihatdan ishlab chiqish va kengroq yoritish maqsadida o'qituvchi tarbiyachilar uchun tegishli yo'l-yo'riqlar, tavsiyalar bayon etiladi, bu ishning sifati va samaradorligini yaxshilashga bevosita yordam beradi.

O'yin turlari:

1. Xalq o'yinlari.
2. So'z o'yinlari.
3. Ma'naviy o'yinlar.
4. Harakatli o'yinlar.
5. Boshqotirma o'yinlar.
6. «O'ylab top» kabi o'yinlar.

O'zbek xalq o'yinlaridan namunalar

Xalq o'yinlaridan «Qo'zi», «Zag'izg'on», «Chir aylanma», «Kim chaqqon?», «Ro'mol tashlash», «Uchdi-uchdi», «To'qilgan ro'mol», «Topar bo'lsang, topa qol!», «Qoch bolam, qush keldi», «Cho'ponko'l», «Soqqa yoki tosh tashlash», «Bekinmachoq», «Jami», «G'ir-g'ivon», «Chaviri», «Durra», «Chori patak», «Kosagul bo'lay», «Ur to'qmoq», «Oq terakmi, ko'k terak?», «Arqon tushish» kabi o'yinlar ko'proq ommalashgan.

«Arqon tushish»

O'yinning tavsifi. O'ynovchilar doira hosil qilib turgandan keyin qo'lida arqoni bor o'yin boshlovchi o'rtaga chiqib, «O'yin boshladim» deydi. Shundan so'ng arqonning tugilgan joyidan ushlab, aylana bo'ylab aylantiradi. O'ynovchilar sakrab turib, arqonni oyoqlarining tagidan o'tkazib yuboradi.

Kimda-kim arqonni o'tkaza olmay, oyog'ini tekkizib olsa, aybini bo'yniga oladi. Yengilgan hisoblanadi. Ko'pchilikning xohishiga ko'ra, o'rtaga chiqib, hunar ko'rsatadi hamda o'yin boshlovchi bilan o'rin almashtiradi.

«Nimaning pati?»

O'yinga tayyorlanish. O'yin sport zali, maydon yoki maysazorda o'tkazilishi mumkin. O'ynovchilar doira hosil qilib o'tiradilar. O'yin rahbari o'rtada turadi.

O'yinning tavsifi. Rahbar bolalarga ketma-ket «Nimaning pati?» deb savol beraveradi. Bolalar javob qaytarib (o'rdakniki, qarg'aniki, burgutniki), har gal har xil qushning nomini aytadilar. O'yin shu tariqa davom etaveradi. Agar biror bola ilgari aytilgan qushning nomini takrorlasa, rahbarning iltimosini bajaradi (qo'shiq aytadi, o'yinga tushadi, she'r aytib beradi va h.k.). Keyin o'yin yangidan boshlanadi.

O'yinning tarbiyaviy ahamiyati: Bu o'yin bolalarni ziyrak, hozir-javob, idrokli va ko'proq qushlarning nomini bilib olishga o'rgatadi.

«Topar bo'lsang, topa qol!»

O'yinning tavsifi. O'yin ko'pchilik bo'lib o'ynaladi. Bolalar doira hosil qilib turadilar. Topuvchi o'rtada bo'ladi. Bolalar tugmaga o'xshagan biror narsani qo'lma-qo'l orqadan uzatadilar va

ulardan biri o'zida olib qoladi (berkitadi). O'rtadagi bola ularni kuzatib turib, biror boladan gumon qiladi.

«Tugma Valida!» deydi. U to shu so'zni aytguncha, bolalar xor bo'lib:

Topar bo'lsang, topa qol,
Topar bo'lsang, topa qol!
Topolmasang, qola qol! —

deb aytib turadilar. Tugma haligi bolada bo'lsa, ko'rsatishi kerak. Demak, u o'rtaga tushadi, topolmasa, biror vazifani bajarib berishga majbur bo'ladi.

O'yinning tarbiyaviy ahamiyati: Bu o'yin bolalarni kuza-tuvchan, ziyrak bo'lishga o'rgatadi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Barkamol avlodning ma'naviy-ma'rifiy, milliy, axloqiy tarbiyasi istiqboli haqida nimalarni bilasiz?
2. Tarbiyaviy tadbirlar tashkil qilish tamoyil, shakl, usullari va vositalarini izohlab bering.
3. Mavsumiy ertaliklardan namuna keltiring.
4. Bayram sanalari haqida nima bilasiz?
5. Ma'naviy-ma'rifiy, tarbiyaviy tadbirlar metodikasini izohlab bering.
6. O'yin va uni tashkil qilish metodikasiga izoh bering.
7. Axloqiy o'yinlardan misollar keltiring.

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T., «O'zbekiston», 2014.
2. A. Jo'rayev. Tarbiyaviy darslarni o'qitish. T., «O'qituvchi», 1994.
3. O. Hasanboyeva. Odobnoma o'qitish metodikasi. 1—4-sinf. T., 2003.
4. Q. A'zamov va boshq. Ma'naviy va ma'rifiy ish. T., 2005.
5. O. Hasanboyeva. Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish metodikasi. T., 1996, 2005.
6. Z. Jumayev. O'zbek xalq tarixiy rivoyatlari. T., «Fan», 2008.
7. J. Hasanboyev. «Pedagogika» fanidan izohli lug'at. T., «Fan va texnologiyalar», 2009.
8. Milliy-ma'naviy qadriyatlar va komil inson. T., 2011.

MUSTAQIL ISH

«Ona mehri» mavzusida tarbiyaviy tadbir ssenariysini tuzish.

6-bob. OILADA BOLA TARBIYASI

I. Reja.

1. Oilada bolani to'g'ri tarbiyalash shart-sharoitlari.
2. Oilada odob-axloq qoidalari va ota-onaning roli.
3. Bola tarbiyasida milliy an'analardan foydalanish.

II. Mavzuning maqsadi: oila va uning mohiyati, oilaning har tomonlama ravnaqi va jipsligini ta'minlash shart-sharoitlari, oila tarbiyasida milliy iftixor, uning jamiyat negizi ekanligi, oilada bola kamolotini ta'minlash.

III. Mavzuning vazifalari:

1. Bolaning barkamol tarbiyasi borasidagi muammolar va uning yechimi.
2. Oilada ota-ona obro'si va uning turlari, obro'ga erishish mahorati.
3. Farzand tarbiyasida ota-onaning burch va mas'uliyati.

IV. Tayanch iboralar: komillik, kamtarlik, insonparvarlik, insof, vatanparvarlik.

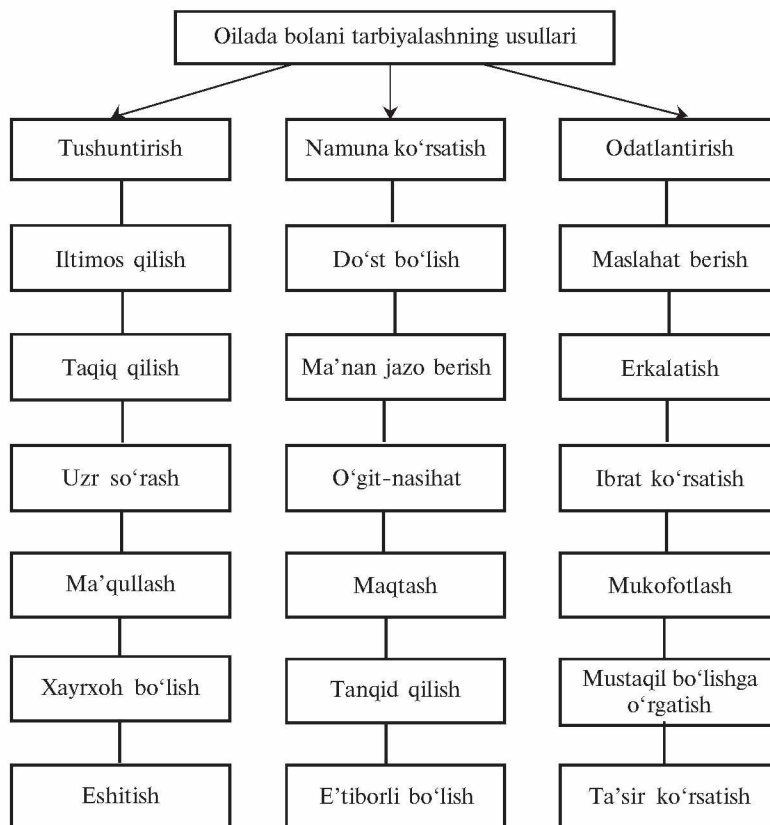
6.1. Oilada bolani to'g'ri tarbiyalash shart-sharoitlari

Inson aslida baxt va ezgulik uchun dunyoga keladi, shu orzu-umid bilan yashaydi. Insonning inson bo'lib shakllanishida, hayotda o'z o'rnini topishida, el ichida izzat-hurmatga sazovor bo'lishida, yuksak odob-axloq qoidalarini o'zida mujassam etishida oila asosiy o'rinni egallaydi.

Yurtimizda oila va unda bola tarbiyasiga bo'lgan munosabat masalasi alohida o'rinni egallaydi. Xalqimiz hayotining mazmuni, yashashning muammosi bola tarbiyasi bilan bog'langan. Ma'naviyatimiz negizida odam bolasiga bo'lgan mehr-muhabbat, uni bu yorug' olamning ne'mati sifatida ulug'lash g'oyasi yotadi. Har bir ota-ona oldida farzandlarini bilimli qilish, ularga odob-axloq

saboqlarini berish mas'uliyati turadiki, uni bajarish ota-onalar uchun ham farz, ham qarzdir.

Markaziy Osiyo mutafakkirlarining ilmiy merosida ta'lim-tarbiya masalalari muhim o'rinni egallaydi. Ayniqsa, ular oila va oilada farzand tarbiyasiga katta e'tibor berishgan. Zero, yosh avlod tarbiyasi insoniyatning kelajagini belgilaydi. Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg'ariy, Kaykovus, Umar Hayyom, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlarning qator asarlarida bolalarni to'g'ri tarbiyalash masalalari o'rta qo'yilgan va ularni hal etish yo'llari ko'rsatib berilgan.

Mutafakkirlarning qomusiy asarlarida va maxsus odob-axloqqa bag'ishlangan risolalarida ularning pedagogik qarashlari ifodalangan. Bular jumlasiga Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig», Ahmad Yugnakiyning «Hibbat ul-haqoyiq», Kaykovusning «Qobusnoma», Shayx Sa'diyning «Bo'ston va Guliston», Alisher Navoiyning «Hayrat ul-abror», «Mahbub ul-qulub» kabi pandnoma, nasihatnoma tarzida yozilgan asarlari kiradi.

O'zbek xalqi tabiatan bolajon xalq. Bolaga nisbatan bag'rikenglik, mehridaryolik, o'ta fidoyilik o'zbeklargagina xos xususiyatdir. Shu boisdan ham ota-onalarimiz farzandlarining baxti va kelajagi uchun qayg'uradilar. Ularning puxta bilim olishlari, qiziqishlari bo'yicha kasb-hunar egallashlari, odob-axloq qoidalarini mukammal bilishlari va ularga amal qilishlari uchun mavjud imkoniyatlarni yaratadilar. Chunki oilada bolani to'g'ri tarbiyalash mustahkam poydevorli jamiyat barpo etishning garovidir. Bola tarbiyasi murakkab, uzoq davom etadigan sermashaqqat jarayon bo'lib, ota-bobolarimiz bir qancha omillarga alohida e'tibor berishgan:

- Bo'lajak ota-onaning sog'-salomatligi.
- Nasl-nasabi.
- Dunyoqarashi, ichki va tashqi dunyosi.
- Axloq-odobi.

Sohibqiron bobomiz Amir Temur farzand tarbiyasini, ularni uylantirish va turmushga berishni davlat siyosati darajasiga ko'targanlari bejiz emas. Hayotning shirinligi, qaynoqligi, achchiqchuchukligi, tasodifga boyligi farzand bilan. Shuning uchun ham xalqimiz ichida: «Bolali uy bozor, bolasiz uy mozor», «Bolali xotin gul xotin, bolasiz xotin tul xotin», «Qizginamning bolasi, bog'imning gullolasi», «Bolali bosh bo'lar, bolasizlar yosh bo'lar», «Odobli o'g'il ko'kdagi yulduz, odobli qiz yoqadagi qunduz» kabi ko'plab maqollar bejiz aytilmagan.

Oilada farzand tarbiyasini u paydo bo'lmasdan oldin boshlamoq zarur. Ya'ni, homilador ayolning kayfiyati doimo ko'tarinki, asablari sokin bo'lmog'i, foydali taomlar iste'mol qilmog'i lozim. O'z vaqtida mehnat qilib, dam olib, sayr qilib, ovqatlanib, tug'ilajak bola taqdirini o'ylash onaning vazifasidir.

Bir kishi yangi tug'ilgan chaqaloqni donishmand oldiga olib kelib, «Taqsir, bolamga qachondan tarbiya bera boshlay?» debdi.

«Bolangiz dunyoga kelganiga necha kun bo'ldi?» debdi donishmand. «Ikki oy, taqdir», debdi ota. «Attang, siz ancha kech qolib-siz, tarbiyani ona qornidaligidan boshlashingiz kerak edi», debdi donishmand.

Oilada ota-ona barcha farzandlariga nisbatan bir xilda mehr-muhabbat, talab qo'yimg'i lozim. Rizouddin ibn Faxriddin shunday deydi: «Adolatli insof o'rgatmak uchun hojatlarni o'taganlik va keraklarini tahsil etganingizda hammasini barobar ko'ringiz, hadiya berganingizda barchasiga bir xil beringiz, biriga yashirib bir narsa berib, «ehtiyot bo'l, akang-ukalaringga bildirma», demoq kabi narsalardan saqlaningiz, chunki bunday etmoq ularni jabr, zulm, aldamoq, xiyonat kabi narsalarga o'rgatadi. Baxillik va xubbinafs (o'zini o'zi sevmog') kabi buzuvchilik urug'larini ko'ngillariga sochadir»¹.

Oilada har bir bolaning xatti-harakatiga nisbatan rag'batlantirish yoki qattiqqo'llik bilan munosabatda bo'lish, tanbeh berish, jazolash tarbiyada sinalgan usullardandir. Ona bolani qilgan xatti-harakati uchun jazolayotganda, nasihat qilayotganda ota uning tarafini olmasligi, ota tarbiyaviy ish olib borayotganda esa ona aralashmasligi kerak. Bu bolani ikkiyuzlamachi, hech qanday tanbeh va jazodan qo'rqmaydigan, yolg'on so'zlovchi, ota-onaning har ikkisini ham hurmat qilmaydigan, obro'siz qilib qo'yadi.

Oilada farzand tarbiyasida sinalgan tarbiya metodlaridan biri — namunadir. Bobo, buvi, ota-ona, atrofdagi katta yoshdagi kishilarning xatti-harakatlari, yurish-turishlari muammosi, o'zlarini tutishlari, jamiyatga, tabiatga munosabatlari namuna sifatida juda katta tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Bolaga aqliy, axloqiy, estetik, diniy, mehnat tarbiyasi asoslari ota-ona namunasi asosida singdirib boriladi.

Ota-ona farzand oldida o'z aql-zakovati, muomalasi, kiyinishi, shirinso'zligi, qat'iyatliligi, yolg'on gapirmasligi, mehnatsevarligi, oila yuritishdagi adolatparvarligi, ilmparvarligi bilan namuna bo'lmog'i lozim. Bola xarakteriga ota-onaning o'zaro janjallari, oilaga, jamiyatga, atrof-muhitga salbiy munosabati, yolg'on so'zlashi, kiyinishdagi, ro'zg'or yuritishdagi pala-partishligi, mehnatni sevmasligi tezda o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatadi.

¹Rizouddin ibn Faxriddin. Nasihat. T., «Cho'lpon», 1993, 65-bet.

Ota-onaning bir-biriga nisbatan yuksak axloqiy munosabatini ko'rgan, bilgan bola kelgusida oila qurganida ham o'z turmush o'rtog'i bilan shunday yashashga odatlanib boradi. Hayot ilmida ona qiz bola uchun, ota o'g'il bola uchun ustoz-murabbiydir. «Onasini ko'rib qizini ol, qirg'og'ini ko'rib, bo'zini ol» deb bejiz aytilmaydi.

Ota-onaning, avlod-ajdodlarining nojo'ya xatti-harakatlaridan, nopok ishlaridan farzand ham aziyat chekadi, shunday odamlarning farzandi bo'lganidan afsuslanadi. Ba'zi ota-onalar farzandlari kelajagi faqat moddiy tomondan ta'minlashga bog'liq deb bilishadi. Shuning uchun ham turli yo'llar bilan mol-dunyo to'plab, ochko'zlik kasalligiga muhtalo bo'ladilar. Inson jismi-jonidagi kasalliklarni davolash mumkin, lekin bu kasallikni davolash juda murakkab. U insonni insoniylikdan mahrum etadi, turli jinoyatlar, noaxloqiy xatti-harakatlar sodir etishga yetaklaydi. Bunday boylik farzandga baxt emas, baxtsizlik keltiradi.

Ota-onadan behisob mol-u dunyo emas, ilm-u ma'rifatga intilish, insof-u diyonatga sadoqat, mehr-u shafqat, xalq, millat, Vatan uchun jonfidolik sifatleri meros bo'lib qolmog'i kerak.

Bolani so'kishga, qo'pol gapirishga o'rgatish, uni haddan tashqari erkalash nomaqbul usuldir. Xalq pedagogikasida ta'kidlanganidek, bola aziz, odobi undan aziz. «Bola tarbiyasi beshikdan», «Erkalatsa onasi, tantiq bo'lar bolasi» kabi purma'no maqollarning ham ildizi chuqur. Erka, tantiq bolada xudbinlik, manmanlik, kibr-havo, o'jarlik kabi xususiyatlar chuqur tomir otib, hayotda o'z ta'sirini o'tkazadi. «Bola erkatoyligi, tantiqligi qancha oshsa, ota-onani shuncha tashvish va tahlikaga soladi»¹.

Oilada bolani tejamkorlikka, tadbirkorlikka, tashabbuskorlikka o'rgatish, dunyoviy ilmlar, hayot ilmidan voqif etish, kasb-hunar sirlari qonuniyatlarini egallashlari uchun sharoit yaratib berish uning hayot so'qmoqlaridan adashib qolmasligida yordam beradi.

Otalar o'g'illariga savdo-sotiq, uy-ro'zg'or ishlarini, onalar esa qizlariga uy tutish, oziq-ovqat tayyorlashni o'rgatishlari qadimiy urf-odatlarimizdan sanaladi.

Ota-bobolarimizning o'z farzandlarini tejamkor bo'lishga undaganlarini xalq og'zaki ijodi misolida ham ko'rishimiz mumkin. Masalan, tejamkorlik mavzusi xalq maqollarida o'z aksini topgan.

¹R. Usmonov. Saodatnoma. T., «O'qituvchi», 1995, 245-bet.

Maqollar kishilarning tarixiy tajribasi sifatida ko'pgina sinovlardan o'tib shakllanadi va chuqur ma'no kasb etadi. Mana ularning ayrimlari:

- Tejagan birga birni qo'shar, tejamagan birni ham boy berar.
- Pul topish uchun kuch-quvvat kerak, tejash uchun fahm-farosat.
- O'zingnikini bir bor tejasang, xalqnikini ming bor teja.
- Tejamkor olqish olar, isrofgar koyishga qolar va h.k.

Hattoki, ota-onalarimiz tejamkorlik ruhida tarbiyalash vazifasiga farzandlarining baxtli-saodatli bo'lishining bir sharti, axloqiy tarbiyaning bir ko'rinishi sifatida qarashgan.

O'zbek oilalarida bolalarga ro'zg'or buyumlarini ehtiyotlab, asrab-avaylab tutish lozimligi uqtirib kelingan. Masalan, bola be-xosdan biror buyumni sindirib qo'ysa, darrov darg'azab bo'lmasdan, «ehtiyot bo'lmaganing uchun sindirding, endi yangisini olish uchun pul sarflashga to'g'ri keladi», deb bosiqlik bilan dashnom berishgan. Bunday muomala qilish bolaga kuchli ta'sir qilishi tabiiy.

Hayotiy tajribada bolalarni tejamkorlikka o'rgatishning yana bir usuli mavjud. Ota-onalarning u yoki bu nasihatlarini o'z nomlaridan aytmasdan, balki «mana shunday qilishni ota-onam aytardilar, men esa ularning gaplarini qaytarmasdan bajarar edim» iborasini qo'shib gapirishlari ham katta tarbiyaviy samara bergan.

Chunki bolaga bu so'z tez ta'sir qilishi, bir qadar o'ylantirishi turgan gap. Yoki, «bolam bu idishni sindiribsan. Bu menga ota-onamdan meros edi», deyishgan. Bunday so'zlar bola ongiga tez singiydi va shubhasiz, bu gaplarni qadriyat sifatida qabul qiladi.

Hozirgi zamonda butun dunyoda ko'zga tashlanayotgan oziq-ovqat, ichimlik suvi, foydali qazilmalar va shu kabi zaxiralarning kamayib borayotganligi, shuningdek, aholi sonining ortib ketayotganligi qator muammolarni keltirib chiqarayotganligi tejamkorlik, ishbilarmonlik kabi qadriyatlarning umumbashariy ahamiyati zarurligini ko'rsatib bormoqda. Shunga ko'ra, bola ongida tejamkorlik, ishbilarmonlik ko'nikmalarini tarkib toptirish juda dolzarb masala.

6.2. Oilada odob-axloq qoidalari va ota-onaning roli

Oilada odob-axloq qoidalarini o'rgatishda ota-onaning roli katta. Farzandiga tarbiya berish, ularni komil inson qilib tarbiyalash kelajakda ota-onaga rahmat olib keladi.

Farzand ota-onaning mevasi degandek, ota-onasiga o'xshaydi. Qiz bolaning baxti uning axloq-odobi mevasidir. Shirinso'zlik, samimiylik, sermulohazalik, go'zal xulq, yaxshi muomala, saranjom-sarishtalik qiz bolaning ko'rkidir. Uning ko'rkiga ko'rk qo'shuvchi, odamiylik fazilatlarini zebo qilib boruvchi ota-onadir. Ota-onaning pand-nasihatlarini dillariga jo qilgan yigit-qizlar hayotda qoqilmaydilar, qiyinchiliklarga sabr-bardoshli bo'lishadi, ularning kelgusi hayot yo'llari ham porloq bo'ladi.

Luqmoni Hakim rivoyati. Bir kuni Luqmoni Hakim o'tib ketayotsalar, bir ona qiziga nasihat qilib, yaxshi odatlarni o'rgatayotgan emish: «Qizim, sen ham balog'at yoshiga yetib qolding. Ertaga birovning xasmiga borasan, menikiga esa mehmonga kelasan, xolos. Sen yaxshi hayot kechiraman, obro'-e'tiborli bo'laman desang, qaynonangni hurmat qil. Hammadan erta tur! Hammadan kech yot! Qo'ling egri bo'lmasin, boshingga qilich kelsa ham rost gapir. Yolg'onchi, chaqimchi, ikkiyuzlamachi, g'iybatchi bo'lma, qo'lingdan kelgan xizmatini ayama, kelgan mehmonni hurmat-izzatini joyiga qo'yib kuzat. Qaynonangni, oila a'zolarini birovga yomonlama, ziyrak, dono, aqlli bo'l! Kuyovingning hurmatini joyiga qo'y, ko'chadan kelganda kutib ol! Ketganida kuzatib qo'y. Boriga shukur qil. Nafs ovarasi bo'lma, sabr-toqatli, chidamli bo'l! Salomni kanda qilma. Shundagina baxt sening yo'ldoshing bo'ladi», debdi.

Shunda Luqmoni Hakim: «Onasini ko'rib qizini ol, qirg'og'ini ko'rib bo'zini ol» deganlari shu bo'lsa kerak deb, yo'llarida davom etgan ekanlar.

Qiz bola kelin bo'lib tushgan xonadonda uning ichki go'zalligi bilan bir qatorda, tashqi go'zalligi ham muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun doimo u o'ziga qarab yurishi, toza-ozoda bo'lib, o'ziga yarashganini kiyishi, ro'zg'or yumushlarini bajarishda, mehmon kelganda yoki mehmonga borganda, ishda, to'y-u ma'rakalarda o'ziga mos ravishda kiyinish qoidalariga rioya etishi, ortiqcha bo'yanmasligi zarur. Kiygan kiyimi qaddi-qomatiga mos bo'lishi, gigiyenik qoidalariga amal qilish atrofidagi kishilarga estetik ta'sir etadi, iliq munosabat uyg'otadi.

Xalqimizda «kamtarga kamol, manmanga zavol» degan purhikmat maqol bor. Qiz bola qanday oilada o'sishidan qat'i nazar, uni

kamtar, ortiqcha zeb-u ziynatga, me'yordan ortiq kiyinishga, tirnoqlarini o'stirib, haddan tashqari bo'yanishga yo'l qo'ymaslik yanada go'zalroq qiladi. Kamtarinlik qiz bola uchun bebaho ziyinatdir. Ota-onasining boyligi, mansabidan mag'rurlanib, kelin bo'lib tushgan xonadon sohiblariga bepisandlik bilan munosabatda bo'lish o'z kelajagi ildiziga bolta urishdir.

«Shirin til ilonni inidan chiqarar» deganlaridek, qiz bolaning muloyimligi, shirinso'zligi, o'ylab, mulohaza bilan so'zlashi, baqirib-chaqirmasdan, har bir gapining oxirini o'ylab gapirishi uning hayo ko'rkidir. «Falonchining qizi gapirganda yetti mahalla larzaga keladi, falonchining qizini esa qattiq gapirganini eshitmaysan, tarbiya bergan ota-onasiga rahmat», degan so'zlar qizlarga berilgan bahodir. Har bir ota-ona «tarbiya bergan ota-onangga rahmat» degan el olqishini olish darajasida farzand tarbiyalashga intilmog'i zarur.

Muloqot qoidalari

Muloqot madaniyatimizda xalqimizning asrlar davomida sayqallanib kelingan urf-odatlar, an'analari, axloq normalari mujassam bo'lib, maqollar, hadislar, hikmatli so'zlar, pand-nasihatlar, axloq-odob durdonalari shakllarida xalqni ma'naviy yetuklikka boshlab kelmoqda.

Bir kishi ikkinchi bir kishi bilan salomlashar ekan, «Assalomu alaykum» (arabcha so'z bo'lib, «sizga tinchlik tilayman» ma'nosini anglatadi) so'zini aytadi, javob beruvchi esa «Vaalaykum assalom» (ma'nosi: «sizga ham tinchlik tilayman», «sizga ham tinchlik bo'lsin») deydi.

Salomlashish beg'araz, chin qalbdan bo'lishi bilan bir qatorda, biron kishi bilan muloqot qilishdan oldin salomlashishning quyidagi qoidalariga amal qilish joizdir: ertalab uyqudan turgach, yuvinib, ota-ona, oila a'zolari bilan muloqotni iltifot bilan salom berib, «yaxshi dam oldingizmi?» deyish bilan kunni boshlash kerak.

Katta yoshdagi kishilarni, qo'ni-qo'shni va qarindoshlarni, ustozlarni, tengdoshlarini uchratib qolgudek bo'linsa, ko'ksiga qo'lni qo'yib sharqona odob bilan salom berib, hol-ahvollari so'raladi. Kattalar, ayollar, qiz-juvonlar bilan uchrashganda, ularga qarshi borib salomlashish odobdandir. Agar ko'pchilik ichida

biron-bir do'stini, qarindoshini yoki tanishini uchratib qolinsa, u kishining o'ziga emas, shu yerda o'tirgan yoki turganlarning barchasiga salom beriladi.

Kichik yoshdagilar bilan muloqotda bo'lganda, ular hurmat bilan salom berishsa, iloji boricha hammalarining salomlariga umumiy so'rashilgan holda javob berishga harakat qilinadi.

Ota-ona, opa-singil, do'stlar, ustozlar, qarindosh-urug'lar va boshqalar bilan muloqot qilishning debochasi — salomlashib bo'lingach, ular bilan haqiqiy muloqot boshlanadi. Imom G'az-zoliy aytganidek, «O'zingga nisbatan kishilardan qanday muomalani kutsang, ularga nisbatan ham xuddi shunday muomalada bo'lgin»¹.

Oilada bo'ladigan muloqotning sofliqi, mazmundorligi, oiladagi bolalarning xulq-atvoriga, ma'naviy kamolotiga ta'sir ko'rsatadi. Ota-ona o'rtasidagi va ularning bolalar bilan bo'ladigan o'zaro muloqoti — oiladagi kundalik muloqot, bu hayotiy ehtiyoj, bolani ijtimoiy va madaniy hayotga tayyorlashning asosidir. Ota-onaning oiladagi moddiy, tashkiliy, tarbiyaviy va o'zaro shaxsiy masalalar yuzasidan bir-biri bilan bo'ladigan munosabatlari sof, samimiy, urning xotinga, xotinning erga nisbatan o'zaro hurmati, iffati asosida qurilsagina, bunday oilada musaffo ma'naviy muhit vujudga keladi.

Ayniqsa, ota-ona munosabatidagi sabrlilik, o'ylab, aql-zakovat bilan oilaviy yumushlarning birgalikda maslahatli hal etilishi, ularning bir-biriga mehribonligi, farzandlariga bir xilda muomalada bo'lishi, har ikki tomonning qarindosh-urug'larga, qo'ni-qo'shnilarga bir xilda mehr-muhabbat, hurmat bilan qarashi, bir so'zliligi, haqiqatni gapirish kabi ijobiy fazilatlarga ega bo'lish, shuningdek, ichish, chekish, yolg'onchilik, maishiy buzuvchilik, dimog'dorlik, manmanlik va boshqa shu kabi illatlardan xoli bo'lishi oiladagi muomala madaniyatining sofligini ta'minlovchi xususiyatlardir.

Ota-onaning bir-biriga «adajonisi» yoki «oyijonisi» deb murojaat etishlari, «rahmat», «marhamat», biron joyga borilayotganda «yaxshi borib keling» yoki «bexatar borib keling», «yaxshi keldingizmi?» kabi iboralarni qo'llashi farzandlarining ota-onaga

¹«Islom nuri», 1990-yil, № 32.

nisbatan hurmatini, mehr-muhabbatini oshiradi, ota-ona ular uchun ideal bo'lib qolishlariga yordam beradi.

O'z davrining yetuk mutafakkirlari ham er-xotin munosabatlarining sofliги naqadar muhim ahamiyat kasb etishini e'tirof etishgan. Bu masalaga Rizouddin ibn Faxriddin shunday yondashadi: «Go'zal muomalali bo'lmoq islom shariatining birinchi qoidalaridandir. Go'zal muomalaning eng lozim qismi xotun bilan bo'lajak muomaladir...»

Sir saqlash qoidalari

O'zaro muloqotda sir saqlash qoidalariga rioya etish muhim ahamiyat kasb etadi. Sir xususiyatiga ko'ra, bir necha xil, ya'ni davlat siri, oila siri, er-xotin siri, do'stlar siri, qarindosh-urug'lar siri, yigitlar siri, qizlar siri va boshqalardan iboratdir.

Muloqot jarayonida ko'pchilik bilishi lozim bo'lmagan so'zlarni, ya'ni sirni gapirmaslik kerak. Uni saqlay bilish mahoratiga, irodaga ega bo'lmagan kishi sirning asiriga aylanib qoladi, jamoa, oila a'zolari, qarindosh-urug'lar, do'stlar oldidagi ishonchini yo'qotadi, o'zining irodasizligini namoyon etadi. Donishmandlarimiz aytganidek, «Siring oshkor bo'lishini xohlamasang do'stingga ham aytma».

Muloqotning samimiyati, sofliги, musaffoligi hamsuhbatlarning hamfikrligiga, qarashlarning birligiga, do'stona munosabatlarga ko'p jihatdan bog'liq. Muloqotda gapni topib, kishining ko'ngliga ozor yetkazmasdan muloyim, tavoze bilan gapirishda hikmat ko'p.

Uy tutish qoidalari

Har bir kishi o'z ro'zg'orining badastir, yetarli va qulay bo'lishiga umr bo'yi intiladi. Avvalo, yashash uchun uy quradi, keyin ro'zg'or buyumlari bilan ta'minlanishiga harakat qiladi.

O'zbek xalqi mehmondo'st, bolajon, oliyhimmat xalq. Shuning uchun har bir oilada mehmonlar uchun alohida mehmonxona, bolalar, ota-ona uchun alohida-alohida yotoqxonalar, oila a'zolari uchun dam olib, suhbatlashadigan umumiy xona, oshxona va boshqa qo'shimcha xonalar qurilib jihozlanadi.

Ma'lumki, oilaning asl tayanchi ayoldir. «Xotinlar uyning gullari-yu, xonalarning chechaklaridir», deb bejiz aytishmagan. Oilada ro'zg'or ishlarini yuritish, uy tutish, bolalarni tarbiyalash va ularni ro'zg'orshunoslik ilmi bilan qurollantirish ayol kishi zimmasiga yuklatilgan. Bunday mas'ul ishni amalga oshirish ayol kishidan farosatli, sabr-toqatli bo'lishni, tashabbuskorlik hamda ijodkorlikni talab etadi.

Uy tutishda oilada otaning va bolalarning ham o'z o'rinlari, vazifalari va oila oldidagi burchlari mavjud. Ota — oilani ro'zg'or ashyolari bilan ta'minlaydigan mas'ul shaxsdir. Ona rahbarligida bolalar ro'zg'or ashyolarini toza, ozoda, pokiza, saranjom-sarishta qilib, avaylab saqlash, undan uy tutish qoidalariga asoslanib, unumli foydalanish ishlari bilan shug'ullanadilar.

Uy tutish odobi qoidalari nimalardan iborat?

Xonadon oila a'zolari uchun mo'ljallangan yotoqxonalariga alohida e'tibor berish lozim. Yotoqxona uchun shinam, shovqin-surondan xoli, bahavo xona ajratiladi. Yotoqxonada ko'rpalar alohida, ko'rpachalar alohida sandiq va quti ustiga chiroyli qilib, did bilan yig'ib, oq choyshablarga o'rab qo'yiladi. Ota-ona uchun alohida, o'g'il bolalar va qiz bolalar uchun alohida-alohida yotoqxonalar zarur. Yotoqxonalariga har bir qiz yoki o'g'il bola uchun imkoniyat bo'lsa, karavotlar, kiyim qo'yadigan shkaflar qo'yiladi. Har bir kishiga yuvib, almashtirib turish uchun ikkitadan choyshab, ko'rpa va yostiq jildlari bo'lishi zarur. Yotoqxona devorlariga gilamlar osilmaydi, ortiqcha narsalar— televizor, sovitgich va shunga o'xshash anjomlar bilan to'ldirilmaydi. Chunki uxlaganda erkin, toza nafas olish zarur. Yotoqxona derazasi oldiga gul qo'yiladi, chunki gul xonaning havosini tozalaydi. Yotoqxona har kuni namlangan latta bilan artib, shkaf, deraza tokchalari, devor va shiftdagi changdan tozalab turiladi.

O'zbek xonadonlarida mehmonga nisbatan alohida izzat-hurmat, e'zoz bilan munosabatda bo'linadi, shu boisdan qadimdan xalqimiz mehmonlar uchun alohida mehmonxonalar qurishgan. Bu xonalar mehmonlar uchun zarur bo'lgan uy anjomlari bilan bezatilgan. Qadimda uylar ichkari va tashqari bo'lib, tashqari uy mehmonxona hisoblangan. Mehmonxonada faqat erkak mehmonlar kutilgan. Ayollarning erkaklar bilishi shart bo'lma-

gan sir-asrorlari, o'zlarining gaplari bo'lganligi uchun ham erkaklar bilan ayollar bir joyda mehmondorchilik qilishmagan. Alohida mehmonxonalarda mehmon kutish udumi hozirgi kunda ham respublikamizning barcha viloyatlarida saqlanib qolgan.

Hozirgi kunda mehmonxonalar qanday bo'lishi kerak? Har bir xonadonda mehmonlar uchun alohida mehmonxonalar quriladi. Agar buning iloji bo'lmasa katta, shinam, yorug', mehmon kutish qulay bo'lgan bir xona mehmonxona uchun tanlanadi. Xonada ortiqcha buyumlar, qimmatbaho mebellar, me'yoridan ortiq billur va boshqa idish-tovoqlarning bo'lishi shart emas. Uning oddiy qilib bezatilishi muhim. Mehmonxona hamma vaqt toza, ozoda, yig'ishtirilgan bo'lishi lozim. Hindlarda shunday deyiladi: «Har qanday yig'ishtirilmagan xona yuqori darajada rivojlangan va ozoda kishining nafratini keltiradi».

Mehmonxonaga kirgan mehmon bahridili ochilib, shu xonadan zavq olib chiqib ketishi kerak. Mehmonxona sharqona uslubda bezatiladigan bo'lsa, gilam to'shalib, xona o'rtasiga xontaxta, uning atroflariga ko'rpachalar to'shaladi va bolishlar qo'yiladi. Zaruriy idish-tovoqlar uchun tokchalar yoki maxsus shkaflar bo'lishi mumkin. Mehmonxonaga yevropacha tartib beriladigan bo'lsa, odatda, unda stol va atrofida stullar bo'ladi. Zarur buyumlar uchun shkaflar qo'yiladi. Eng asosiysi, ularning changini tozalab, artib, xonani supurib, yuvib, hamma vaqt mehmon kelishiga tayyorlab turishdir. Mehmon kuzatilgach, eshik-derazalar ochilib, mehmonxonaning havosi almashtiriladi, ishlatilgan idishlar yuvilib, dasturxon va sochiqlar yuvib, dazmollanib, yana mehmon kelishiga hozirlab qo'yiladi.

O'zbek xonadonlarida oilaviy o'tiradigan umumiy xona ham mavjud bo'lib, unda ishdan, o'qishdan so'ng televizor tomosha qilinadi, radio tinglanadi, oilaviy davra suhbatlari quriladi. Bu xonada xizmatdan charchab kelgan xonadon sohiblari bimalol, sharqona taomilga ko'ra, «yonboshlab» hordiq chiqaradilar.

Xonadonlarning ko'pchiligida hozir ishxona, ijodxona, bolalar uchun darsxonalar mavjud. Bu xonalarda yozuv stoli, orom kursilari, kitob javonlari, yozuv-chizuv asboblari qulay qilib joylash-tiriladi. Xona yorug', yozuv stollarining usti ortiqcha kitob, daftar, gazeta-jurnal, yozuv-chizuv asboblardan xoli bo'lishi lozim.

Mehmonxona, yotoqxona va boshqa xonalarni jihozlashda devor, deraza va eshik pardalari rangining bir-biri bilan mutanosibligiga e'tibor beriladi.

Oilada ayol kishining ko'p vaqti oshxonada o'tadi. O'zbek xalqida xonadonga sovchi yoki mehmon kelsa, avvalo, oshxonadagi saranjom-sarishtalikka e'tibor beradi. Shuning uchun uy tutishda oshxona anjomlaridan foydalanish va ularni saqlashda xonadon egalaridan alohida mas'uliyat talab etiladi.

Oshxona uchun yorug', shamollatib turish oson bo'lgan, mehmonxona va boshqa xonalarga o'tish uchun qulay xona tanlanadi. Bu xona ham chiroyli qilib oqlangan, gazo'choqning atrofi tez-tez yuvib turish uchun qulay qilib bo'yalgan yoki plitalangan bo'lishi kerak.

Oshxona uchun zaruriy asboblari va ashyolari: sovitgich, xontaxta yoki stol, stullar, idish-tovoq, sochiqlar, dasturxonlar, kapgir, cho'mich va ularni joylashtirish uchun taxta tokchalar (shkaf), gazo'choq (yoki sharoitga qarab boshqa narsalar), xamir yoyish, sabzi, piyoz, go'sht to'g'raydigan oshtaxtalar, taom tayyorlash uchun ishlatiladigan tuz, ziravorlar, yog' uchun alohida idishlar, turli hajmdagi kastrulkalar, laganlar, tovoqlar, mantiqasqon, chovli, taxta o'qlov, juva, elak, go'sht maydalagich, g'alvir va boshqalar.

Oshxona kuniga bir marta tozalanib, yuvib, shamollatib turiladi, ovqat ozodalik qoidalariga rioya etilgan holda pishiriladi. Oshxonada sabzavot, meva po'choqlar uchun alohida, suyak va ovqat qoldiqlari uchun alohida chelaklar ajratiladi, ular har kuni bo'shatilib, yuvib-tozalanib joyiga qo'yiladi.

O'zbek oilalarida mehmon kutish odobi

Mehmondo'stlik, odamgarchilik do'stona mehr-muruvvatning muhim belgilaridan bo'lib, xalqimizning asrlar davomida sayqallanib kelayotgan udumlaridan biridir. Uyga mehmon kelishi yaxshilik, to'kin-sochinlik, mehr-oqibat, insoniylik, muhabbatning ramzi. Mehmon kelgan uyga tinchlik, osoyishtalik kirib keladi, oiladagi ko'ngilsiyohliklar, gina-kuduratlar barham topadi, oila a'zolari o'rtasida tinchlik-totuvlik hukmron bo'ladi.

Mehmondo'stlik odamlarda insonparvarlik, saxiylik, xushmuomalalik, xushfe'llik kabi sifatlarni tarbiyalaydi, xasislik, xud-

binlik, manmanlik, shuhratparastlik, qo‘pollik kabi illatlarni bartaraf etadi. Negaki, mehmon kelgan uyda osoyishtalik, saranjom-sarishtalik, ozodalik hukm suradi.

Xalqimiz «Mehmon otangdek ulug‘» deb bejiz aytmagan. Mehmonning ulug‘ligi bois uydagi tutilmagan idish-tovoqlar, uy asboblari ishlatiladi, ko‘pdan buyon chiqmagan qo‘ni-qo‘shnilar chiqishadi, yig‘ilib qolgan gaplar gapiriladi, maslahatli ishlar bitadi. Mehmonning shirin suhbatini mezbanning saxovatini, mehmuruvvatini, dilxushligini oshiradi, uni zukkolik, chaqqonlik, ochiqyuzlilikka o‘rgatadi.

Har bir xalqning mehmon kutish udumlari turlicha, lekin qaysi millat bo‘lishidan qat’i nazar, eshikdan kelgan odamni imkoniyatiga yarasha, o‘z rasm-rusumlariga ko‘ra kutib olishga, milliy taomlari bilan xursand qilishga harakat qilinadi.

O‘zbek xalqi azaldan mehmondo‘st xalq. Agar uyiga mehmon kelsa iloji boricha yaxshiroq siylashga, uyidagi eng yaxshi uy anjomlarini mehmon uchun ishlatishga, eng yaxshi taomlarni pishirib, ochiq chehralik bilan kutib olishga, bisotidagi barcha yaxshi narsalardan mehmonni bahramand qilishga harakat qiladi. Sharq xalqlari: «Mehmon kelsa eshikdan, rizqi kelar teshikdan» maqoliga rioya qilib, to‘satdan kelib qolgan mehmon uchun ham alohida saqlab qo‘ygan quruq mevalar, taomlar bilan dasturxon bezab, mehmonning hurmatini joyiga qo‘yadi, o‘zi yemagan narsalarni mehmonga yedirishga harakat qiladi. Bu bizning ota-bobolarimizdan, avloddan avlodga o‘tib kelayotgan eng yaxshi odatdir.

Mehmondorchilik turlari. Mehmon mezbonnika ikki xil yo‘sinda, ya’ni maxsus taklif bilan va tasodifiy tashrif buyuradi.

Mehmondorchilik mehmonga taklif etilishidan boshlanadi. Mezbon mehmonlarning bo‘sh vaqtini bilib, qulay bo‘lgan vaqtda ularni mehmonga taklif etadi. Mehmonga oilaviy, tengdoshlar, do‘stlar, kasbdoshlar, qarindoshlar diydor ko‘rishishi, o‘zaro suhbatlashish, biron-bir tantanani nishonlash maqsadida taklif etiladi. Odamlarning mansabiga, obro‘-e’tiboriga, davlatiga qarab yoki biror maqsadni ko‘zlab mehmonga taklif etish johil kishining ishidir.

Yusuf Xos Hojib «Qutadg‘u bilig» asarida mehmonga taklif etish qoidalarini: «Agar sen odamlarni taklif qilayin desang, taklif

qilgin va lekin taraddudlarini yaxshi ko'rib qo'y. Idish-tovoq, dasturxon, uy-joy, libos pokiza bo'lsin, pokiza ko'rpacha yoygin. Ovqat va ichimliklar pokiza, totli, yaxshi bo'lsin, qo'l uzatgan havas bilan yesin. Taklif qilmasang, osh-suvning kamchiliklari bitta bo'ladi, taklif qilsang, uni ko'rgan birni ming qiladi. O'yla, sen yeb-ichiladigan narsalarni yaxshi, pokiza qilgin, kelgan yaxshilar to'yib turib ketsinlar. Do'stlarni, qarindoshlarni, ular xoh uzoq, xoh yaqin bo'lsinlar, barchasini ziyofatga taklif qil, haqlariga rioya qilgin. Keladigan keladi, agar kelmasa, uning ko'ngli taklif qilinganligi uchun qolmaydi»¹.

Mehmondorchilik qoidalarini. Taklif etilmagan kishini, iloji bo'lsa, yosh bolalarni to'y, ziyofat va turli ma'rakalarga birga olib bormaslik kerak. Mezbon qo'ygan ovqatni maqtab tanovul qilish mehmon uchun quvonch bag'ishlaydi. Mezbondan so'roqsiz dasturxondan noz-u ne'matlarning bir qismini olib ketish uyat hisoblanadi.

Mehmonlarning qolgan ovqatini zo'rlab yoki tabarruk deb yedirish yoki «oshatish» o'ta madaniyatsizlikning ko'rinishidir. Ziyofat tugagach, mezbonga rahmat aytib, ezmalik qilmasdan, ketishiga ijozat so'rash lozim.

Mehmon faqat taklif etilganidagina kelmasdan, tasodifan shu xonadon sohiblarining ko'nglini so'rash, holidan xabar olish, hamsuhbat bo'lish uchun ham keladi. O'zbek oilalarida har bir xonadonda mehmon uchun quruq va ho'l mevalar, shirinliklar saqlanib qo'yiladi. Mehmonxona doimo ozoda va saranjom bo'lib, mehmon kutishga shay bo'lib turadi.

O'zbek xalqi tez-tez bir-birinikiga, turli marosimlarda yig'ilishib diydor ko'rishib turishga odatlangan. Bunday marosimlarning turlari ham xilma-xil bo'lib, har biri o'ziga xos xususiyatga egadir.

Bunday marosimlarning xususiyatiga qarab kiyim kiyiladi, muomala, o'zini tutish madaniyatiga rioya etiladi, mehmon kutish qoidalariga rioya etiladi, mehmon kutish qoidalariga e'tibor beriladi. Masalan, to'y, xursandchilik, bazm, marosimlarda chiroyli kiyinish va raqsga tushib, o'yin-kulgi qilish, shod-u xurramlik bilan ko'ngilni olishga harakat qilinadi.

¹Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig. T., «Fan», 1972, 694-bet.

Motam marosimlarida esa aksincha, shu xonadon egalarining qayg'usiga sherik bo'lish, har qanday o'yin-kulgidan o'zini tutish, o'ylab so'zlash, kiyinishda ham shu marosimga mos qilib kiyinish qayg'uli, alamli mezbanning ko'ngliga malham bo'ladi.

Ichkilikbozlik va giyohvandlikning zararli oqibatlari va naslga ta'siri. O'zbekiston o'z mustaqilligiga erishishi natijasida pedagogikada ham ijodiy muhit, milliy ruhiyat va an'analar, urf-odatlar, marosimlarga mos tarzda ta'lim-tarbiyani olib borish imkoniyati yaratildi. Zamonaviy milliy pedagogikamizda millat ruhiyatining nozik jihatlariga kirib borish va dunyo tarbiyashunosligida eng so'nggi yutuqlarni ham hisobga olish uchun yo'l ochildi. Ana shu sababli ham bugungi milliy pedagogikamiz muntazam ravishda taraqqiy etmoqda va unga barkamol avlodni shakllantirishdek muhim vazifa qo'yilgan.

Ayni paytda barcha pedagogik tadbirlarda yoshlar ta'lim-tarbiya jarayonining obyektigina emas, balki subyekti, ya'ni ijrochisi ham ekanligiga alohida e'tibor berilmoqda. Bu ta'lim oluvchilar va tarbiyalanuvchilarning mustaqil hamda erkin fikrlarini ta'minlashga imkon bermoqda. Eng asosiysi, yoshlarda o'qishga ehtiyoj uyg'otishga yo'naltirilgan holda ta'lim-tarbiya ishlari olib borilmoqda.

Inson dunyoga kelar ekan, baxtli bo'lishni orzu qiladi va unga intiladi. Baxt — keng qamrovli tushuncha bo'lib, inson hayotining mazmuni hisoblanadi. Insonning baxtli hayot kechirishini ta'minlovchi omil — bu uning sog'lom turmush tarzidir. Sog'lom turmush tarzini shakllantirishga to'sqinlik beradigan zararli odat oqibatida qanday avlod paydo bo'ladi?

Zararli odatlardan biri — spirtli ichimliklarni iste'mol qilish bo'lib, yoshlar o'zlarida bu boradagi bilimlarining yetarli emasligi tufayli ularni iste'mol qilishga ruju qo'yadi. Shu bois 5—9-sinf o'quvchilarining ushbu odatning inson organizmiga salbiy ta'sir etishi borasidagi tushunchalar bilan qurollanishi muhim ahamiyatga ega. Manbalarda ko'rsatilishicha, 14—16 yoshli o'g'il yoki qiz bolaga bir qadah vino katta yoshli odamning bir shisha aroq ichganidek yomon ta'sir etadi.

Mashhur rus yozuvchisi L.N. Tolstoy: «Vino insonlarning salomatligini, fikrlash qobiliyatini, oilasining tinchligini buzadi va

ayniqsa, eng yomoni ongini va naslini zaharlaydi» desa, tibbiyot otasi Gippokrat: «Idiotizm, epilepsiya singari kasalliklar — homila paydo bo'lgan kuni vino ichishning oqibati», degan fikrni bildiradi.

Spirтли ichimlikni iste'mol qilish — salomatlik ofati. Buning eng yomon jihati uzluksiz ichish natijasida organizm unga o'rganadi, kishi ichmasdan tura olmaydigan bo'lib qoladi. Mun-tazam ravishda ichishga o'rganish oqibatida esa, organizm qattiq zaharlanadi va kishi ichkilikbozlik kasalligiga duchor bo'ladi.

Oilada bolaning tug'ilishi ba'zan quvonch emas, tashvish, g'am keltiradi. Ichuvchi ota-onadan ishyoqmas, ma'nan qashshoq, aqlan zaif, beqaror, xunuk, badfe'l, jinnisifat, dovdur farzandlar tug'iladi. Bunday bolalar ota-ona uchun ham, jamiyat uchun ham falokatdir.

Kuzatishlar shundan dalolat beradiki, 1000 ga yaqin tentak bolalarning 500 tasining onasi, 70 tasining otasi ham, onasi ham spirтли ichimlik iste'mol qilar ekan. Fransuz shifokori Demma 28 yil davomida eri ham, xotini ham ichkilikbozlikka berilgan o'n oilani kuzatgan. Bu oilalarda tug'ilgan 57 bolaning 25 tasi yoshiga yetmay o'lgan, 5 tasining bosh miyasida suv yig'ilgan, 5 tasi tut-qanoq, 12 tasi jinni bo'lgan, faqat 10 tasigina sog'lom tug'ilgan.

Tutqanoq kasali bilan og'rikan har 100 boladan 60 tasining ota-onasi ashaddiy badmast ekan. Spirтли ichimlik turli jinoyatlar qilishning asosidir.

Keyingi yillarda aqlan zaif, jismonan nogiron bolalar sonining keskin kamayishi kuzatilmayapti. Birgina Toshkentdagi aqli zaif bolalar internatida yuzlab nogiron, basharalari qiyshiq, oyoq-qo'li g'ujanak, ko'zlarida qo'rquv alomati bor, mayib-majruh bolalar tarbiyalanadi. Bunday bolalar hayot lazzatidan, quvonchlari-yu tashvishlaridan bir umr mahrumdirlar. Xo'sh, bolalarda nima ayb? Haqiqiy gunohkorlar ota-onalar va ularning atrofidagilaridir.

Zararli odatlardan yana biri — giyohvandlik XX asr vabosi sifatida tez va keng miqyosda tarqalmoqda. O'smir va o'spirinlarga bu xususda tushunchalar berish ularning ushbu odatlar bilan shug'ullanishining oldini oladi. Giyohvandlikning jismoniy va ma'naviy zararlari to'g'risida dunyo ommaviy axborot vositalari orqali ko'p ma'lumotlar tarqalyapti. O'zbekistonda ham bu borada bir qator xalqaro anjumanlar o'tkazilmoqda, giyohvandlikka qarshi profilaktik ishlarni yo'lga qo'yish maqsadida bir qancha mahalliy

tashkilotlar ta'sis etildi, xalqaro tashkilotlar faoliyat olib borayotgan bo'lsa ham, afsuski, bu ofat doirasi hanuzgacha kengaymoqda.

Giyohvand moddalarning katta yoshdagilar tomonidan iste'mol qilinishi, ayrimlarning moddiy daromad orttirish maqsadida giyohvand moddalar bilan savdo qilishi hamda ko'plab yoshlarning uning qurboni bo'layotganligi achinarli holdir.

Giyohvandlik xatarli ruhiy kasallik hisoblanadi. U odamni halokatga yetaklaydi. Markaziy asab tizimida kimyo aralashmalar (marixuana, heroin, ko'knori va h.k.) yordamida qo'zg'atish uyg'otib, sarxushlikni hosil qiladi. Biroq, buning oqibatida asab tizimining faoliyati buziladi.

Bunday holatlardan qutulish uchun giyohvand moddani yana qabul qilish kerak bo'ladi. Buning iloji bo'lmasa, o'zini o'ldirishi yoki og'ir jinoyatga qo'l urishi mumkin. Giyohvandlik kasalligining oxirgi bosqichida a'zolar darddan qutulish kuchidan ajraladi, odam kundan kunga holsizlanib, sog'liq yo'qoladi. Mehnat qilish qobiliyatidan butunlay mahrum bo'ladi, bamisoli tirik murdaga aylanadi. Oilaning pok turmush tarzi, dunyoqarashi, ota-onaning halolligi, pokligi, mehnatsevarligi, e'tiqodi farzandlarini ichkilikbozlik, giyohvandlik, kashandalikdan asrovchi mezon hisoblanadi.

Ichkilikbozlik, giyohvandlik, kashandachilikning oldini olishda maktab, kollej, oila va jamoatchilik hamkorligi alohida o'rin tutadi. Umumta'lim maktablari, o'rta maxsus va oliy o'quv yurtlarida, mehnat jamoalarida ichkilikbozlikning, giyohvandlikning zararli oqibatlari haqida tushuntirish, targ'ibot ishlari olib borish, ko'rgazmali vositalardan, videotasmalar, kinolavhalar, ommaviy axborot vositalari, matbuot materiallaridan foydalanish, ko'rgazmali burchaklar tashkil etish, mutaxassislar bilan suhbatlar uyushtirish maqsadga muvofiq.

6.3. Bola tarbiyasida milliy an'analardan foydalanish

Mustaqillikka erishilgach O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida ham tub o'zgarishlar yuzaga kelmoqda. Milliy qadriyatlarni tiklash, milliy ma'naviyatni yuksaltirish, ayniqsa, sharqona odob-axloq an'analari e'tiborni kuchaytirish shular jumlasidandir.

Yurtimizda buyuk rejalar va bunyodkorlik ishlari tarixiy an'ana va tajribalarga asoslanib, aql-idrok bilan amalga oshirilmoqda.

Shu o'rinda, O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A. Karimovning «Shuni aytishimiz lozimki, xalqimiz ma'naviyatini yuksaltirishda milliy urf-odatlarimiz va ularning zamirida mujassam bo'lgan mehr-oqibat, insonni ulug'lash, tinch va osoyishta hayot, do'stlik va totuvlikni qadrlash, turli muammolarni birlashib hal qilish kabi ibratli qadriyatlar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda», degan fikrlarini eslatish o'rinli.

Oliy, o'rta maxsus, kasb-hunar va umumiy o'rta ta'lim tizimida tahsil olayotgan yoshlarning ma'naviy dunyosini boyitish, ularni Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash, qolaversa, o'zimizga xos bo'lgan milliy urf-odatlarni, marosimlarni yoshlarga singdirish orqali ma'naviy jihatdan yetuk insonni tarbiyalash, ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish shu kunning dolzarb masalalaridan biridir.

An'ana har bir millatning o'ziga xosligini ifodalab, uning ijtimoiy muhiti, turmush tarzi, yashash sharoitidan kelib chiqadi. An'analar mazkur millatning jamiyat va odamlarga bo'lgan munosabatini ifodalaydi, uning zamirida mehnatsevarlik, vatanparvarlik, insonparvarlik kabi barcha xalqlarga xos bo'lgan g'oyalar ilgari surilganligi ham umuminsoniy ma'no kasb etadi. Xuddi shu ma'no bola tarbiyasida yetakchi o'rinni egallashi lozim. Chunki bola ongida o'z xalqiga xos bo'lgan milliy an'analarni sevishtirish va ulardan faxrlanish tuyg'usi milliy kalondimog'lik darajasiga o'tmasligi, balki har qanday millat an'analari o'zlari uchun qimmatli ekanligini anglab yetgan holda u boshqalarni kamsitish kerakmasligini ham tushunmog'i zarur.

Har bir xalqning ta'lim-tarbiyaga oid an'analari pedagogik fikr taraqqiyotiga xizmat qilib, ularda bola tarbiyasi haqidagi tasavvur va qarashlar ifodalanadi. Har bir ota-ona o'z farzandining barkamol bo'lishini istaydi. Bolalarining har bir yutug'idan quvonadi, mag'lubiyatidan behad tashvishga tushadi. Farzandini baxtli ko'rish uning uchun eng baxtiyor damlar hisoblanadi. Shuning uchun ham xalqimizda «Farzandlar kamoli — ota-ona jamoli» degan naql bor. Xuddi mana shu narsa, ya'ni ota-onalarning orzu-umidi ham an'ana sifatida avloddan avlodga o'tib keladi. An'ana pedagogikada bola tarbiyasidagi ko'nikmalar va qobiliyatlarni bir avloddan

ikkinchi bir avlodga o'tishini ifodalaydi. Shuningdek, tarbiya vositalari, usullari va metodlari ham keyingi avlodga an'ana tarzida o'tadi.

Xalq pedagogikasini atroflicha o'rganish, uni oilaviy hayot mazmuniga tatbiq etish bolalarni ma'naviy-axloqiy shakllantirishda, tarbiya samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Undan samarali foydalanib kelayotgan oilalarda yaxshi natijalarga erishilayotganini kuzatish mumkin.

O'zbek xalqida bolalar bilan bog'liq juda ko'plab yaxshi ibratli an'analar mavjud. Xalq pedagogikasi bolalarga mehr-shafqat, ularni sevishtirish, parvarish qilish, ta'lim-tarbiya berish, ehtiyotlash kabi insoniy qarashlarni targ'ib qilib kelgan.

Sharq xalqlarida, ayniqsa, o'zbek xalqida bolajonlik sifati o'ta shakllangan. Bola oila quvonchi va er-xotinni bog'lab turuvchi rishtadir. Shu jumladan, bolalar kattalarning panohi, mehr-muhabbati va g'amxo'rliqi tufayli o'sadi, ulg'ayadi, kelajakda shaxs sifatida hayotda o'z o'rnini topadi. O'zbek xalqi o'ta bolajonligi uchun ham o'z farzandlarini «suyanchig'im», «belimning quvvati», «yuragimning darmoni», «hayotim quvonchi», «uyimning chirog'i» kabi so'zlar bilan erkalashadi va o'zlari ham bundan ma'naviy oziqa oladilar.

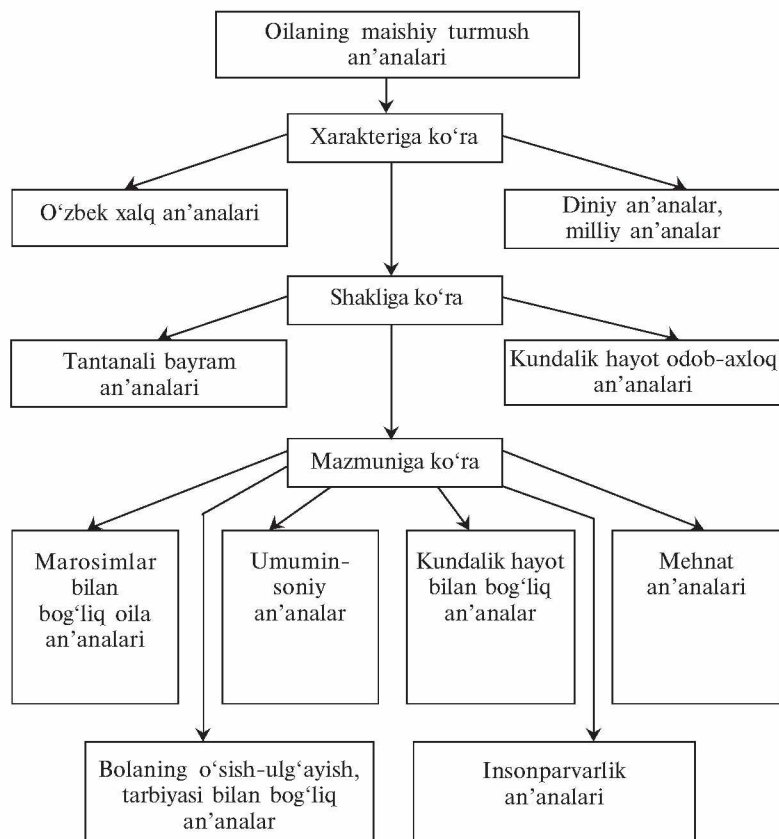
O'zbek xalqining oila, turmush an'analari orasida juda ko'p tarbiyaviy ahamiyatga molik ajoyib an'analari mavjud. Ayniqsa, insonparvarlik an'anasi o'ziga xos boshqacha bir xususiyat kashf etib, o'zbekona, sharqona tarzda namoyon bo'ladi. Masalan, bu ota-onasiz qolgan bolalarni asrab olishda, ularga insoniylik, g'amxo'rlik ko'rsatishda, ota-ona mehr-muhabbati bilan parvarish qilishda, kasal va nogironlarni borib ko'rishda, ko'ngli o'ksik yetimlarga g'amxo'rlik qilishda, yaqinlari vafot etgan oilalarga ta'ziya bildirishda, dafn etish marosimlarida faol ishtirok etishda va azador xonadon sohibi ko'nglini ko'tarish (moddiy va ma'naviy tomondan) kabilarda ko'rinadi. Bunday o'ziga xoslikni boshqa hech qaysi mamlakatda va millatda uchratish mumkin emas. Zero, bunday xususiyatlar bolalar tarbiyasiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatib kelmoqda. Buni biz o'zbek xalqining juda ko'pgina marosimlarida, to'y-hashamlarda, kundalik turmush tarzida ko'rishimiz mumkin.

Yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalash, oilaning mustahkam bo'lishi, kishilar ma'naviy qiyofasining tarkib topishi

turmush tarzining naqadar yuksaklik bilan tashkil etilganligi turmush madaniyatining yuksalib borishiga ko'p jihatdan bog'liqdir.

Oilada bola uchun zarur sharoitni to'g'ri tashkil etish natijasida kattalarning hayotiy tajribasi, bilim malakalari, oilaviy urf-odatlar an'analar sifatida bolaga singdirilib boriladi. O'zbek oilalariga mansub an'analar va ularning bolalar ma'naviy-axloqiy tarbiyasidagi o'rni nihoyatda katta ekanligini hayot tajribasi isbotlagan. Bular:

1. Diniy va zamonaviy bayram an'analari.
2. Kundalik turmush an'analari.
3. Oilaning maishiy, madaniy turmush an'analari.

To'ylarning mohiyati

O'zbek xalqi qadim zamonlardan buyon to'y qilib, elga osh berib kelgan. To'ylar, odatda, kichik bayramlardek o'tkazilgan. To'yning turlari ham ko'p bo'lib, beshik to'yi, sunnat to'yi, nikoh to'yi, payg'ambar oshi to'yi, hovli to'yi, yosh sanalari bilan bog'liq to'ylar o'tkazib kelingan.

Qadimda to'ylarda ota-bobolarimiz kurash, ko'pkari, askiya, masxarabozlik, dor o'yinlari, boshqa turli tomoshalar va ko'riklar o'tkazishgan. Zamon o'zgarishi bilan yangi-yangi g'oyalarining kirib kelishi natijasida to'ylarimizning ham shakl-u shamoyili o'zgarib bormoqda.

Oltin to'y, kumush to'y, brilliant to'y, 50, 60, 70, 80, 90, 100 yillik to'ylarni ko'pchilik bilan nishonlash odat tusiga kirib keldi. Bu marosimlarni osiyocha, yevropacha o'tkazishyapti. Xalqimizning odat-marosimlari bir-biriga qo'shilib ketdi. Bundan yangi shakl va mazmun hosil bo'ldi.

Demak, to'y marosimlari yangi qiyofaga kirdi va boyidi.

Marosimlar millat g'ururi

Xalqimizning yana bir an'anaviy marosimi hayit bayrami bo'lib, diniy bayram sifatida nishonlanadi. Hayitlarning ikki xili mavjud bo'lib, Qurbon hayiti, Ramazon hayiti deb ataladi. Ramazon hayiti ro'za tugallangan kunning ertasiga o'tkaziladi. Bir kun oldin arafa kuni qo'shnilar bir-birlariga taom ulashishadi.

Hayitning birinchi kuni ota-onalar, qarindosh-urug'lar, qo'ni-qo'shnilarining holidan xabar olinadi. Xadyalar, sovg'a-salomlar, ehsonlar ulashiladi.

Hayitlarning har ikkisi ham odamlar o'rtasidagi mehr-oqibatni mustahkamlagan. Keksa, bemor, tanish-notanishlarni ziyo-rat qilishning amaliy namunasi yoshlarga beqiyos katta maktab vazifasini o'tagan. Hayitlar ham Navro'z kabi xalqning qadimiy, udumiy bayramlaridir.

O'zbek oilalarida bolalarni to'g'ri tarbiyalashda, ularga axloq-odob qoidalarini tushuntirishda ota-onalar oldiga qator talablar qo'yilgan va ular an'anaviy tarzda avloddan avlodga o'tib kelgan. Chunonchi, ota-onalar bolalarni yaramas ishlardan saqlab, yaxshi

ishlarga qiziqtirib, o'zlari ham odob-axloqqa rioya qilishgan, tarbiyaga zid so'zlarni gapirmasliklari shart bo'lgan.

Umuman, oilada bolani ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy an'analarni ota-onalar to'g'ri tushunib olishlari, qaysi an'analarda qanday maqsad uchun xizmat qilishini yaxshi anglab yetishlari juda muhim. Chunki, mazkur talqin etilgan an'analarda, urf-odatlar mazmunini, avvalo, ota-onalarning o'zlari yaxshi o'zlashtirib, kundalik hayotda qo'llay olsalargina bolalarga uning ta'siri samarali bo'ladi.

Mana shu ma'noda oilalarda o'rnatilgan, kuzatilgan, o'rganilgan, xalqimiz turmush tarzida ko'p qo'llanilayotgan an'analarda bilan birga, bugun mustaqillik sharoiti talablaridan kelib chiqib, bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda yaxshi samara berishi mumkin bo'lgan an'analardan o'z xalqi va ona Vatani bilan faxrlanish, o'z Vataniga mehr-muhabbat bilan qarash, o'z xalqining milliy an'alarini e'zozlash, Vatani o'tmishi va tarixiga cheksiz hurmat, mustaqil respublikamizning milliy mafkurasiga xayrxohlik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik xislatlari, shuningdek, milliy ongga shakllangan, diniy va dunyoviy urf-odatlar, marosimlarga hurmat nazari bilan qaraydigan, bevosita ularga hayotda amal qiladigan, milliy e'tiqodi zo'r vatanparvarlarni tarbiyalash mumkin va zarur.

Yuqoridagi an'analarni bolalarning ongiga, tabiatiga singdirish ota-onalarning muhim vazifasi bo'lib, uni muvaffaqiyatli bajarish ularni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda yanada keng imkoniyat yaratadi.

Xullas, o'zbek xalqi an'analari uning turmush tarzi, milliy xususiyati, ijtimoiy psixologiyasi, tafakkurlash usulidan kelib chiqqan bo'lib, mazkur xalqning ma'naviyatini belgilab beradi.

An'analarda o'z holicha mavjud bo'lmaydi, balki kishilarning ijtimoiy ideallarini ro'yobga chiqarishga yordam berganligi uchun ham saqlanib kelmoqda.

Shunga ko'ra, oilalarda bolalarni eng yaxshi an'analarda ruhida tarbiyalashga intiladilar. Binobarin, an'analarda bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyat sifatida ijtimoiy ahamiyat kasb etadi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. O'zbekiston Respublikasida nechanchi yil «Oila yili» deb e'lon qilingan?
2. Oilada farzand tarbiyasini qaysi davrdan boshlamoq kerak?
3. Farzand tarbiyalashda ota-ona qanday xislatlari bilan namuna bo'la oladi?
4. Oilada farzandlarni tarbiyalashning qanday usullari mavjud?
5. O'zbeklarga xos qanday an'analarni bilasiz?

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR

1. *Yusuf Xos Hojib*. Qutadg'u bilig. T., «Fan», 1972.
2. *Rizouddin ibn Faxriddin*. Nasihat. T., «Cho'lpon», 1993.
3. *R. Usmonov*. Saodatnoma. T., «O'qituvchi», 1995.
4. *M. Inomova*. Oilada bolalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi. T., 1999.
5. Oila pedagogikasi (Professor O. Hasanboyeva tahriri ostida). T., «Aloqachi», 2007.
6. *A. Muhsiyeva*. Oilada milliy tarbiyani tashkil etishning metodik asoslari. T., «Fan», 2009.
7. «Islom nuri» gazetasi, 1990-yil.

7-bob. MAKTAB, OILA VA MAHALLA HAMKORLIGI

I. Reja.

1. Maktab, oila va mahalla hamkorligining mazmuni. Maktabdan va sinfdan tashqari ishlar tizimi, ota-onalar bilim saviyasi.
2. Hayotiy tajribalarning bola tarbiyasida tutgan oʻrni, oʻqituvchining ota-onalar bilan ishlash usullari.
3. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarda oila-mahallaning hamkorligi.
4. Maktab, oila va mahalla hamkorligi konsepsiyasi. Maktab, oila va mahalla hamkorligi konsepsiyasining mazmuni, shaxs yetukligi va tarbiya samaradorligini oshirish.

II. Mavzuning maqsadi: oilada tarbiya jarayonida milliy qadriyatlarimizdan hozirgi zamon pedagogikasi va psixologiyasining yutuqlaridan keng foydalanish, barcha mahallalar qoʻmitalari qoshidagi yoshlar bilan ishlash boʻlimlari ishini oʻrganish, tahlil qilish. Oʻzbekistonda yuz berayotgan oʻzgarishlar maktab, oila va mahalla hamkorligi yoʻnalishida bola tarbiyasida oila, mahalla va maktabning asosiy vazifalari mazmunini yangilab, hayotga tatbiq etish.

III. Mavzuning vazifalari:

- oilaning mahalla va qoʻni-qoʻshnilar, maktab bilan yaqin aloqada boʻlishi;
- oilada milliy qadriyatlarga toʻliq amal qilinishi;
- oilada muomala munosabatini toʻgʻri yoʻlga qoʻyish — shu kunning dolzarb vazifasi.

IV. Tayanch iboralar: hamkorlik, konsepsiya, usul, jamoa, mahalla.

7.1. Maktab, oila va mahalla hamkorligi

Oilada bola tarbiyasini yoʻlga qoʻyishda taʼlim muassasalarining va oʻzbek mahallalarining roli katta. Chunki qadimdan oʻzbek

xalqi mahalla-kuy, qo'ni-qo'shnilar bilan hamjihatlikda yashab kelishgan. Har bir oila biron-bir tadbir o'tkazmoqchi bo'lsa, avvalo, mahalla bilan, uning obro'li oqsoqollari bilan maslahatlashgan, o'zlarining muammolarini shu yerda hal qilishga harakat qilishgan. Mahalladoshlar o'rtasida mehr-oqibat kuchli bo'lgan. Ayniqsa, mahalla, qo'ni-qo'shnilar bolalar tarbiyasiga alohida e'tibor bergan. Yosh oilalar uchun turli maslahatlarini darig' tutishmagan.

Istiqbolga erishishimiz sharofati bilan milliy qadriyatlarimiz tiklanishi, mahallalarning an'anaviy faoliyatini keng yo'lga qo'yishga imkon tug'ildi. Respublikamiz birinchi Prezidenti I.A. Karimovning Farmoni bilan «Mahalla» xayriya jamg'armasi tuzildi. Mahalla qo'mitalari mahallalar faoliyatini muvofiqlashtirib turadigan ko'ngilli mahalliy boshqaruv hisoblanadi. Uning eng muhim vazifalaridan biri mahalladagi oilalarni mustahkamlash, oilada bola tarbiyasini jamoatchilik asosida nazorat qilishdan iboratdir. Mahallalar orqali oilaviy tarbiya samaradorligini oshirishda oila bilan jamoatchilik hamkorligini ta'minlash bugungi kunda umumdavlat ahamiyatiga molik ishga aylandi.

Mahalla arabcha so'zdan olingan bo'lib, joy, o'rin, makon ma'nolarini bildiradi. U muayyan tarixiy sharoitda ma'muriy-hududiy birlik, uyushma hisoblanadi. Mahallalar qadimgi Movarounnahr hududida vujudga kelgan bo'lib, Narshaxiyning IX asrda yozilgan «Buxoro tarixi» asarida Buxoroda bundan 1100 yil ilgari bir necha mahalla bo'lganligi qayd etilgan. Mahalla o'zini o'zi boshqaruv tizimining muhim milliy-ijtimoiy organi bo'lib, u O'zbekistondagi ijtimoiy hayot tarzining mahalliy ko'rinishidagi shakli hamdir.

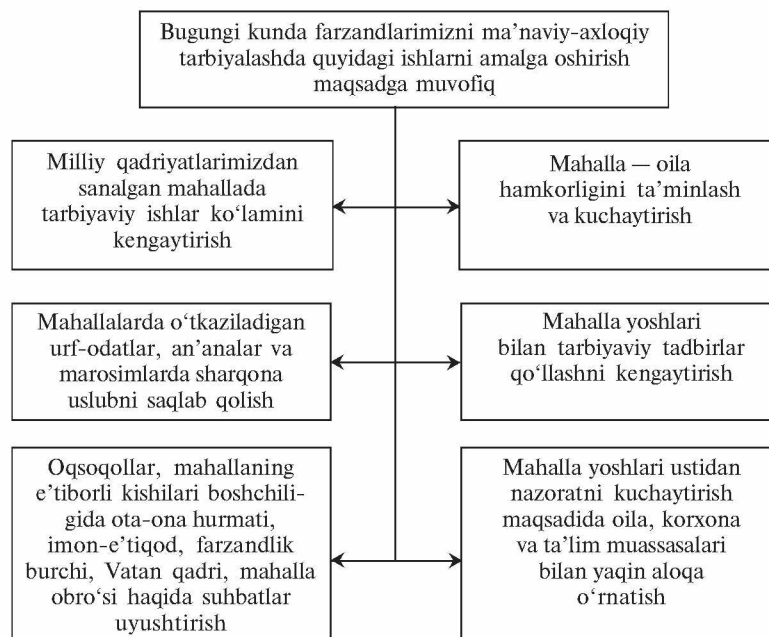
1992-yili respublikamizda 8 mingga yaqin, Toshkent shahrida 279 mahalla mavjud edi. 1993—1994-yillarda mamlakatimizda 12 mingdan ortiq, Toshkent shahrida esa 481 dan ortiq mahalla faoliyat yurita boshladi.

Yoshlar muomala qilish madaniyatini, avvalo, oiladan, ustozidan, keyin qo'ni-qo'shnilardan o'rganishi barchaga ayon. O'g'il-qizlar kelajakda qanday inson bo'lib yetishishlarida qo'ni-qo'shnilarning roli ham katta. Qo'ni-qo'shnichilik odobi va madaniyatida o'zbek axloqiga xos hayotiy ma'no va mazmun mavjudki, buni

yoshlar tushunib yetishi, bevosita qo‘ni-qo‘shnichilik, mahallachilik odobiga amal qilishi, kelajakda namunali insonlar bo‘lib yetishishlari muhim ahamiyatga ega. Chunonchi, «Qo‘shning bor, oshing bor», «Qo‘shning tinch, sen tinch», «Hovli olma, qo‘shni ol» kabi xalq maqollari zahirida katta hayotiy, falsafiy mantiq bor. Zero, kattalar yoshlarga mahallaning ahilligini, tinchligini ta‘minlovchi qo‘ni-qo‘shnichilikning asl mohiyatini tushuntirib borishlari lozim.

Qo‘ni-qo‘shnichilikning qadriga yetish, uni pokiza saqlash, o‘zaro munosabatlarni mustahkamlab borish muhim bo‘lib, bu haqda qator maqollar mavjud. Shuningdek, qo‘ni-qo‘shnichilik udumlarini mensimaydigan, uni oyoqosti qiluvchi kimsalar ham uchrab turadi. «Qo‘shning yomon bo‘lsa, ko‘chib qutulasan», «Qo‘shning sirini qo‘shni ochadi» kabi maqollarda hasadgo‘y, nomard kishilarning fe‘li ifodalanganligini ko‘rish mumkin.

Xalqimizning bebaho udumlari, odatlari va tarbiya usullari shunchalar serqirradi, uning har bir ko‘rinishida juda katta

ma'no yotadi. Qadimda agar ota uyda o'tirgan bo'lsa, bola botinib, shu uyning tomiga chiqishga jur'at etmagan. Bu uyda otam o'tiribdilar, men u kishining boshiga qanday chiqaman, degan andishaga borilgan. Yoki ot minib o'tayotgan yigit choyxona oldiga kelganda otdan tushib, o'tirganlarga salom berib, ancha nariga borgach, yana otiga minib, yo'lida davom etar ekan. Bularni ko'rgan mahalla bolasi undan ma'lum xulosa chiqarib olishi tabiiy holdir.

Maktab — aholining, birinchi navbatda, ota-onalarning pedagogik o'quvini amalga oshiradi, har bir oilada o'zaro hurmat, bir-biriga yordam, insoniy munosabatlar muhiti yaratilishini qo'llab-quvvatlaydi.

Oila esa, o'z navbatida, o'quv-tarbiya jarayonini qayta qurishda maktabga yaqindan yordam berib, o'quvchilarning ta'lim-tarbiya jarayoni barcha jabhalarini egallashlari uchun maktab jamoasiga yaqindan ko'maklashadi.

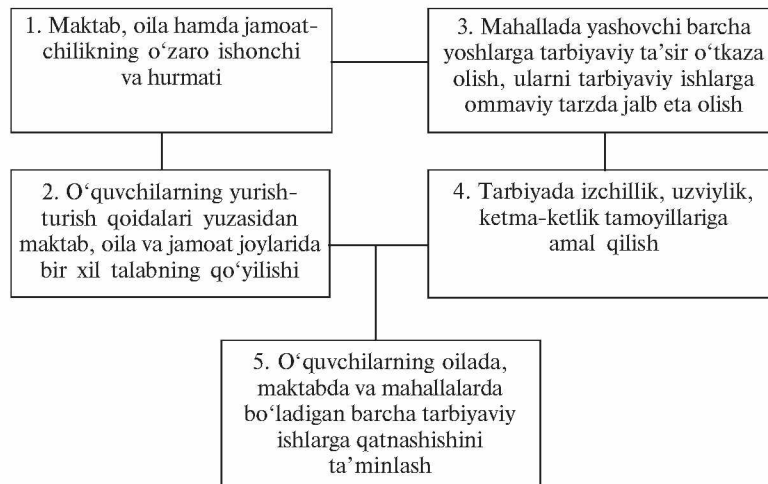
Bugungi kunda yoshlarning kamol topishida ko'pgina tarbiyaviy omillar, ya'ni maktab, oila va jamoatchilikning o'zaro kelishilgan hamkorligiga ehtiyoj tobora kuchaymoqda. Chunonchi, maktab tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq omillariga, imkoniyatlariga ega.

Maktabdan tashqari olib boriladigan tarbiya ba'zan pedagogik, psixologik qoidalarga amal qilinmagan, maktab tomonidan qo'yiladigan talablar bilan kelishilmagan holda amalga oshiriladi. Natijada maktab tomonidan o'tkazilgan tarbiyaviy ta'sir o'z kuchini yo'qotadi. Bunday holat bolalarning nazoratdan chetda qolishi, oxir-oqibatda, tarbiyasi qiyin bolalarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Maktabdan keyingi tarbiyaviy ishlarda murakkab muammolar yuzaga kelishi mumkin. Mana shunday ko'ngilsiz holatlarning oldini olishda maktab, oila va jamoatchilikning hamkorligini yo'lga qo'yish muhim ahamiyat kasb etadi.

Unda mahallalar bilan yaqindan aloqa o'rnatish, mahalla va maktab tarbiyaviy dasturida o'zaro aloqadorlik bo'lishi, ota-onalar qo'mitasi va bolalar bilan ishlash nazoratchilarining ish dasturlari mahalla ahli va oqsoqollar kengashida muhokama qilinishi tarbiyada ko'zlangan maqsadga erishishda yordam beradi.

Jumladan:

Maktab, oila va jamoatchilikning yoshlar tarbiyasi borasidagi faoliyatining samaradorligini oshirish maqsadida zamon talablaridan kelib chiqqan holda zaruriy uslubiyatlarni ishlab chiqish, ular hamkorligining mazmunini aniqlash, maqsad va vazifalarini belgilash muhimdir.

Mazkur masala yuzasidan respublika maktablarida oila va jamoatchilik bilan hamkorlikda olib borilayotgan ishlar o'rganilib, tahlil qilinganda quyidagi ish uslublari mavjud ekanligi ma'lum bo'ldi:

- *birinchidan*, ota-onalar bilan ishlashda, asosan, onalar maktabi, otalar maktabi, pedagogik bilim berish universiteti, oilaviy tarbiya, tajribalarni o'rganish bo'yicha konferensiyalar, savol-javob kechalari, dam olish kuni jamiyati va klublari, oilalararo musobaqalar va turli tanlovlar (bola tarbiyasi, ozodalik, saranjom-sarishtalik, oilada bolalar burchagi tashkil qilish, sport, to'g'ri mehnatni yo'lga qo'yish, namunali oilalar, eng yaxshi ota-onalar, hovlilar, tarbiyali farzandlar to'g'risida) tashkil etish;

- *ikkinchidan*, maktab o'quvchilarining ota-onalar bilan ishlashi, ya'ni ular maktab tarixi, qishloq yoki shahar o'tmishi va hozirgi kundagi faoliyati, uning aholisi, tarkib topgan xalq an'analari bilan muntazam tanishtirib boriladi. Ilmiy-amaliy konferensiyalar, dam olish kechalari, tarixiy obidalar va turli qadamjolarga sayohat-

lar uyushtiriladi. Ota-onalarning maktab kabinetlarini jihozlashda, obodonlashtirish, bezatishda qatnashishlari ta'minlanadi;

- *uchinchidan*, o'quvchilar bilan ishlash yuzasidan dam olish klublari, jonajon o'lka bo'ylab yurishlar uyushtiriladi, ularning «Balli, qizlar», «Balli, yigitlar», «Nima, qayerda, qachon?» musobaqasi va tanlovlar, kasb haqida suhbatlar, to'garaklar, seksiyalar, turli jamiyatlar ishlarida faol ishtirok etishlari ta'minlanadi.

Oila tarbiyasini tashkil etish komil insonni tarbiyalab voyaga yetkazish muvaffaqiyati uchun poydevor bo'ladi. Farzandlarning har tomonlama yetuk bo'lib voyaga yetishlarida ota-ona, oila boshqa a'zolarining dunyoqarashlari, hayotiy yondashuvlari va ma'naviy dunyosi o'ziga xos o'rin tutadi. Shuningdek, ota-onalarning muayyan darajada pedagogik bilimlarga ega bo'lishi ham ahamiyatlidir. Oila va ta'lim muassasalari o'rtasida tashkil etilgan hamkorlikning bosh g'oyasi ota-onalar uchun pedagogik yordam ko'rsatishdir.

Oila tarbiyasining farzandlarga tarbiya berish, ularda ma'naviy madaniyatni shakllantirish imkoniyatlarini aniqlash yuzasidan bir qator tadbirlar amalga oshiriladi. Bu borada ota-onalar bilan olib borilgan ishlar hamda o'tkazilgan tadbirlarning ayrimlarini namuna sifatida keltiramiz.

1. Ota-onalar bilan olib borilgan suhbatlar.

Suhbatlar yakka hamda umumiy tarzda olib boriladi. Ilk suhbat chog'ida o'quvchilarni ma'naviy jihatdan tarbiyalash, ularda ma'naviy madaniyat elementlarini qaror toptirish muvaffaqiyatini ta'minlash kafolati bo'lgan ota-onalar va farzandlarining ijtimoiy onglik hamda faollik darajasini aniqlashga yordam beruvchi anketa so'rovlari o'tkazish mumkin. So'rovnomalar ikki turda bo'lib, ulardan birinchisi har bir o'quvchining umumiy portretini tasvirlovchi diagnostik tavsifga ega, ikkinchi turdagi so'rovnoma esa ota-onalarning ijtimoiy tarbiyani yo'lga qo'yish, farzandlar ma'naviy madaniyatini shakllantirishga, ularning shaxsiy munosabatlarini aniqlashga xizmat qiluvchi so'rovnomadir. Quyida birinchi turdagi so'rovnomaning umumiy mazmunini keltiramiz.

«Siz o'z farzandingizni qay darajada bilasiz?» so'rovnomasi quyidagicha:

1. Farzandingiz ushbu o'quv maskanida nechanchi yil tahsil olmoqda?

2. Farzandingizning so'nggi o'quv yilidagi o'zlashtirish darajasi sizni qoniqtiradimi?

3. Farzandingizning fanlarga bo'lgan munosabati qanday?
4. Uning fanlarga bo'lgan qiziqishini baholay olasizmi?
5. Ijtimoiy munosabatlar (oilalar, jamoalar, keng jamoatchilik o'rtasida tashkil etiladigan munosabatlar) jarayonidagi ishtiroki qanday?
6. Farzandlaringiz mansub bo'lgan mikromuhitning ma'naviy-axloqiy iqlimi qanday? U kimlar bilan do'stlashgan, ularning ma'naviy qiyofasi sizning talablaringizga javob bera oladimi?
7. Salbiy aloqa yoki ta'sir guvohi bo'lganmisiz?
8. Uning oilada tutgan o'rni qanday?
9. Maktabda, oilada vujudga kelgan shaxsiy ziddiyatlari bormi?

II. Maktabning o'quv yili davomida ota-onalar bilan olib boriladigan ishlari:

a) guruh ota-onalar majlisi. Majlis o'quv yili davomida 5 marta o'tkaziladi, ya'ni o'quv yili boshlanishi oldidan, I, II, III va IV choraklar yakunida. Majlislarda o'quv maskanining ichki tartib-qoidalariga, umumjamoa ijtimoiy me'yorlariga rioya etish holati, yuzaga kelgan ziddiyatlar tahlil qilinadi, navbatdagi davr uchun qilinadigan ishlarni ijobiy hal etish chora-tadbirlari belgilanadi. Maktabda tarbiya va ta'lim olayotgan, jamoa hayotida, shuningdek, tarbiyaviy tadbirlar jarayonida faollik ko'rsatayotgan, o'qishda, mehnatda alohida o'rnatilgan bo'layotgan tarbiyalanuvchilarning ota-onalariga minnatdorchilik izhor etiladi.

Ayrim ota-onalarning o'quv maskanida tashkil etilayotgan tadbirlarda faol qatnashmasliklari aytib o'tilib, buning sabablari aniqlanadi, bunday holatlarga barham berish borasida fikrlashib olinadi;

b) maktab ota-onalar majlisi. Ota-onalar umumiy yig'ilishida o'quv yili davomida o'quvchilar, ota-onalar bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning borishi va yakuni muhokama qilinadi. Ota-onalar maktab hayoti va o'quvchilarning intizomiy xulq-atvori, ijtimoiy me'yorlarga amal qilishlari, o'quvchilarni ma'naviy jihatdan tarbiyalash borasida erishilayotgan natijalar bilan tanishtiriladi.

O'quv yili yakunida bo'lib o'tadigan umummaktab ota-onalar majlisida maktab ijtimoiy hayotida faol ishtirok etgan, huquqiy mazmundagi tadbirlarni uyushtirishda alohida ibrat ko'rsatgan, shuningdek, muayyan fanlar olimpiadasida muvaffaqiyatli qatnashgan bir guruh o'quvchilar va ularning ota-onalari rahmatnomalar bilan taqdirlanadi.

Bunday ma'ruza va suhbatlar ota-onalarga ijtimoiy, shuningdek, ta'lim-tarbiyaga oid bilimlarni egallash, farzand tarbiyasiga jiddiy e'tibor berish, bu borada ta'lim muassasasi bilan hamkorlik o'rnatish kabi masalalarda yordam beradi.

7.2. Maktab, oila va mahalla hamkorligi konsepsiyasi

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunida oilaning jamiyat, davlat oldidagi mas'uliyatini anglab yetadigan komil insonni tarbiyalashdagi o'rniga alohida e'tibor beriladi. Mamlakatimizda qabul qilingan ta'lim-tarbiya to'g'risidagi qator me'yoriy hujjatlar, jumladan, O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi bozor iqtisodiyoti sharoitida muvaffaqiyatli ishlay oladigan mustaqil fikrlovchi kadrlar tayyorlashda oila, mahalla va maktab nufuzini yanada yuqori pog'onaga ko'tarishni taqozo etadi. 1993-yilda ishlab chiqilgan Maktab, oila va mahalla hamkorligi konsepsiyasi yoshlarni istiqlol g'oyalari sadoqatli, ma'naviy barkamol, vatanparvar etib tarbiyalashda keng jamoatchilik faoliyatini muvofiqlashtirish borasida muhim hujjat bo'ldi.

O'quvchilarni tarbiyalashda maktab, oila va mahalla hamkorligi jarayonida oilaning vazifalari

- oilada sog'lom muhitni yaratish, milliy ruh va turmush tarzini hisobga olish, farzandlar uchun ota-onalar har tomonlama o'r-nak bo'lishi, farzandlarning ota-onaga, Vataniga muhabbat tuy-g'usini shakllantirish, o'zaro g'amxo'r bo'lishni ta'minlash;
- oilada huquqiy tarbiyani yaxshilash, oila a'zolarining o'z huquq va burchlarini anglab yetishlari va ularga rioya qilishlarini ta'minlash;
- farzandlarga chuqur dunyoviy bilim asoslarini berish, ma'ri-fatli va ma'naviyatli kishilar bo'lib yetishishlarini ta'minlash;
- bozor munosabatlariga mos bo'lgan kasb-hunar o'rgatish, iqtisodiy tushunchalarni farzandlar ongiga singdirish;
- bolalarning ma'naviy barkamol va jismonan sog'lom bo'lish-lari uchun iqtisodiy va ijtimoiy muhitni yaratish;
- bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatish, istiqlol g'oyalari va milliy mafkuraga sadoqat ruhida tarbiyalash;

- bolalarning bo'sh vaqtlarini pedagogik nuqtayi nazardan kelib chiqib unumli tashkil qilish, ularga qo'shimcha ta'lim berish;
- farzandlarida mavjud bo'lgan iste'dod kurtaklarini rivojlantirish uchun zarur sharoitlarni yaratish;
- o'z farzandlarining maktab, mahalla, davlat va jamiyat oldidagi burchlarini to'la ado etishlari uchun oilada mas'uliyatli bo'lish;
- ota-onalar o'zlarining pedagogik va psixologik bilim saviyalarini doimo oshirib borishlari;
- bolalarda tejamkorlik va ishbilarmonlik xususiyatlarini shakllantirish;
- oilada milliy va umuminsoniy tarbiyaning barcha yo'nalishlarini bosqichma-bosqich amalga oshirishga mas'ullikni ta'minlash;
- sanitariya-gigiyena ko'nikmalarini singdirish, diniy aqida-parastlik, ichkilikbozlik, giyohvandlikka qarshi tarbiyani amalga oshirish;
- sog'lig'ida va aqlida nuqsonlari bo'lgan farzandlarga hayot talablariga mos ravishda bilim va kasb-kor berish.

Oila maktab va mahalla oldida o'z farzandlarining barcha xatti-harakatlari uchun javobgardir.

Ota-onaning farzand oldidagi burchi, o'zbekona ta'bir bilan aytganda, farzandga yaxshi nom qo'yish, yaxshi muallim qo'lga topshirib savodini chiqarish, ilimli, kasb-hunarli qilish, oilali va uyli-joyli qilishdan iboratdir.

O'quvchilarni tarbiyalashda maktab, oila va mahalla hamkorligi jarayonida mahallaning vazifalari

«Bir bolaga yetti mahalla — ota-ona» degan naqldan kelib chiqib kelajak avlodni tarbiyalash va unga ta'lim berish jarayonini amalga oshirish borasida kichik vatan bo'lmish mahallaning oldida quyidagi vazifalar turadi:

- mahalla faollari tomonidan tarbiya muassasalari bilan birgalikda ta'lim-tarbiya jarayonida amalga oshirilishi kerak bo'lgan masalalarni muhokama qilishda qatnashish va oqilona yechimlarni topishda faollik ko'rsatish;
- mahalla o'z hududida ijtimoiy-iqtisodiy yordamga muhtoj oilalarni aniqlab, ularni qo'llab-quvvatlab, farzandlarning bilim va tarbiya olishlariga bosh-qosh bo'lishi;

- ma'nan nosog'lom oilalarni mahalla yig'inlarida muhokama qilish, ularga nisbatan jamoatchilik choralari ko'rish;
- mahalla hududidagi o'quv-tarbiya muassasalariga iqtisodiy va ijtimoiy yordam ko'rsatilishini qo'llab-quvvatlash;
- ota-onalar orqali bolalarga tashabbuskorlik, mehnatsevarlik, milliy g'urur, vatanparvarlik, milliy odob, mafkuraviy ongillik, baynalmilallik kabi xislatlarni singdirishni har tomonlama rag'batlantirish;
- yoshlarga diniy mazhablar va sektalar, aqidaparastlikning mohiyatini to'g'ri anglab yetishiga ota-onalar orqali ta'sir ko'rsatish, ulug' ajdodlarimizning tarbiyaviy o'gitlarini singdirib borishga jamoatchilikni safarbar qilish;
- mahalla yig'inlarida milliy davlatchilik va milliy mafkura g'oyalarini, respublikamizda iqtisodiy va ijtimoiy sohalarda erishilgan yutuqlari targ'ibotini amalga oshirish borasida turli tadbirlar tashkil qilish;
- «Sog'lom avlod uchun», «Mahalla», «Ekosan», «Ulug'bek», «Nuroni» jamg'armalari, «Kamolot» yoshlar ijtimoiy harakati, xotin-qizlar qo'mitalari, turli jamiyatlar, birlashmalar va ijodiy uyushmalarni yosh avlodni milliy istiqlol g'oyalari asosida tarbiyalash ishida muammoli masalalarning yechimini topishga faol jalb qilish;
- mahalla hududidagi ishlab chiqarish korxonalari va tashkilotlarning imkoniyatlarini o'quv-tarbiya muassasalari moddiy negizini mustahkamlashga jalb qilish;
- mahalla hududida o'quv-tarbiya masalalari bilan birgalikda turli ko'rik-tanlovlar, sport musobaqalari, anjumanlar, bayram va bellashuvlar tashkil qilish;
- turli yo'nalishda iqtidorli bo'lgan o'quvchi-yoshlarni maktablar tavsiyasiga ko'ra, ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan qo'llab-quvvatlash;
- ilg'or pedagog xodimlar, tarbiyachilarga mahalla imkoniyatlaridan kelib chiqib, har tomonlama yordam ko'rsatish;
- farzandlariga ta'lim-tarbiya berishda ijobiy natijalarga erishayotgan, namunali oilalar hayot tajribasini ommalashtirib, mahalla hududida «Oila saboqlari» mashg'ulotlarini tashkil qilish;
- mahallada istiqomat qilayotgan xalq ustalari, san'atkorlar, ziyolilar va barcha ijod ahlining imkoniyatlaridan foydalanib, turli to'garak va «usta-shogird» an'anasida bilim va kasb berish faoliyatini tashkil qilish;

- mahalla hududidagi ishlab chiqarish korxonalari tomonidan mahallada istiqomat qilayotgan va moddiy qiynalgan yoshlar uchun ish joylari ajratilishiga erishish;

- har bir yosh fuqaroda O'zbekistonga, uning tabiatiga muhabbat, tarixiga qiziqish, mahalla obodonchiligi, ahilligi uchun javobgarlik ruhini shakllantirish.

*O'quvchilarni tarbiyalashda maktab, oila va mahalla
hamkorligi jarayonida maktabning vazifalari*

Bolalarga ta'lim-tarbiya berishda maktab va pedagoglarning roli katta. Chunki bola kunning deyarli uchdan bir qismida maktabda bo'ladi. O'quvchilarni tarbiyalashdagi roliga ko'ra maktabga quyidagi vazifalar yuklatilgan:

- maktabda bolaga biron-bir kasb-korni egallash uchun mustahkam poydevor yaratish;

- o'quvchi-yoshlarning sport turlari bilan shug'ullanishlariga yordam berish, ularning bo'sh vaqtlarini, imkoniyatlarini hisobga olgan holda to'g'arak mashg'ulotlarini tashkil qilish;

- bolalarga ta'lim berishni ilg'or pedagogik texnologiyalar, zamonaviy o'quv-uslubiy dasturlar asosida tashkil etish, o'quv-tarbiya jarayonlarini jahon andozalariga mos ravishda ta'minlash;

- o'quvchilarning imkoniyatlari va qiziqishlari tahlilidan, iqtisodiy va ijtimoiy muhitdan kelib chiqib, ularni turli soha bo'yicha kasb asoslariga yo'naltirish va ta'limda tabaqalashtirilgan yondashuvni joriy etish;

- yosh oilalar bilan ishlash, tibbiy-tarbiyaviy, huquqiy, ma'naviy-ma'rifiy, ijtimoiy tushunchalar berish uchun maxsus tadbirlarni amalga oshirish;

- o'z hududidagi mahalla jamoalarining faoliyatini tarbiyaviy maqsad yo'lida muvofiqlashtirish;

- tarbiyasi og'ir, qarovsiz qolgan bolalarning ota-onalari bilan ishlash, oilalarga pedagogik yordam berish;

- bolalar tarbiyasi yaxshi yo'lga qo'yilgan oilalarni tegishli idoralar bilan hamkorlikda o'rganib, tajribalarini ommalashtirish;

- o'qishni va ishlashni xohlamaydigan, bezorilik yo'lga kirib ketgan o'smirlarni hisobga olib, ularga tegishli tashkilotlar bilan birgalikda zarur choralar ko'rib, ota-onalar yig'ilishlarida muhokama qilish;

- tarbiya subyektlari bo'lmish huquqiy, tibbiy, ijodiy uyushmalar, yoshlar, tabiatni muhofaza qilish va «Ekosan», «Qizil Yarim Oy» kabi barcha jamg'arma va jamoatchilik markazlari, ommaviy axborot vositalari, inson huquqlari bo'yicha milliy markazlar, kasaba uyushmalari, nodavlat tashkilotlari, ishlab chiqarish korxonalari, mahalliy boshqaruv idoralarining bola tarbiyasiga bo'lgan mas'uliyat va javobgarlikni muvofiqlashtirish;

- turar joyda va mahallada olib borilayotgan barcha tarbiyaviy, ma'naviy, ma'rifiy, madaniy-ommaviy va sport tadbirlari markazi maktab bo'lishiga erishish;

- o'quvchi-yoshlar, ota-onalar, jamoatchilik bilan huquqiy tarbiyani amalga oshirish, tarbiya jarayonining barcha ishtirokchilari orasida milliy mafkurani targ'ib qilish, aqidaparastlik va milliy taraqqiyotimizga zararli g'oyalarning kirib kelishiga qarshi murosasiz kurashni tashkil qilish;

- ta'lim muassasalari nizomlari asosida o'quvchilarni maktabda joriy qilingan tartibga amal qilishlarini va nizomda belgilangan o'quvchilar libosida ta'lim va tarbiya jarayoniga qatnashishlarini ta'minlash;

- mahallada, xotin-qizlar orasida zamonaviy bilimlarni targ'ib qilish, o'smir yoshlarning dunyoviy bilimlarga bo'lgan intilishlarini rag'batlantirish;

- maktab negizida pedagogik, huquqiy, psixologik, ma'naviy va ma'rifiy bilimlar beruvchi «Ota-onalar universitetlari» faoliyatini tashkil qilish.

O'quvchilarni tarbiyalashda maktab, oila va mahalla hamkorligini amalga oshirish tamoyillari va bosqichlari

Yosh avlodni yaxshi xulqli, mustaqillik g'oyalariga sadoqatli qilib tarbiyalashda ularning yosh jihatlariga, xarakteriga alohida ahamiyat berish lozim, chunki bularsiz tarbiyada ko'zlangan maqsadga erishib bo'lmaydi. Oila, mahalla, maktab hamkorligida quyidagi tamoyillarga va bosqichlarga amal qilinganda samaradorlik yanada yuqori bo'ladi:

- ta'lim va tarbiya sohasida hamkorlik jarayoni ishtirokchilari harakatining ish birligi;

- tarbiyalanuvchiga hurmat va talabning uyg'unligi;

- hamkorlik jarayoni subyektlarining teng huquqliligi va yuksak mas'uliyati;
- faoliyat jarayonida millat va davlat manfaatlarini ustuvorligi;
- hamkorlikning ilmiy asoslanganligi.

Birinchi bosqich. Yosh oilalar bilan ishlash. Yosh ota-onalarga farzand va uning tarbiyasi haqida falsafiy, tibbiy tushunchalar berish va bu masalalarga tibbiyot xodimlari, obro'li xotin-qizlarni, ota-onalarni jalb qilib, «Yosh onalar va otalar maktablari» faoliyatini yo'lga qo'yish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchi bosqich. Farzandning maktabgacha bo'lgan davridagi jismoniy, aqliy va ma'naviy rivojlanishini ta'minlash borasida ularga rasm chizish, voqealarni bayon qilish, o'ziga o'zi xizmat qilish, harf tanish, qo'shiq aytish va raqs tushish, turli o'yinlarda ongli qatnashish tushunchalarini singdirish va mustaqil ravishda bilim olish ko'nikmalarini shakllantirish yuzasidan maktabga tayyorlash guruhlari, «yakshanbalik maktablar» ishini tashkil qilish.

Uchinchi bosqich. Kichik yoshdagi (6—11 yosh) maktab davrida bolalarning jismoniy, ma'naviy va ijtimoiy shakllanishini ta'minlash, ularning ilk iqtidori, qiziqishi va aqliy imkoniyatlarini aniqlash, o'z xatti-harakatlariga javobgarlik hissini tarbiyalash, bo'sh vaqtni to'g'ri tashkil qilishni o'rgatish, atrof-muhitga ongli munosabatda bo'lish, do'stlik, baynalmilallik, vatanparvarlik xislatlarini shakllantirish.

To'rtinchi bosqich. O'smirlar (11—16 yosh) qiziqishini, bilimiga chanqoqlik va aql-zakovatini hisobga olgan holda ijtimoiy faoliyatga tortish, jismonan baquvvat bo'lishini ta'minlash, maishiy mehnat faoliyati orqali turli kasblarga yo'naltirish, o'smirlar guruhlari va jamoatchilik orasida o'z o'rnini topa olishiga ko'maklashish, o'z xatti-harakatlari uchun jamiyat, qonun va ota-onalari oldida javobgarlik tuyg'usini shakllantirish, ijtimoiy faolligi va mustaqil dunyoqarashini yuzaga keltirish.

Beshinchi bosqich. Yoshlarning (16 yosh va undan ortiq) dunyo andozalariga mos bilim olishlari, kasb tanlashlari, mustaqil hayotga tayyorgarliklarini ta'minlash. Ularning imkoniyatlari darajasida ta'lim olishlari, tanlagan kasblari bo'yicha ish bilan ta'minlanishlari, iqtisodiy mustaqil bo'lishlariga shart-sharoit yaratish, Vatan, davlat va jamiyat oldidagi fuqarolik burchlarini ado etishga javobgarlik hissini to'la shakllantirish, mustaqil oila qurishga tayyorlash.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Maktab, oila va mahalla hamkorligi konsepsiyasi qachon ishlab chiqilgan?
2. O'quvchilarni tarbiyalash jarayonida oilaning vazifalarini sanab bering.
3. Yoshlar tarbiyasida mahallaning qanday vazifalari bor?
4. Oila, mahalla, maktab hamkorligi jarayonida maktabning vazifalari qaysilar?

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR

1. *Rizouddin ibn Faxriddin*. Oila. T., «Mehnat», 1991.
2. *O. Musurmonova*. Oila ma'naviyati — milliy g'urur. T., «O'qituvchi», 1999.
3. *M. Inomova*. Oilada bolalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi. T., 1999.
4. Oilada barkamol avlod tarbiyasi (Professor O. Hasanboyeva tahriri ostida). T., «Fan va texnologiyalar», 2010.
5. *O. Hasanboyeva, M. Ortiqov, M. Mamajonov*. Oilada o'smirlarni tadbirkorlikka tayyorlashda moddiy va ma'naviy hayot uyg'unligi. T., «Fan va texnologiyalar», 2011.

**8-bob. UMUMIY O‘RTA TA‘LIM MAKTAB
O‘QITUVCHISI VA O‘QUVCHILARI ODOB-
AXLOQ QOIDALARINING TA‘LIM-TARBIYA
SAMARADORLIGINI OSHIRISHDAGI O‘RNI**

O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A. Karimov mamlakatimizni rivojlantirishning ma‘naviy negizlari sifatida quyidagilarni ko‘rsatdi:

- umumiy insoniy qadriyatlarga sodiqlik;
- xalqimizning ma‘naviy merosini mustahkamlash va rivojlantirish;
- insonning o‘z imkoniyatlarini erkin namoyon qilishi;
- vatanparvarlik.

Yurtboshimizning yuksak ma‘naviy tarbiyani amalga oshiruvchi g‘oya va ko‘rsatmalari barkamol avlodning odoab-axloq tarbiyasini yanada samarador bo‘lishga chorlaydi.

Xalq ta‘limi vazirining 2013-yil 28-fevral 74-buyrug‘i asosida «Umumiy o‘rta ta‘lim maktab o‘qituvchi va o‘quvchilarining «Odob-axloq qoidalarini» tasdiqlandi va ta‘lim muassasalarida tatbiq etildi. Mazkur buyruqni amalga oshirishda maktab jamoasi, o‘qituvchi, tarbiyaviy ishlar bo‘yicha yetakchilar, ota-onalar mas‘uldirlar.

Mazkur «Odob-axloq qoidalarini»ning maqsadi umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida sog‘lom ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirish, yosh avlodga zamon talablari va milliy qadriyatlar asosida ta‘lim-tarbiya berish, ta‘lim muassasalarida o‘quv-tarbiya jarayonining sifati va ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar samaradorligini oshirishga sharoit yaratishdan iboratdir.

«Odob-axloq qoidalarini»ning asosiy vazifalari:

- umumiy o‘rta ta‘lim maktablari a‘zolarining ma‘naviy immunitetini shakllantirish va mustahkamlash;
- o‘quvchilar orasida odob-axloqni buzish, zo‘ravonlik, hayosizlik va shafqatsizlikni tashviq qilishga qaratilgan har qanday xatti-harakatlarning oldini olishga, yoshlarni ichkilikbozlik va giyoh-

vandlik illatlaridan va boshqa turli halokatli tahdidlar hamda biz uchun yot bo'lgan diniy va ekstremistik ta'sirlardan, past saviyali «ommaviy madaniyat» xurujlaridan himoya qilishga ko'maklashishdan iborat.

Jamoa a'zolarining odob-axloqiga oid qoidalar.

- Umumiy o'rta ta'lim maktablarida hamjihatlik, o'zaro ishonch, hurmat, bir-biriga g'amxo'rlik qilish hamda ahil-inoqlik jamoa a'zolarining o'zaro munosabatlaridagi muhim shartlardir.

- Jamoa a'zolari umumiy o'rta ta'lim maktabiga muassasa Nizomida belgilangan kiyimda kelishi lozim.

- Ta'lim muassasasida har bir jamoa a'zosining sha'ni va qadri-qimmatini o'zaro hurmat qilinishi, jamoa a'zolari o'zaro munosabatlarda «Siz» deb murojaat qilishi odat tusiga kirishi lozim. Ularning bir-biriga nisbatan hurmatsizlik qilishi, o'zaro munosabatlarda behayo so'zlar ishlatishi qat'iyan taqiqlanadi.

- Jamoa a'zolari umumiy o'rta ta'lim maktablari hududida yurganda bir-biriga o'zaro hurmat ko'rsatib, yo'lak yoki koridorning o'ng tomonidan yurishlari, bir-biriga duch kelganda, albatta, salomlashishlari kerak. Bunda o'quvchilar o'qituvchilarga, o'g'il bolalar qizlarga, kichik yoshdagilar katta yoshdagilarga birinchi bo'lib salom berishlari tavsiya etiladi (ushbu holatlarda qo'l berib so'rashish istisno bo'lib, yoshi katta shaxslar yoki xotin-qizlar birinchi bo'lib qo'l uzatganidan keyingina ularga javoban qo'l uzatish mumkin).

- Ta'lim muassasalari binolariga kirish joylarida tirbandlik yuzaga kelsa, o'quvchilar o'qituvchi va xodimlarga, o'g'il bolalar qizlarga, yuqori sinf o'quvchilari boshlang'ich sinf o'quvchilariga yo'l berishlari lozim.

- Milliy va umumbashariy qadriyatlarga xos bo'lmagan yoki umumiy o'rta ta'lim maktabining ichki munosabatlariga taalluqli masalalarni Internet tarmog'iga joylashtirish yoki undan turli maqsadlar yo'lida foydalanish taqiqlanadi.

- Kompyuterlarda ta'lim muassasasiga tegishli bo'lmagan ma'lumotlarni, shuningdek, turli kinofilmlar, noqonuniy diniy ma'lumotlar, behayo suratlar, milliy, irqiy, etnik, diniy adovatni targ'ib qiluvchi har qanday materiallarni tayyorlash, saqlash, foydalanish va targ'ib etish qat'iyan man etiladi.

- O'qituvchilar va o'quvchilar tasdiqlangan mashg'ulotlar jadvallari asosida ishga va darsga o'z vaqtida kelishi, ish kuni va dars jarayonidan unumli foydalanishlari lozim.

O'qituvchi va o'quvchilarning ta'lim-tarbiya jarayonidagi o'zaro munosabatlari.

- O'qituvchi va o'quvchilarning ta'lim-tarbiya jarayonidagi o'zaro munosabatlari «ustoz-shogird» an'anasiga asoslanishi lozim.

- O'qituvchi sinfga kirib kelishi bilan o'quvchilar hurmat yuzasidan o'rinlaridan turib kutib olishlari va baravariga «Assalomu alaykum!» deb salom berishlari, o'qituvchi ruxsatidan so'ng o'rinlariga o'tirishlari odobdan hisoblanadi. Bunda boshlang'ich sinf o'quvchilari o'quv kunining birinchi dars soatida, yuqori sinf o'quvchilari har bir darsda sinfga kirgan fan o'qituvchisiga xuddi shunday tartibda munosabatda bo'ladilar.

- O'quvchilarning dars mashg'ulotlari davomida o'zboshimchalik bilan maktabdan tashqariga chiqib ketishi taqiqlanadi.

- Maktabda dars mashg'ulotlarining boshlanishi va tugashi «Kirish» va «Chiqish» qo'ng'iroqlari bilan tartibga solinadi. «Kirish» qo'ng'irog'i dars boshlanganligini bildirib, u chalingandan so'ng barcha o'quvchilar va dars jadvalida belgilangan fan o'qituvchilari zudlik bilan tegishli sinf xonalariga kirib, mashg'ulotni boshlashlari lozim.

- Dars mashg'ulotining tugaganligini bildiruvchi «Chiqish» qo'ng'irog'i o'qituvchi uchundir. O'qituvchi mashg'ulot yakunlanganligini e'lon qilgandan keyingina o'quvchilarning sinfdan chiqishlariga ruxsat beriladi. «Chiqish» qo'ng'irog'i chalingandan so'ng o'qituvchi tomonidan o'quvchilarni uzoq vaqt sinf xonasida ushlab turishga yo'l qo'yilmaydi. O'qituvchi sinfdan chiqayotganda o'quvchilar o'rinlaridan turib, «Xayr, salomat bo'ling!» deb hurmat ko'rsatadilar.

- Dars mashg'ulotlari va tadbirlar vaqtida qo'l telefonlaridan foydalanish barcha uchun taqiqlanadi. Maktabda o'tkaziladigan o'quv mashg'ulotlari va tadbirlar (saflanish, tarbiyaviy soatlar, bayram, sport tadbirlari va shu kabilar) boshlanishidan oldin o'quvchi va o'qituvchilar qo'l telefonlarini o'chirib qo'yishlari lozim. Shuningdek, maktab hududiga kirib kelishda har bir o'quvchi, o'qituvchi, xodim va boshqa tashrif buyuruvchi shaxslar o'z qo'l telefoni abonentining chaqiruv ovozini to'liq o'chirib qo'yishi (telefonni «ovozsiz» rejimga o'tkazishi) shart.

O'qituvchilarning o'zaro munosabatlari.

- O'qituvchilar o'zaro munosabatlarda yagona jamoa, o'zaro hurmat, do'stlik, hamjihatlik, halollik va adolat tamoyillariga amal qilishlari lozim.

- O'qituvchilarning o'zaro munosabatlarida inson qadri-qimmatiga hurmatsizlik qilish man etiladi.

- Maktab ma'muriyati va o'qituvchi-xodimlarning ish faoliyatiga doir masalalar bo'yicha hamkorlik qilishda bir tarafning boshqa tarafga tazyiq o'tkazishiga yoki shunga harakat qilishiga, shuningdek, adolat tamoyillariga yoki ta'lim muassasasi manfaatlariga zid bo'lgan qarorlar tayyorlanishiga yo'l qo'yilmaydi.

- Jamoada biron-bir masala bilan ma'muriyatga murojaat qilish o'rnatilgan tartibda tashkil etiladi.

- O'qituvchi va boshqa xodimlarning ta'lim muassasasida ma'naviy-axloqiy muhitni yanada yaxshilash bo'yicha tashabbus va g'oyalari rag'batlantiriladi.

- Ma'muriyat o'qituvchilar va xodimlarning kasbiy va intellektual jihatdan rivojlanishlari uchun qulay ish joyi, zamonaviy kompyuter, Internet tarmog'i, kutubxona fondi va axborot resurslaridan erkin foydalanish, shuningdek, dam olishlari va jismonan chiniqishlari uchun barcha sharoitlarni yaratib berish choralarini ko'radi.

Maktab jamoasi a'zolarining odob-axloqqa oid majburiyatlari.

O'qituvchilarning odob-axloqqa oid majburiyatlari:

- maktab manfaatlariga zid bo'lgan xatti-harakatlardan tiyilish;
- biron-bir noxush voqea yoki hodisa ro'y bersa, zudlik bilan ma'muriyatni xabardor qilish;

- umumiy o'rta ta'lim maktabining sha'ni va nufuziga dog'tushiradigan har qanday holatlarning oldini olish;

- umumiy o'rta ta'lim maktabi to'g'risidagi axborotlardan uning manfaatlari va obro'siga ziyon yetkazish uchun yoki o'z manfaatlari yo'lida foydalanmaslik;

- dars jarayonida o'quvchilarga odob-axloqqa oid milliy an'analarimiz, urf-odat va qadriyatlarimizni keng tushuntirib borish;

- yoshlar orasida sog'lom turmush tarzini keng targ'ib qilish, ularni zararli odatlardan va boshqa turli halokatli tahdidlar hamda jamiyatimiz uchun yot bo'lgan diniy va ekstremistik ta'sirlardan, past saviyali «ommaviy madaniyat» xurujlaridan ogoh etib borish.

O'quvchilarning odob-axloqqa oid majburiyatlari:

a) ta'lim muassasasi hududida:

- maktabga mashg'ulotlar boshlanishidan 10—15 daqiqa oldin, ta'lim muassasasi Nizomida belgilangan o'quvchilar libosi (formasi)da kelish;
- toza va orasta kiyinish, saranjom-sarishta yurish, sochlarni ozoda va tartibga keltirilgan holda tutish (o'g'il bolalar sochlarining uzunligi me'yori (2—3 sm) dan oshmasligi, qiz bolalar ixcham zirakdan tashqari, boshqa taqinchoqlarni taqmasligi lozim);
- chiqindilarni faqat maxsus belgilangan idishlarga tashlash;
- ustozlar va maktab mehmonlari bilan uchrashganda salom berish;
- o'quv mashg'ulotlari vaqtida hududda sababsiz yurmaslik;
- ta'lim muassasasi mulki (parta, stol, stul, doska, o'simliklar, hayvonot dunyosi va hokazolar)ga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish;
- maktab yo'laklarida tinchlikni saqlash, baland ovozda gaplashmaslik;
- maktabga o'quv qurollari, dars jadvalida belgilangan darsliklar va daftarlar bilan kelish (o'quvchilar uchun mo'ljallangan papka tutish, kundalik daftarining bo'lishi, ma'naviyatga zid rasmlar tushirilgan yozuv daftarlaridan foydalanmaslik);
- narkotik va psixotrop moddalar, alkogol va tamaki mahsulotlarining iste'mol qilinishi hamda tarqatilishiga yo'l qo'ymaslik;

b) dars vaqti (sinf xonalari)da:

- dars jarayoniga xalal beradigan harakatlar qilishdan saqlanish;
- uyali aloqa vositalarini o'chirib qo'yish;
- dars vaqtida o'rinsiz gaplashmaslik;
- jihozlarni asrab-avaylash, partalarga, stol va stullarga chizmaslik;
- qog'oz va boshqa keraksiz narsalarni qoldirib ketmaslik;
- ovqatlanmaslik, saqich chaynamaslik;

d) tanaffusda:

- tanaffusdan unumli foydalanish;
- o'z o'qish joyini toza saqlash va tartibga keltirish;

- navbatdagi dars bo'ladigan xonaga o'z vaqtida o'tish;
- fan o'qituvchisining ko'rsatmasi bo'yicha sinfni kelgusi darsga tayyorlash;
- katta tanaffus vaqtida navbatchi o'quvchilar tomonidan sinf xonasining tozaligini ta'minlash;

e) maktab oshxonasida:

- ovqatlanishdan oldin va keyin qo'llarni yuvish;
- umumiy ovqatlanish joylarida belgilangan tartib-qoidalariga rioya qilish;
- taomlarni olishda «navbatga turish» tartibiga rioya qilish;
- tirbandlik holatida ustozlar, yosh bolalar va qizlarga hurmat ko'rsatish;
- ovqatlanish vaqtida shovqin solmaslik;
- issiq va suyuq ovqatlarni olishda va iste'mol qilishda ehtiyotkorlik ko'rsatish;
- oshxonadan olingan ovqat va ichimliklarni oshxonaning o'zida iste'mol qilish;
- ovqatlangandan so'ng idishlarni yig'ishtirib qo'yish;

f) maktab kutubxonasi va axborot-resurs markazi (ARM)da:

- kutubxona va ARM xodimlari bilan xushmuomalada bo'lish;
- kitoblar va jihozlarga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish;
- baland ovozdagi so'zlashmaslik va boshqa kitobxonlarga xalaqit bermaslik;
- qog'oz va boshqa chiqindilarni qoldirib ketmaslik;
- kitoblarni olish va topshirish tartib-qoidalariga rioya qilish;

g) sport majmualarida:

- sport majmuasiga xos bo'lgan kiyim va poyabzallarda kirish;
- sport inventarlaridan oqilona va samarali foydalanish;
- mashg'ulotlardan keyin sport inventarlarini belgilangan joylarga qayta topshirish;
- sport majmuasining belgilangan tartib-qoidalariga to'liq rioya qilish.

Bundan tashqari, o'quvchilarga quyidagilar tavsiya etiladi:

- o'zining namunaviy xulqi va bilimi bilan atrofda qilishga intilish;

- ko'cha-kuyda bemaqsad yurmaslik, kattalarga hurmatda, kichiklarga izzatda bo'lish, jamoat transportlarida keksa, nogiron va yosh bolali yo'lovchilarga joy berish;
- doimo komillikka intilish, halollik va adolat bilan hayot kechirish kabi oliyjanob fazilatlarni chuqur anglash;
- o'z maktabi manfaati, uning sha'ni va nufuzi to'g'risida qayg'urish, ularni saqlashda jonkuyarlik qilish va ularga hurmat bilan munosabatda bo'lish.

Maktab jamoasi a'zolarining odob-axloqida man etiladigan holatlar.

Quyidagilar o'qituvchilarga man etiladi:

- jamoa a'zolari va boshqalarning shaxsiyatini va qadr-qimmatini kamsitish;
- o'quvchilarni o'quv mashg'ulotlaridan asossiz chiqarib yuborish;
- o'quv mashg'ulotlarida diniy tashviqot olib borish;
- o'quv mashg'ulotlariga spirtli ichimliklar iste'mol qilgan, soch-soqolni tartibga keltirmagan va kiyinish odobiga rioya qilmagan holda kelish;
- maktab hududida spirtli ichimliklar va tamaki mahsulotlarini iste'mol qilish.

Quyidagilar o'quvchilarga man etiladi:

- mashg'ulotlar yakunlangunga qadar maktab hududidan o'qituvchilar ruxsatisiz tashqariga chiqish;
- o'qituvchilarga va boshqa o'quvchilarga nisbatan hurmatsizlik qilish;
- o'qituvchilarni chalg'itish bilan bog'liq har qanday xatti-harakatlarni amalga oshirish;
- yozma ishlar va oraliq nazoratlarini bajarish vaqtida chetdan yordam so'rash, o'zgalarga yordam ko'rsatish;
- boshqa o'quvchilar tomonidan tayyorlangan topshiriqlar yoki yozma ishlarni o'z nomidan topshirish;
- mashg'ulotlarga kechikib kelish yoki qatnashmaslik;
- moddiy jihatdan yaxshi ta'minlanganligini turli yo'llar bilan namoyish qilish.

Gapni kam soʻzla, ishni koʻp koʻzla.
Dangasa yer chopsa ketmon sindirar.
Daraxtdan meva olaman desang, niholigida parvarish qil.
Doʻst doʻstni kulfatda sinar, odam-odamni — mehnatda.
Yer toʻydirar, oʻt — kuydirar.
Yer toʻymaguncha, el toʻymas.
Yer — xazina, mehnat — boylik.
Yerga mehr — elga mehr.
Yerga oshatsang osh bitar, oshatmasang — tosh bitar.
Yozgi mehnat qishki rohat.
Yomgʻir bilan yer koʻkarar, mehnat bilan el koʻkarar.
Jahlni kechiktirgan yutar, ishni kechiktirgan yutqazar.
Jondan kechmay jonona qayda, toqqa chiqmay doʻlona qayda?
Intilganga tole yor.
Ish bilmagan ish tanlar.
Ish bitgach maslahatchi koʻpayar.
Ishlab topganning oshi lazzatli.
Ish ishtaha ochar, dangasa ishdan qochar.
Ish desa — ayyor, osh desa — tayyor.
Mehnatsiz topilgan oshdan, mehnatdan topilgan tosh yaxshi.
Mehnat kishini ulugʻlaydi.
Mehnat kishini boqar, yalqovlik oʻtda yoqar.
Mehnat baxt keltirar.
Mehnat qil-u, minnat qilma.
Mehnat qildim — xoʻp qildim, minnat qildim — yoʻq qildim.

Mehnatdan kelsa boylik, turmush bo'lar chiroyli.
Oyog'ing tap-tap etmasa, og'zing shap-shap etmas.
Oltin o'tda toblanar, odam mehnatda.
Seni ish yengmasin, sen ishni yeng.
Sansolar-u mansolar, otga bedani kim solar.
Toshsiz tog' bo'lmas, ko'chatsiz bog' bo'lmas.
Uyqu g'aflatdir, mehnat rohatdir.
Erinchoq ikki ishlar, oxiri barmoq tishlar.
Yurgan yo'lda topadi, o'tirgan qayda topadi.
O'zing topmagan molning qadri yo'q.
O'roqda yo'q, mashoqda yo'q, xirmonda hozir.
G'ayrat etgan tog'ni kesar.
Halol mehnat — mo'l daromad.
Bilagi zo'r birni yiqar, bilimi zo'r — mingni.
Bilim davlatdan qimmat.
Bilimli kishi o'zar, bilimsiz to'zar.
Bilmagan ayb emas, bilishga tirishmagan ayb.
Yoshlikda bilgani toshga yozgani, qarilikda bilgani muzga yozgani.
Ilm-u hikmat suvni yondirar.
Oz-oz o'rganib dono bo'lar, qatra-qatra yig'ilib daryo bo'lar.
Olim bo'lsang, olam seniki.
Ota kasbi — davlat kasbi.
Usta ko'rmagan shogird har maqomga yo'rg'alar.
Chumchuq so'ysa ham, qassob so'ysin.
O'rganish oson, o'rgatish qiyin.

O'qish boshqa, uqish boshqa.
Qunt bilan o'rgan hunar, hunardan rizqing unar.
Har daryoning o'z kemasi bor, har hunarning o'z chashmasi.
Hunari yo'q kishining, mazasi yo'q ishining.
Hunarli er xor bo'lmas, do'st-dushmanga zor bo'lmas.
Vaqt har narsadan zo'r, ishonmasang sinab ko'r.
Vaqting ketdi, baxting ketdi.

T o p i s h m o q l a r

Uy to'rida to'rt o'g'lon,
Uni topar bilag'on.

* * *

To'rdi turar to'rt kampir,
To'rtovi ham mard kampir.

* * *

Uyda to'rt aka-uka,
To'rtovi ham mard o'g'lon.
Ular qilgan ishidan
Hamma bo'ladi hayron.

(*Savag'ich cho'p*)

* * *

Tishlaganini qo'ymas,
Boshqalarga ishonmas.

* * *

Og'zi bor-u tishi yo'q,
Boshqa bilan ishi yo'q.

* * *

Boradir, keladir,
Oyog'ini ko'tarib yotadir.

* * *

O'zi bitta-yu qo'li to'rtta,
Ishni qoyil qiladi albatta.

(*Zambil*)

* * *

Doim ishi yer bilan,
Oshna bo'lar yer bilan.

* * *

O'zi po'latdan,
Dumi yog'ochdan.

* * *

Joni yo'q yuradi,
Qo'li yo'q ishlaydi,
Yerni tishlaydi.

* * *

Qo'lga olsang bo'lgani,
Ishni qilar beminnat.
O'zi oddiy temir-u
Unda bordir ko'p xislat.

(*Ketmon*)

* * *

Qulog'i ikkita, ko'zi yo'q,
Og'zi yo'g'-u tishi ko'p.
«G'ir-g'ir» deydi, ishlaydi,
Yerga kukun tashlaydi.

* * *

U yoqqa borar «g'ir-g'ir»,
Bu yoqqa kelar «g'ir-g'ir».
Og'ochlarni buzadi.
Tishlab-tishlab uzadi.

(*Arra*)

* * *

Tishlasa qo'ymas.
O'tin yorib to'ymas.

(*Bolta*)

Tez aytishlar

Olim Olimadan olma oladimi, Olima Olimdan olma oladimi?

* * *

Lola arralaydi, Sora allalaydi.

* * *

Bir tup tut, bir tup tutning tagida bir tup turp. Bir tup tut
bir tup turpning tomirini turtib turibdi, bir tup turp bir tup
tutning tomirini turtib turibdi.

* * *

Oq choynakka oq qopqoq, ko'k choynakka ko'k qopqoq.

* * *

Jo'ja cho'chib go'ja cho'qir.

* * *

Chovli simdan, chovgum misdan.

* * *

Non yasashasizmi, sholi sanashasizmi?

* * *

Jo'xorini chumchuq yeb ketdi, ertaga kelaman deb ketdi. Kelmay
ketgur ko'r chumchuq, jo'xorini egasi kelguncha vayron qib ketdi.

* * *

Osmonda ikkita kalxat. Birining oq dumi kalta kalxat, birining qora
dumi kalta kalxat. Oq dumi kalta kalxat qora dumi kalta kalxatga xalaqit
beradi, qora dumi kalta kalxat oq dumi kalta kalxatga xalaqit beradi.

* * *

G'uj chumchuqlar g'ujum ustida chug'urlashib, g'uj chumchuqqa
g'ujum cho'qilatmaydi.

Hikmatli so'zlar

Yaxshilik hammaga bevosita sevimli. Agar shunday bo'lmaganda
edi, har kim o'z istagan yoki orzu qilgan va yoki o'ziga yaxshilik deb
tasavvur etgan biror narsani o'z oldiga maqsad qilib qo'ymagan
bo'lardi.

* * *

Xulqning muvozanatda bo'lishi badan salomatligini saqlaydi.

* * *

So'zning eng yomoni amal qilinmay zoye ketganidir.

* * *

Quruq gapning o'zi qech qachon lo'nda dalil bo'la olmaydi.

Abu Ali ibn Sino

* * *

Onaning farzandlari uchun qilgan xizmatini hech narsa bilan o'lchab ham, baholab ham bo'lmaydi. Onalarning davlati ham, borliqi ham, kelajagi ham, quvonchi-yu muhabbati, sevinchi ham farzandidir.

M. Usmonov

* * *

Onangdan bosh tovlama, oshmasin dardi,
Sharaf toji erur oyog'in gardi.

Abdurahmon Jomiy

* * *

Ota pandiga sen doim qilgil amal,
Yurarsan baxtiyor bo'lib har mahal.
Otangni, onangni sevintir tamom,
Bu xizmat yetkazgay tilakka mudom.

Yusuf Xos Hojib

Hadislar

Avvalo onangga, yana onangga va yana onangga, so'ng otangga yaxshilik qil.

* * *

Otaga itoat qilish — Tangriga itoat qilishdir. Uning oldida gunoh qilish — Tangri oldida gunoh qilish bilan barobardir.

* * *

Vatanni sevmoq iymondandir.

* * *

Garchi Xitoyda bo'lsa ham ilmga intilinglar, chunki ilm olishga harakat qilish har bir mo'minga farzdir.

* * *

Sadaqaning afzali mo'min kishi ilm o'rganib, so'ngra boshqa birodarlariga ham o'rgatishidir.

* * *

Yoshlikda olingan bilim toshga o'yilgan naqsh kabidir.

* * *

Ilm tolibi uchun hamma narsa, hatto dengizdagi baliqlar ham gunohini so'rab istig'for aytadi.

* * *

Ilmga nisbatan go'yo cho'pon kabi posbon bo'linglar, lekin ilmni faqat rivoyat qiluvchi bo'lmanglar.

TEST SAVOLLARI

-
-
1. *Tarbiyaning maqsadini belgilaydigan omillar qaysilar?*
- A. Muayyan jamiyatdagi ilg'or fikrli odamlarning qarashlari va intilishlari;
 - B. Jamiyat rivojlanishining moddiy, ijtimoiy negizlari va obyektiv ehtiyojlari;
 - D. Jamiyatdagi taraqqiyotning darajasi;
 - E. Muayyan jamiyatdagi pedagogik nazariyaning ahvoli va maktab oldidagi vazifalar.
2. *«Tarbiyaviy ishlar metodikasi»ning asosiy manbalari to'g'ri ko'rsatilgan qatorni belgilang:*
- A. Asosiy umuminsoniy qadriyatlar, islom ta'limoti, milliy urf-odatlar, donolar bisoti, O'zbekiston Respublikasining ramzlari, madhiyasi, bayrog'i, Konstitutsiyasi, O'zbekiston maktablaridagi ilg'or tajribalar;
 - B. Pedagogik mahorat va tarbiyachilik san'ati;
 - D. «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun, Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi;
 - E. To'g'ri javob yo'q.
3. *Tarbiya metodlarini klassifikatsiyalash qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?*
- A. Og'zaki, ko'rgazmali, amaliy;
 - B. Suhbat, kuzatish, anketa, ilmiy amaliyot o'tkazish, reyting;
 - D. Suhbat, ma'ruza, shaxsiy namuna;
 - E. Topishmoq, pedagogik talab, maqtash, jazolash.
4. *Ibn Sinoning qaysi asarida tarbiyaning usullari sanab o'tilgan?*
- A. «Tib qonunlari»;
 - B. «Donishnoma»;
 - D. «Yakbironoma»;
 - E. «Tadbir al-manozil».

5. «*Shirin soʻz koʻngillar uchun bamiqli asaldir*». Ushbu hikmatli soʻz muallifi toʻgʻri koʻrsatilgan qatorni aniqlang:

- A. Kaykovus;
- B. Xorun ar-Rashid;
- D. Alisher Navoiy;
- E. Zahiriddin Muhammad Bobur.

6. *Jamoa — bu ...*

- A. Odamlarning biron-bir muayyan ijtimoiy ahamiyati boʻlgan faoliyat asosida birlashuvlarining tashkiliy shakli;
- B. Guruh rahbarining guruh faollari, talabalar, ota-onalarni jalb qilishi;
- D. Oʻqitish va oʻqishning dialogik savol-javob usuli;
- E. Oilaga xizmat koʻrsatishga doir mehnat koʻnikmalari rivojlanishi bilan talabalarining mehnat faoliyati sohasini kengaytirishdir.

7. *Barkamollik funksiyasi bir necha omillarga bogʻliq:*

- A. Yuksak maʼnaviyatlilik;
- B. Komil inson boʻlish;
- D. Yuqori texnologiyalarni oʻzlashtirish;
- E. Barcha javoblar toʻgʻri.

8. *Guruh faoliyatining turlari va asosiy vazifalari:*

- A. Geografik mavzular mazmunini qiyoslash, taqqoslash va tahlil qilish;
- B. Dunyoqarash asoslarini shakllantirib tarbiyalash, siyosatni tushunish, olamning bir butun materiya ekanligi, tabiat qonunlari va hodisalarini sharhlash, tarixiy kunlarni nishonlash, pok vijdonlilik ruhida tarbiyalash;
- D. Mehnat tarbiyasi va kasb tanlashga yoʻllash;
- E. Fan va texnika yangiliklari, kino, ilmiy ommabop kitoblar, boy manbalar bilan tanishtirish.

9. *Tarbiyaning tamoyillari toʻgʻri koʻrsatilgan qatorni belgilang:*

- A. Kuzatish, savol-javob, suhbat, ilmiy tajriba;
- B. Onglilik, koʻrgazmalilik, mustahkamlik, mustaqillik, erkinlik;
- D. Ijtimoiy ongni shakllantirish, koʻrgazmalilik, insonparvarlik va demokratlilik;
- E. Maqsadga qaratilganlik, hayot bilan bogʻliqlik, ong bilan xulq birliigi, oila va maktabning hamkorligi, talabchanlik, hurmat, sistemalilik, yosh va insonparvarlik xususiyatlarini hisobga olish, uzluksizlik tamoyillariga amal qilish.

10. *Guruh rahbarining faoliyatiga nisbatan qo'yiladigan talablar quyidagilardan iborat:*

- A. Shaxs sifatida o'rganish, rejimga rioya qilish;
- B. Yuqori g'oyaviylik va onglilik, obro', ehtirom va hurmatga ega bo'lish, madaniy qobiliyat, pedagogik mahorat, pedagogik odob talablariga ijodiy munosabatda bo'lish, mustaqil bilim olish qobiliyati, tashkilotchilik malakasi va mahoratiga ega bo'lish;
- D. Tarbiyalashni tashkil etish, pedagogik mahorat, hurmat va ehtiromga ega bo'lish;
- E. Guruh rahbarining tashqi ko'rinishi, odobi va muomala madaniyati.

11. *Mehnatga oid maqollar to'g'ri ko'rsatilgan qatorni belgilang:*

A. Intilganga tole yor.

* * *

Sabrning tagi sariq oltin.

B. Ona bilan bola — gul bilan lola.

* * *

Onaning ko'ngli bolada, bolaning ko'ngli dalada.

D. Hurmat qilsang, hurmat topasan.

* * *

Sog' tanda, sog' aql.

E. Temir o'tda toblanadi, odam mehnatda.

* * *

Mehnat — mehnatning tagi rohat.

* * *

Ish ishtaha ochar,
Dangasa ishdan qochar.

12. *Ijtimoiy foydali mehnatga nimalar kiradi?*

- A. Jamoat ishi, o'ziga o'zi xizmat qilish, unumli mehnat;
- B. Jamoat ishlariga va jismoniy maqsadlarga xizmat qiladigan mehnat;
- D. Mehnatning majburiy turlari;
- E. To'g'ri javob yo'q.

13. *Mashg'ulot bosqichlari:*

- A. Tayyorlov, nazorat, shakllantiruvchi;
- B. Asosiy, tayyorlov, tashkiliy;

D. Tayyorlov bosqichi, o'yinga kirish, asosiy taklif, o'zini o'zi baholash, muhokama, xulosalash;

E. Taklif, shakllantiruvchi, nazorat, namuna, xulosalash.

14. *Ota-onalar bilan ishlashning asosiy shakllari necha turga bo'lib olib boriladi?*

A. Sakkiz turga;

B. O'n turga;

D. Besh turga;

E. Olti turga.

15. *Oliyjanoblik — bu ...*

A. Pedagogik mahorat, mantiqiy ijodkorlik;

B. Erkin fikrlash va o'z fikrini mustaqil bayon eta olish;

D. Hurmat, sokinlik, poklik, mehr-muhabbatlilik, g'urur, samimiy munosabat;

E. To'g'ri javob yo'q.

16. *O'qituvchiga bo'lgan zamonaviy talablar, asosan, uch asosiy vazifalarni qamrab oladi. Ular:*

A. Tarbiya tizimi, pedagogik texnologiya, o'qitish texnologiyasi;

B. Pedagogik mahorat, innovatsiya, amaliyot;

D. Fan bo'yicha, pedagogik mahorat;

E. Oldindan berilgan samara bilan mos ravishda o'qish jarayonini loyihalashtirish.

17. *Xalq ta'limi vazirligi tomonidan «Sinf dan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasi» nechanchi yilda tasdiqlangan?*

A. 1992-yilda;

B. 1993-yilda;

D. 1994-yilda;

E. 1995-yilda.

18. *Ulcha erur tilg'a shoista ish,*

Bilki, kichiklikda erur parvarish.

Qatraga chun tarbiyat etdi sadaf,

El boshiga chiqquncha topdi sharaf.

Ushbu she'riy parcha muallifi ko'rsatilgan qatorni belgilang:

- A. Ahmad Yassaviy;
- B. Alisher Navoiy;
- D. Amir Temur;
- E. Gʻafur Gʻulom.

19. *«Tarbiyachi tashkil etishni, yurishni, hazillashishni, quvnoq, jahldor boʻlishni bilishi lozim, u oʻzini shunday tutishi kerakki, uning har bir harakati tarbiyalasin», deb yozgan edi ...*

- A. A.S. Makarenko;
- B. A. Voljskiy;
- D. A.I. Mixenko;
- E. V. Kotov.

20. *Kadrlar tayyorlash Milliy dasturining 3.2-bandida nimalarga eʼtibor berilgan?*

- A. Oila, mahalla, oʻquv bilim yurti;
- B. Iqtisod, siyosat, madaniyat-maʼnaviyat;
- D. Taʼlim oluvchilarning oʻqishi, turmushi va dam olishi uchun shart-sharoitlar yaratishga;
- E. Dasturlar, moddalar, konsepsiyalar.

21. *«Tarbiyaviy ishlar metodikasi» fanining vazifalari:*

A. Oʻquvchilar jamoasining tarbiyaviy darajasini oʻrganib, unga tarbiyaviy taʼsir koʻrsatish mahoratiga ega boʻlish, tarbiyaviy tadbirlar uchun zarur metodlarni tanlab, koʻzlangan maqsadga erishish chora-tadbirlarini koʻra bilish;

B. Xalqimiz yaratgan milliy urf-odat va anʼanalarni tiklash, «Qurʼoni karim» va «Hadisi sharif»dagi inson kamoloti haqidagi gʻoyalarni yoshlarga oʻrgatish;

- D. Adolat, haqiqat va erkinlikni, ishonch-eʼtiqodni tarbiyalash;
- E. Barcha javoblar toʻgʻri.

22. *Inson tarbiyasi va rivojlanishi haqidagi fan — bu ...*

- A. Psixologiya;
- B. Pedagogika;
- D. Tarix;
- E. Falsafa.

23. «Kishining ish joyi, idish-tovog'i, ish qurollari — hammasi ozoda bo'lmog'i kerak...». Ushbu ozodalikka ta'rif kimning qaysi asaridan olingan?

- A. Alisher Navoiy. «Mahbub ul-qulub»;
- B. Abu Ali ibn Sino. «Tib qonunlari»;
- D. Abu Rayhon Beruniy. «Mineralogiya»;
- E. Zahiriddin Muhammad Bobur. «Boburnoma».

24. O'zbek xalq o'yinlari to'g'ri yozilgan qatorni belgilang:

- A. «Zag'izg'on», «Ivanushka», «Chaviri», «Uloq»;
- B. «Estafeta», «Uchdi-uchdi», «Dzyu-do», «Chillak»;
- D. «Kim chaqqon?», «Durra», «Oq terakmi, ko'k terak?», «Zag'izg'on»;
- E. Barcha javoblar to'g'ri.

25. Ertalik bayramlarini o'tkazishga pedagogik talablar ...

- A. Ertaliklarni o'tkazishdan oldin bolalarning ruhiyati, qiziqishlarini uyg'ota bilishda tarbiyachining tadbirkorligi lozim bo'ladi;
- B. Ertalik ssenariysini tuzganda bolalar jamoasining tarbiyalanganlik darajasini hisobga olish lozim;
- D. Ertalik bayramlarini rejalashtirishda hamma bolalar ma'lum topshiriqqa ega bo'lishlari kerak;
- E. Barcha javoblar to'g'ri.

26. «Adolat — bu insonlarning bir-biriga yaxshilik ko'rsatishidir». Adolat haqida keltirilgan ushbu hikmat muallifi to'g'ri yozilgan qatorni belgilang:

- A. Abdulla Avloniy;
- B. Husayn Voiz Koshifiy;
- D. Amir Temur;
- E. Alisher Navoiy.

27. Maktab oila bilan hamkorlikni ikki shaklda amalga oshiradi, ya'ni ...

- A. Ota-ona va mahalla;
- B. Mehnat jamoasi va ota-ona;
- D. Oila, mahalla jamoasi;
- E. Ota-onalar jamoasi va ota-onalar bila individual olib boriladigan ishlar.

28. *Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar uchun o'tkaziladigan suhbatlar mazmuniga ko'ra necha daqiqani qamrab olishi lozim?*

- A. 10—15, 20—25;
- B. 30—35, 40—45;
- D. 20—25, 30—35;
- E. 5—10, 15—20.

29. *«Topar bo'lsang, topa qol!» o'yinining tarbiyaviy ahamiyati to'g'ri ko'rsatilgan qatorni belgilang:*

- A. Ko'z bilan to'g'ri mo'ljallashga;
- B. Sanash qobiliyatini mustahkamlashga;
- D. Kuzatuvchan, ziyrak bo'lishga;
- E. So'zlarni to'g'ri talaffuz qilishga o'rgatish.

30. Qattiq yerdan qatlab chiqqan boychechak,
Yumshoq yerdan yumalab chiqqan boychechak.
Ushbu she'riy parcha qaysi ertalikka tegishli?

- A. «O'zbekiston Vatanim manim» ertaligi;
- B. «Hosil bayrami» ertaligi;
- D. «Gulchi qizlar» bayrami ertaligi;
- E. «Boychechakning ochilishi» ertaligi.

31. *Jamoaning o'ziga xos xususiyatlari:*

- A. Ijtimoiy ahamiyatga ega yagona maqsadning mavjudligi, birgalikdagi umumiy faoliyatning tashkil etilishi, majburiy mas'uliyat munosabatining yo'lga qo'yilishi;
- B. Adolat va adolatsizlikning asriy ko'rinishlari, insonning qilmishi, harakati, tili, muomala madaniyati, tashqi qiyofasi;
- D. Jamoada bilim nihoyatda zarur;
- E. Har bir jamoa shaxsi haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lish, tarbiyaviy ish rejasini tuzish.

32. *Bolalar dastlab «Vatan», «xalq» tushunchalarining mohiyatini qayerda o'zlashtiradi?*

- A. Bolalar bog'chasida;
- B. Maktabda;
- D. Oilada;
- E. Mahallada.

33. «Har mamlakatda ziyorat eshigini ochdim, zulm-u sitam yo'lini to'sdim... Qaysi mamlakatni zabt etgan bo'lsam, o'sha viloyatning ulug'larini og'a-inilarimdek, yoshlari va bolalarini bo'lsa o'z farzandlarimdek ko'rdim». U o'zining pand-nasihatlarida ham yosh avlodni adolatli bo'lishga chorlaydi. Ushbu pand-nasihatlar muallifi to'g'ri ko'rsatilgan qatorni belgilang:

- A. Alisher Navoiy;
- B. Mirzo Ulug'bek;
- D. Amir Temur;
- E. Zahiriddin Muhammad Bobur.

34. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 64-moddasida quyidagilar belgilangan ...

- A. Ota-onalar o'z farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburlar;
- B. Har bir O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bepul ta'lim olish huquqiga ega;
- D. Mustaqil O'zbekiston Respublikasi o'z davlat ramzlariga ega: gerb, bayroq, madhiya;
- E. Barcha javoblar to'g'ri.

35. Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy muomala mahorati haqida shunday degan edi ...

- A. «Suxandonlik birla baland martabali bo'lur»;
- B. «Qo'pol muomala qilish o'qituvchining izzati va obro'siga putur yetkazadi»;
- D. «Muomala — bu insonlarning bir-biriga yaxshilik ko'rsatishidir»;
- E. «Shirin so'z ko'ngillar uchun bamisli asaldir».

36. Tarbiyaviy ishlar samaradorligini ta'minlovchi muhim omil ...

- A. Chuqur bilim egasi bo'lish;
- B. Pedagogik mahorat;
- D. Adolat bilan ish yuritish;
- E. Chaqqonlik.

37. «Har bir bola qalbining o'z tori bor, u o'z maqomida yangraydi ... uni to'g'ri chala bilish kerak», deb yozgan edi ...

- A. V.A. Suxomlinskiy;
- B. A.S. Makarenko;
- D. A.I. Mixenko;
- E. V. Kotov.

38. *Axloqiy sifatni shakllantirishda metod tanlashda quyidagi tamoyillarga e'tibor berish lozim:*

A. Jamoa an'analari, norasmiy liderlik, munosabatlarning muvofiqligi, tarbiyaviy ishlar konsepsiyasi;

B. Bola shakllanishi lozim bo'lgan u yoki bu fazilatning mazmuniga ko'ra, yoshi, ruhiy aql-zakovatiga, ma'naviy dunyosi va faoliyatiga ta'sir etishga ko'maklashuvchi bo'lish;

D. Yashaydigan hudud sharoitini hisobga olish va moslashtirish, kishilik jamiyatining tarixiy taraqqiyotida tarbiya vositasi hisoblangan xalq og'zaki ijodi namunalari — maqol, naql, matal, ertak, hikmat, rivoyat, an'ana, teatr, amaliy san'atdan foydalanish;

E. Barcha javoblar to'g'ri.

39. *«Barkamol avlod ma'naviyati» kitobining muallifi to'g'ri ko'rsatilgan qatorni belgilang:*

A. E.G'. G'oziyev, B.R. Qodirov;

B. O.U. Hasanboyeva;

D. N.M. Egamberdiyeva, M. Umarova;

E. D.R. Holiqov, K. Hoshimov.

40. *Ertalik bayramlarini tashkil etish tartibi quyidagicha:*

A. Mavzuning dolzarbligi va uning mazmunini rejalashtirish;

B. Mavzuning maqsadi: ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi, ertalik o'tkazish uchun jihozlar;

D. Ertalik oldidan uning tartibotini yozish (xalq og'zaki ijodiyotidan, bolalar yozuvchilari ijodidan namunalar keltirib, lapar, qo'shiqlardan foydalangan holda);

E. Barcha javoblar to'g'ri.

41. *BMT tomonidan «Bola huquqlari» Konvensiyasi qachon qabul qilingan va u nechta moddadan iborat?*

A. 1996-yilda, 38 moddadan iborat;

B. 1992-yilda, 56 moddadan iborat;

D. 1998-yilda, 54 moddadan iborat;

E. 1998-yilda, 58 moddadan iborat.

42. *Ota-onalar bilan sinf majlisini o'tkazishdan maqsad:*

A. O'quvchilardagi ijobiy va salbiy o'zgarishlardan ota-onalarni xabardor qilish;

B. Ta'lim-tarbiyaga oid muammolar bilan fikr almashish;

- D. Har bir o'quvchi va uning oilasi haqida ma'lumotga ega bo'lish;
- E. Har bir ota-onalar majlisi keng qamrovli, ulkan maqsadga qaratilgan, turli shakllarda tashkil qilingan bo'lishi kerak; majlis o'tkazish tartibi mavzuning o'ziga xos xususiyatiga ko'ra o'zgarib boradi.

43. *Bolalar bilan o'tkaziladigan ertalik bayramlarni turli-tuman shakllarda o'tkazish mumkin, ya'ni:*

- A. Uchrashuvli ertaliklar;
- B. Mavsumiy ertaliklar;
- D. Bobolardan bolalarga ertaliklari va boshqalar;
- E. Barcha javoblar to'g'ri.

44. *Ma'naviyat — bu ...*

- A. Moddiy va iqtisodiy tushuncha;
- B. Tarixiy va siyosiy tushuncha;
- D. Insonning asosiy fazilatlaridan biri bo'lib, u o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, u tarbiyaning mahsulidir, ruhiy va aqliy olamning majmuasidir;
- E. Dunyo yangiliklari haqida kengroq tasavvurga ega bo'lish va bilimlarni mustahkamlash.

45. *Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishning bosh omili qaysilar?*

- A. Vatanga muhabbat va vatanparvarlik, jismoniy barkamollik (sog'lom avlod uchun), ota-onalar bilan ishlash;
- B. Milliy istiqlol mafkurasini shakllantirish, ma'naviy, iqtisodiy, ekologik va estetik tarbiya;
- D. A va B javoblar to'g'ri;
- E. O'quvchilarning dars va darsdan tashqari tarbiyaviy faoliyatini rejalashtirish.

46. *Ertalik — bu ...*

- A. Ilg'or ish tajribalari asosida ilmiy-nazariy jihatdan ta'lim-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirish;
- B. Ko'pchilikning xohishiga ko'ra ishlab chiqiladi va tashkil etiladi;
- D. Bolalarning yoshi, ruhiy holatlarini hisobga olgan holda ertalabki soatlarda o'tkaziladigan tadbir;
- E. Barcha javoblar to'g'ri.

47. *Hazrati Imom majmuyi qaysi shaharda joylashgan?*

- A. Samarqand shahrida;
- B. Asaka shahrida;
- D. Toshkent shahrida;
- E. Shahrisabz shahrida.

48. *Kadrlar tayyorlash Milliy dasturining maqsadi to'g'ri berilgan qatorni toping:*

A. Ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to'la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasi, yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash;

B. Ta'lim oluvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning va ma'rifiy ishlarning samarali shakllari hamda uslublarini ishlab chiqish hamda joriy etish;

D. Ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to'la xalos etish;

E. Ta'lim va kadrlar tayyorlash, ta'lim muassasalarini attestatsiyadan o'tkazish va akkreditatsiya qilish sifatida baho berishning xolis tizimini isloh qilish.

49. *Barkamollikning namunasi ...*

A. Mehr-muhabbat va oqibatlilik;

B. Hunar, mehr-oqibatlilik;

D. Saxiylik, mehribonlik, g'ururlilik;

E. Vatanga muhabbat, Vatan tuyg'usi mavjudligi, Vatanni sajdagoh sifatida ardoqlashdir.

TEST JAVOBLARI

T/r	To'g'ri javob	T/r	To'g'ri javob
1	E	26	D
2	A	27	E
3	A	28	A
4	E	29	D
5	D	30	D
6	A	31	A
7	D	32	D
8	B	33	D
9	E	34	A
10	B	35	E
11	E	36	B
12	A	37	A
13	D	38	E
14	A	39	B
15	D	40	B
16	D	41	D
17	B	42	E
18	B	43	E
19	A	44	D
20	D	45	D
21	A	46	D
22	B	47	D
23	D	48	A
24	D	49	E
25	A		

MUNDARIJA

Soʻzboshi.....	3
1-bob. MAKTABDAGI TARBIVAVIY ISHLARNING ASOSIY MAZMUNI VA VAZIFALARI	
1.1. «Tarbiyaviy ishlar metodikasi» fani, uning maqsad va vazifalari	5
1.2. Sinf dan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasi	11
2-bob. TARBIVAVIY ISHLARNING MILLIY VA NAZARIY ASOSLARI	
2.1. Milliy urf-odat, qadriyat va anʼanalar — tarbiya asosi	18
2.2. Xalq ogʻzaki ijodi — bola tarbiyasida muhim vosita	26
2.3. Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda islom taʼlimoti manbalarining tutgan oʻrni	31
3-bob. SINIF RAHBARI ISHINI TASHKIL ETISH METODIKASI	
3.1. Maktabda tarbiyaviy ishlar tizimida sinf rahbarining faoliyatini tashkil etish metodikasi	44
3.2. Sinf rahbarining oʻquvchilarga tarbiyaviy taʼsir oʻtkazish metodikasi	49
3.3. Sinf rahbari ishini rejalashtirish	52
4-bob. JAMOADA SHAXSNI TARBIVAVIY	
4.1. Sinf jamoasini tashkil etish va uni tarbiyalash	59
4.2. Oʻquvchilar jamoasini shakllantirishga yordam beruvchi shart-sharoitlar	62
4.3. Oʻqituvchilarning oʻquvchilar jamoasi bilan ishlash usuli	67

**5-bob. BOLA SHAXSINI SHAKLLANTIRISHDA
TARBIYAVIY TADBIRLARNI TASHKIL ETISH
YO'LLARI VA VOSITALARI**

5.1. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ishtirokida muhim sanalarga bag'ishlangan tadbirlarni o'tkazish	72
5.2. Mavsumiy ertaliklarni tashkil etishda tarbiyachi mahorati	78
5.3. O'quvchilar barkamolligini tarbiyalashda ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishdagi tadbirlar ahamiyati	86
5.4. O'quvchilar bilan musobaqa-o'yin tarzida uyushtiriladigan tadbirlar	93

6-bob. OILADA BOLA TARBIYASI

6.1. Oilada bolani to'g'ri tarbiyalash shart-sharoitlari	96
6.2. Oilada odob-axloq qoidalari va ota-onaning roli	101
6.3. Bola tarbiyasida milliy an'analardan foydalanish	113

7-bob. MAKTAB, OILA VA MAHALLA HAMKORLIGI

7.1. Maktab, oila va mahalla hamkorligi	120
7.2. Maktab, oila va mahalla hamkorligi konsepsiyasi	127

**8-bob. UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTAB O'QITUVCHISI
VA O'QUVCHILARI ODOB-AXLOQ
QOIDALARINING TA'LIM-TARBIYA
SAMARADORLIGINI OSHIRISHDAGI O'RNI**

Milliy-ma'naviy qadriyatlarning tarbiyaviy tadbirlar samaradorligini oshirishdagi o'rni (Tarbiyaviy qo'shimcha)	143
Test savollari	151
Test javoblari	163

OYSHA HASANBOYEVA, GULNORA SHOMARIBXO‘JAYEVA,
SHOHISTA EGAMNAZAROVA, NARGIZA QAYUMOVA

**TARBIYAVIY
ISHLAR METODIKASI**

Pedagogika kollejlari uchun o‘quv qo‘llanma

4-nashri

Toshkent — «ILM ZIYO» — 2016

Muharrir *I. Usmonov*

Rassom *Sh. Odilov*

Texnik muharrir *F. Samadov*

Musahhah *B. Xudoyorova*

Noshirlik litsenziyasi AI № 275, 15.07.2015-yil.
2016-yil 10-oktabrda chop etishga ruxsat berildi. Bichimi 60x90¹/₁₆.
«Tayms» harfida terilib, ofset usulida chop etildi. Bosma tabog'i 10,5.
Nashr tabog'i 9,0. 735 nusxa. Buyurtma № 94

«ILM ZIYO» nashriyot uyi. Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30-uy.
Shartnoma № 28 — 2016.

«PAPER MAX» xususiy korxonasida chop etildi.
Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30-uy.

T23 **HASANBOYEVA O. va boshq. Tarbiyaviy ishlar metodikasi.** Pedagogika kollejlari uchun o'quv qo'llanma (4-nashri). T.: «ILM ZIYO», 2016. —168 b.

UO'K: 37.012. (075)
KBK 74.200.51

ISBN 978-9943-16-335-5